

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Навчально-науковий інститут історії, права та міжнародних відносин
Кафедра історії України
Український інститут національної пам'яті
Національна спілка краєзнавців України
Державний архів Сумської області
Сумський обласний краєзнавчий музей
Університет гуманітарних і природничих наук Яна Длугоша в
Ченстохові (Польща)
Батумський державний університет імені Шота Руставелі (Грузія)
Вроцлавська Політехніка (Польща)
Інститут досліджень Південно-Східної Європи Румунської академії
(Румунія)
Білоруський державний педагогічний університет імені Максима
Танка (Білорусь)
Національний університет міста Леха (Еквадор)

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

МАТЕРІАЛИ
V Міжнародної наукової конференції

11–12 листопада 2021 р.

Частина 1

Суми – 2021

*Рекомендовано до друку Вченою радою Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка
(протокол № 3 від 22 жовтня 2021 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Оліцький В.О., кандидат історичних наук, виконуючий обов'язки завідувача кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка (голова)

Абакумова В.І., доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Авхутська С.О., кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Вовк О.В., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Подрєз Ю.В., кандидат історичних наук, доцент, директор навчально-наукового інституту історії, права та міжнародних відносин, доцент кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Турков В.В., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Ярош Н.В., кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри історії України Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка

Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації: матеріали V Міжнародної наукової конференції (Суми, 11–12 листопада 2021 р.). У 2 ч. Ч. 1. – Суми: ФОП Цьома С.П., 2021. – 232 с.

Збірник містить доповіді та повідомлення учасників V Міжнародної наукової конференції Історико-краєзнавчі дослідження: традиції та інновації. Розрахований на викладачів вищих і середніх навчальних закладів, науковців, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться історією.

Матеріали подані в авторській редакції. Автори несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв, посилань на джерела тощо. Редколегія може не поділяти погляди авторів публікацій.

УДК 908:005.745](477.52)(06)

© Колектив авторів, 2021

© ФОП Цьома С.П., 2021

ЗМІСТ

Абакумова Вікторія Іванівна ГАЗЕТА «НАРОДНА ТРИБУНА» ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ ГЛУХОВА ТА ГЛУХІВСЬКОГО РАЙОНУ	9
Авраменко Віта Василівна Оліцький В'ячеслав Олександрович КОМПЕТЕНТНІСТНИЙ ПІДХІД ТА ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ (НА ПРИКЛАДІ ДИСЦИПЛІНИ ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ)	12
Авхутська Світлана Олександрівна ПОВСЯКДЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ СУМЩИНИ В УМОВАХ ВВЕДЕННЯ КАРТКОВОЇ СИСТЕМИ (1928 - 1935 РР.)	14
Акименко Катерина Василівна ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ У ФРАНЦІЇ	17
Акічев Шаміль Мулламович «КОНОТОПСЬКА ГАЗЕТА» 1917 РОКУ	20
Артюх В'ячеслав Олексійович «ПРОСВІТИ» ОХТИРСЬКОГО ПОВІТУ В 1917-1922 рр.	25
Бовкун Сергій Володимирович БУДИНОК НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ КОСМОНАВТИКИ ІМ. С.П. КОРОЛЬОВА ЯК ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ОСОБЛИВОСТІ СПОРУДЖЕННЯ	30
Бондар Ірина Олександрівна ВЕРИГИ ЯК УНІКАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ РЕЛІГІЙНОГО КУЛЬТУ Й АТРИБУТ ПОДВИЖНИЦТВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДОВОГО ЗІБРАННЯ СУМСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)	33
Бороденко Олена Анатоліївна ДОСЛІДЖЕННЯ ЖІНОЦТВА XVIII СТОЛІТТЯ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ	36
Вароді Наталія Федорівна THE SITUATION OF ANIMAL HUSBANDRY OF TRANS-CARPATIA IN THE KHRUSHCHEV ERA (1953–1964)	38
Власенко Валерій Миколайович ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ АНДРІЄВСЬКИЙ ЯК ЛІТЕРАТОР І ЖУРНАЛІСТ	41
Вовк Олександр Володимирович РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ТА УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ НА СУМЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х РОКІВ У СВІТЛІ ДОКУМЕНТІВ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ	44

Гайденок Олексій Васильович СУЧАСНІ ВІТЧИЗНЯНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ НІЖИНСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.).....	47
Демуз Інна Олександрівна ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ НА СУМЩИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.).....	49
Жуков Олександр Володимирович ПОЗИЦІЯ ЕЛІТИ ДЕЯКИХ АФРИКАНСЬКИХ КРАЇН ЩОДО ІНІЦІАТИВ США У РЕГІОНІ (ІІ ПОЛ. ХХ – ПОЧ. ХХІ СТ.).....	56
Забудкова Ольга Андріївна «ІСПАНКА» В СТАРОБІЛЬСЬКОМУ ПОВІТІ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 1918 Р.....	58
Заїка Н. Л. «ЗАСВІТИ ПОСВІТЕ!» (ВІДРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ)	61
Зосімович Олена Юріївна ВНЕСОК М.М. СИРОТИНІНА У РОЗВИТОК КОСМІЧНОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ (ДО 125 – РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВЧЕНОГО)	65
Кедун Іван Станіславович ДО ПИТАННЯ ЗАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ СМТ. ВОРОНІЖ, СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ДАВНЬОРУСЬКИЙ ЧАС	67
Ковальчук Оксана Олександрівна НЕДОСЛІДЖЕНІ АСПЕКТИ БАЗОВИХ ПИТАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.....	70
Конотоп Аліна Володимирівна ФОНД ІВАНА АБРАМОВА В СУМСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ	73
Корнус Анатолій Олександрович Корнус Олеся Григорівна Король Олена Миколаївна Сюткін Сергій Іванович Данильченко Олена Сергіївна РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ У РОКИ ПІСЛЯВОЄННОЇ РАДЯНСЬКОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ	76
Коцур Анатолій Петрович Коцур Віта Анатоліївна КТІТОРСТВО ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО	79
Коцур Галина Георгіївна ПОДВИЖНИК ПОСУЛЯНСЬКОГО КРАЮ.....	81
Кравченко Каріна Турков Володимир Вікторович ПЕРЕСЕЛЕННЯ І ВЛАШТУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В КРИМ ТА НА ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ В 20-ІХ НА ПОЧ. 30-ІХ РР. ХХ СТ.	84

Крутий Віталій Олександрович РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА АДАМА КИСЕЛЯ В СЕРЕДНЬОМУ ПОДЕСЕННІ.....	86
Кудінов Дмитро Валерійович НА ПЕРЕТИНІ ВЕЛИКОЇ ПОЛІТИКИ: МОСКОВСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ В СУМАХ У 1680 РОЦІ	90
Лицевич Ярослав ПОШИРЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ШАРУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЧАСТИНІ СУЧАСНОГО МІСТА НІЖИН	96
Маврін Олександр Олександрович СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ АРХЕОГРАФІЇ У РІК 30-ЛІТТЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ	97
Михайліченко Микола Анатолійович ФОТОПОРТРЕТИ ВІЙСЬКОВИКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ СВІТЛИНИ ВАСИЛЯ ФІЛОНОВИЧА)....	100
Михтуненко Вікторія Вікторівна «УКРАЇНСЬКА КАТИНЬ»: ДО ІСТОРІЇ ПУТИВЛЬСЬКОГО КОНЦЕНТРАЦІЙНОГО ТАБОРУ	102
Мірошніченко Олександр Миколайович МЕМОРІАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ГЛУХІВСЬКОГО ПОВІТУ ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ. СЕЛО ВОРГОЛ.....	105
Місяць Наталія Купріянівна Закревська Н.В. РОЗРОБНИК «КОСМІЧНИХ» МАГНІТОФОНІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ КОСМОНАВТИКИ ІМ. С.П. КОРОЛЬОВА	110
Мозговий Іван Павлович ХУТОРИ НА СМІЛЯНЩИНІ У ХVІІІ–ХІХ СТ.	113
Несвідоміна Ніна Володимирівна Капустіна Ірина Михайлівна З ІСТОРІЇ ЗАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ КОНОТОПСЬКОЇ СОТНІ	115
Ніконов Р.Ю. ОПІР ОРІХІВСЬКИХ ПАРТІЙНИХ ФУНКЦІОНЕРІВ ПОЛІТИЦІ ЦЕНТРУ У 1920-1932 РР.	120
Новаковець Василь Петрович ПОЯВА І РОЗВИТОК ЄВАНГЕЛЬСЬКО-БАПТИСТСЬКИХ ЦЕРКОВ НА СУМЩИНІ	123
Олицький В'ячеслав Олександрович БОГОСЛУЖІННЯ ТА ЗМІСТ ПРОПОВІДЕЙ У ХРАМАХ РПЦ МІСТА СУМИ У 1976 р. (ЗА ДОПОВІДЯМИ КОМІСІЇ СПРИЯННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ПРО РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТИ).....	125

Павлюк Світлана Іванівна Матвієнко Софія Валеріївна ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА БАШТАНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ.....	128
Падалка Сергій Семенович ВІД ІНТЕГРАЦІЇ ДО ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИЧНІ ТА НОВІТНІ МЕТОДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ І РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ	130
Пархоменко Олексій Кедун Іван Станіславович ПЕРІОДИ ЗАБУДОВИ «СТАРОГО МІСТА» НІЖИН ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСТАННІХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ	136
Пластун Олег Вікторович АРХІВИ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ КРОЛЕВЕЧЧИНИ (1917-1921 РР.).....	137
Подрез Юлія Вікторівна СТАНОВЛЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ КИТАЮ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ В 2005-2020 РР.....	140
Походзяца Олена Борисівна СТАРОВИННІ КТИТОРСЬКІ ПОРТРЕТИ В КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ.....	144
Прядко Олександр Олегович Тетеря Дмитро Адольфович Павлик Олександр Васильович Гольонко Володимир Васильович ЖИТЛО ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІ СТОЛІТТЯ З ПЕРЕЯСЛАВА РУСЬКОГО (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗКОПОК 2020 РОКУ).....	150
Пуголовок Юрій Олександрович Долженко Юрій Володимирович Кізлова Антоніна Анатоліївна NEW EVIDENCE OF SIVERIANS LTAVA ASSAULT IN THE FIRST HALF OF 11 TH CENTURY	157
Путкарадзе Тамаз Путкарадзе Каха СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И РЕЛИГИОЗНО- ПОЛИТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В КАВКАЗСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ УСЛОВИЯХ МНОГО ВЕКТОРНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОРИЕНТАЦИИ	159
Романюк Неля Йосипівна УКРАЇНСЬКИЙ АРХІТЕКТУРНИЙ МОДЕРН.....	163
Савчук Тетяна Григорівна «Я ЗМУШЕНИЙ БУВ ПЕРЕЇЗДЖАТИ З МІСТА В МІСТО»: ЖИТТЯ БЕРДИЧІВСЬКОГО РАБИНА ЗЕЛЬМАНА-АБРАМА БРАЇЛОВСЬКОГО В УМОВАХ ТОТАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ.....	167

Сітарчук Роман Анатолійович ПРОТЕСТАНТИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 20 – 30-х рр. XX ст.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧО-ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ	170
Смирнова Світлана «У ВІДЛУННІ ЧАСУ» (СПОГАДИ).	172
Ступак Дмитро Вікторович УКРАЇНСЬКА ЧАСТИНА БАСЕЙНУ СЕЙМУ. ПЕРСПЕКТИВИ ПОШУКУ ПАЛЕОЛІТУ	176
Сундук Анатолій Миколайович Крепак Ігор Володимирович ЛИТОВСЬКИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ БРОВАРЩИНИ.....	179
Тельвак Віталій Васильович ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНОГО ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА (2016-2021 РР.).....	185
Ткаченко В.М. ВІРУВАННЯ УКРАЇНЦІВ У ЗВ'ЯЗОК З ПОТОЙБІЧЧЯМ: РАХМАНСЬКИЙ (НАМСЬКИЙ, НАРСЬКИЙ) ВЕЛИКДЕНЬ	188
Турков Володимир Вікторович ГОЛОД 1921-1923 РР. В БОЛГАРСЬКИХ СЕЛАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ПОДОЛАННЯ.....	191
Ціватий Вячеслав Григорович ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КОРОЛІВСТВА САУДІВСЬКА АРАВІЯ (КСА) ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО- РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ	194
Tchentsova Vera «ELDERS» IN THE CHURCH: PATRIARCHAL AND SYNODAL ACTS OF 1686 ABOUT KYIV AND THE TERM «GERONT»	199
Харламов Михайло Іванович КУРСИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КЕРІВНИКІВ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ ПРОМИСЛОВОСТІ УСРР У 1927-1934 РОКАХ	201
Хоменко Віталій Олексійович СУМСЬКЕ ПОГРАНИЧЧЯ: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ТА ХРОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	203
Цибка Веніамін Іванович КОНОТОПСЬКА ГЕНЕАЛОГІЧНА МОЗАЇКА.....	206
Черняк Ірина Володимирівна МИКОЛА ПЕТРОВИЧ САУСТЕНКО – ВИДАТНИЙ ОРГАНІЗАТОР ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ.....	211
Шевчук Андрій Володимирович БЮРОКРАТИЧНА СТРУКТУРА ПОВІТОВИХ СУДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1797–1831 рр.)	214

Шкіра Людмила Миколаївна

КОЛЕКЦІЯ ГУЗОВИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. З СУМЩИНИ В ЕКСПОЗИЦІЇ
МУЗЕЮ НАРОДНОГО СУХОПУТНОГО ТРАНСПОРТУ СЕРЕДНЬОЇ
НАДДНІПРЯНЩИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-
ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ» 217

Шкіра Микола Володимирович

КОЛЕКЦІЯ ПАМ'ЯТОК НАРОДНОЇ ДЕРЕВ'ЯНОЇ АРХІТЕКТУРИ
З ЗАТОПЛЕНИХ КАНІВСЬКИМ ВОДОСХОВИЩЕМ СІЛ
ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ В ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ НАРОДНОЇ
АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА
«ПЕРЕЯСЛАВ» 220

Шульженко Тетяна Михайлівна

«ВОГНЯНЕ ДНИЩЕ» АБО «ВОЛОКИТА» – ОБРАЗ ЧОРТА
ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ) 223

Ярош Наталія Володимирівна

ПРАПОР ЯК ВІЙСЬКОВИЙ АТРИБУТ У КИЇВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ 226

Тетеря Світлана Анатоліївна

Костюк Наталія Василівна

ЮРІЙ ФЕДИНСЬКИЙ – ЗАСНОВНИК ФЕСТИВАЛЮ
«ДРЕВО РОДУ КОБЗАРСЬКОГО».....228

Абакумова Вікторія Іванівна
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри історії України,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

ГАЗЕТА «НАРОДНА ТРИБУНА» ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННОСТІ ГЛУХОВА ТА ГЛУХІВСЬКОГО РАЙОНУ

Метою роботи є з'ясування джерелознавчого потенціалу місцевої газети. Для цього ми взяли річну підшивку періодичного видання «Народна трибуна» за 1986 р. Містяни отримували газету двічі на тиждень – в середу та суботу.

Зупинимося на деяких аспектах життя Глухівщини, яке висвітлювалося в періодиці того часу. Перше, на що звертаємо увагу – це інформація про Чорнобильську катастрофу, оскільки газета за 1986 р. Перші відомості про цю подію були оприлюднені в газеті тільки через 10 днів після трагедії. Як відомо, наближався Першотравень і у випуску за 1 травня (№71) було вміщено інформацію про його святкування в Глухові, а також про демонстрації на Красній площі у Москві. Сторінки були просякнуті інформацією про святковий настрій населення, про згуртованість трудящих СРСР при святкуванні їх професійного свята (№ 71 від 1 травня). А ось перші відомості про ситуацію на ЧАЕС з'являються в глухівській пресі у випуску від 9 травня під назвою «До подій на Чорнобильській АЕС» (№75 від 9 травня). У статті під авторством першого секретаря Київського обкому Компартії Г.І.Ревенкова повідомлялося про ліквідацію наслідків вибуху. Надалі на шпальтах газети буде й інша інформація на тему Чорнобильської трагедії, зокрема листи від читачів. Наприклад, в одному з таких листів, що був надрукований у випуску від 8 серпня, згадується, що глухівчани, а саме жителі села Сваркове, як муляри розбудовували житлові приміщення для населення, що було евакуйоване з Чорнобильської зони (№106, від 8 серпня).

Періодична преса доби СРСР не оминала теми сільського господарства. Неодмінно мусувалася тема поліпшення показників аграрного сектору економіки. Зокрема, газета «Народна трибуна» регулярно публікувала статті про переможців соціалістичних змагань. Наприклад, у статті «Поліпшення стада» (№7 від 11 січня) на перший план винесена тема перевиконання плану 11 п'ятирічки колгоспом ім. Чапаєва. Його показники виявилися настільки високими, що, на думку автора статті, їх оголошенням можна

відкрити XXVII з'їзд КПРС. За цими даними ми бачимо, що тваринництво в Глухівському районі знаходилося на високому рівні.

Однак ситуація в галузі сільського господарства в Глухові та районі була висвітлена не лише з позитивного боку. Наприклад, у газеті від 23 липня ми знаходимо інформацію про вирощування на полях льону. «Дозріває льон» (№ 118). Під такою назвою була вміщена стаття Л. Пашина, наукового співробітника ВНДІ луб'яних культур, в якій він наголошував на тому, що деякі глухівські колгоспи показали низькі показники збирання та зберігання продукції, хоча мали достатньо великі посіви.

Глухівчани не лише добре працювали, а ще й уміли відпочивати. На сторінках періодики є інформація про створення та функціонування окремих культурних установ. Наприклад, згадується про відкриття молодіжного клубу «Пульс» (№ 41, від 13 березня), де відпочивала не лише молодь, а й люди більш зрілого віку. Тут проводилися зустрічі, розважальні програми, літературно-музичні вечори. Один з таких, що мав назву «Жінка в солдатській шинелі» (№76, від 13 травня), був проведений 13 травня у бібліотеці профтехучилища. Натомість, чи не найулюбленішим видом відпочинку глухівчан був похід до місцевого кінотеатру. Розклад кіносеансів друкували на останніх шпальтах газети (№ 193 від 5 грудня).

Значне місце в газеті відводилося освітній сфері. На її сторінках, час від часу, з'являлися оголошення про набір учнів, постійно друкувався короткий звіт про проведені заходи на базі навчального закладу. Так, у статті «Семінар Пропагандистів» (№196 від 10 грудня) згадано про проведення семінару, у роботі якого взяли участь представники двох освітніх закладів міста: Глухівського державного педагогічного інституту та технікуму ім. С. А. Ковпака. Також у місті працювало медичне училище, про яке ми можемо довідатися зі статті «Вісті з медучилища» (№194 від 6 грудня). У місті було декілька загальноосвітніх шкіл. Так, на сторінках газети знаходимо згадку у вигляді фотоінформації про школу №1 «3 нагоди Дня знань» (№140, від 2 вересня), №2 у статті від 2 грудня під назвою «Мітинг-протест» (№191, від 2 грудня), та №3 у статті «Вісті зі школи №3» (№196 від 10 грудня). Таким чином, за газетною інформацією можемо довідатися про навчальні заклади міста, їх буденну роботу та дозвілля, окремі персоналії.

Періодична преса надає багату інформацію про зайнятість мешканців міста та району. Джерелом таких відомостей є як статті

про передових працівників, різні заклади міста, так й оголошення, де йшлося про пошук та прийом на роботу кваліфікованих працівників. Наприклад, у Глухові та Глухівському районі користувалися попитом професії слюсаря-ремонтника («Заводський умілець» (№104 від 28 червня), будівельника-монтажника («Як працювали будівельники» (№117 від 22 липня), лісничого («Перший лісничий» (№119 від 26 липня), ткачихи («Успіх зміни», (№205 від 26 грудня), сиророба («Трудова вахта сироробів» (№189 від 28 листопада), пасічника («Відкачують мед пасічники» (№123 від 1 серпня), гончара («Гончарі – професія сучасна» (№130 від 13 серпня), комбайнера («Нова професія комбайна» (№8 від 14 січня) та ін. Глухівчани переважно працювали у виробничій сфері, про що свідчить інформація у періодиці.

Опрацювання річної підшивки «Народної трибуни» дає підстави для висновку, що окрім висвітлення позитивних моментів повсякденного життя, на шпальтах газет зустрічається й критика. Зокрема, критикувалося пияцтво. Пригадаємо, що в цей час у країні вже понад рік проводилася антиалкогольна кампанія. У статті під назвою «Страшний ворог людини» (№188 від 26 листопада) було поміщено доповідь доктора медичних наук В. Лук'янова про шкоду алкоголю. Для більшого впливу на читача автор помістив на початку статті рядки з листа місцевої семикласниці Галі Чернової, яка писала, що її батько став пити горілку. Часто в статтях подібної тематики називалися імена та прізвища порушників. Як наприклад, у статті «Зелений змії»... під ліжком» (№195 від 9 грудня) вказано на конкретних вантажників плодоконсервного заводу, які «пили збриджений яблучний сік, потім пішли до бару, після чого були затримані поблизу триумфальної арки з трьома літрами збридженого соку». Також у статті викривалося і самогоноваріння. Названо прізвище правопорушниці, яка зберігала під ліжком три банки з горілкою. Дізнаємося, що масове самогоноваріння серед глухівського жіноцтва було доволі поширено. Такі дані ми знайшли в статті «Дорога в нікуди» (№205, від 26 грудня). Як і в попередній публікації, тут були висвітлені імена та прізвища недобропорядних громадян.

Отже, опрацювання річної підшивки «Народної трибуни» за 1986 р. свідчить про комплексність інформації такого історичного джерела, яке відображає різні сторони повсякденного життя недавнього минулого.

Авраменко Віта Василівна
аспірантка кафедри педагогіки
Сумського державного педагогічного університету імені А.С. Макаренка;
комунальний заклад Сумської обласної ради – обласний центр
позашкільної освіти та роботи з талановитою молоддю
Оліцький В'ячеслав Олександрович
кандидат історичних наук
в.о. завідувача кафедри історії України,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

КОМПЕТЕНТІСТНИЙ ПІДХІД ТА ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ (НА ПРИКЛАДІ ДИСЦИПЛІНИ ПОЛІТИЧНА ГЕОГРАФІЯ)

Трансформація суспільних відносин вимагає від педагога пошуку нових форм та методів освітньої діяльності. Основне завдання освітнього процесу системи вищої педагогічної освіти у відповідності до ключових нормативно-правових документів, зокрема Закону України «Про освіту» (2017) та Закону України «Про вищу освіту» (2021) – є не лише отримання базових знань, умінь та навичок, а й підготовка висококваліфікованих кадрів конкурентоспроможних на ринку праці. Ураховуючи сучасні зміни ціннісних орієнтирів у суспільстві випускники закладів вищої освіти мають бути висококваліфікованими та компетентними, вільно володіти професійними та суміжними знаннями. Ураховуючи вищесказане актуальним є питанням запровадження компетентнісного підходу в освітній процес закладів вищої освіти.

Різні аспекти освітньої діяльності у закладах вищої освіти стали предметом дослідження: К. Беха, М. Бойченко, О. Овчарука, О. Огієнко, Н. Осьмук, А. Сбруєвої, В.Солощенко та ін. Компетентністний підхід у системі вищої освіти досліджували: О. Заблоцька, Т. Зайцева, А. Добровольська, С. Прийма та інші.

У дослідженнях Є. Чернишової та І. Бабина *компетентність* трактують у відповідності до проєкту TUNING Європейської комісії (Tuning Educational Structures in Europe), як динамічну комбінацію знань, розуміннь, умінь, цінностей, інших особистих якостей, що описують результати навчання за освітньою / навчальною програмою. Компетентність (компетентності) як набуті реалізаційні здатності особи до ефективної діяльності не слід плутати з компетенцією (компетенціями) як наданими особі повноваженнями [4, с.32, 5 с.76-77].

Перелік ключових компетентностей, що необхідні для навчання упродовж життя містяться у Key Competences for Lifelong Learning. А European Reference Framework серед них: спілкування рідною мовою та іноземними мовами; математична компетентність та базові компетентності з науки і техніки; цифрова компетентність; соціальні та громадянські компетентності; почуття ініціативи та підприємливості; культурна свідомість та самовизначення та інші [6].

Слід зазначити, що національна система кваліфікацій закладає основу запровадження компетентнісного підходу у вищій освіті. Формування ключових компетентностей не обмежується однією навчальною програмою, а має міждисциплінарний характер. Формування базових компетентностей у першу чергу вимагає впровадження нових педагогічних технологій в освітню діяльність. Важливу роль у впровадженні компетентнісного підходу у вищій освіті відіграє політична географія, оскільки компетентності, що формуються під час вивчення предмету можна перенести на вивчення інших предметів для створення цілісного геопросторового уявлення студентів спеціальності міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії.

Зміст курсу Політична географія спрямований на формування інтегральних, загальних та спеціальних (фахових) компетентностей. Головною метою вивчення курсу Політична географія є: формування наукових уявлень про просторову організацію життя суспільства та територіальне співвідношення політичних сил на різних етапах становлення та розвитку суспільства.

Головним завданням компетентнісного підходу при викладанні дисципліни Політична географія вбачаємо у включенні в освітню траєкторію: завдань, що мають практичну спрямованість; завдань, вирішення яких потребує глибокого міжпредметного аналізу; завдань та задач, досліджуваний матеріал яких пов'язаний з професійним напрямком, повсякденним життям та інтересами студентів; завдань, з великим числом підзавдань різної тематики; вирішення яких вимагає різних алгоритмів розв'язування, тощо.

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Компетентнісний підхід при викладанні дисципліни Політична географія робить студента головним учасником освітнього процесу, враховує його основні цілі та завдання.

Компетентнісно орієнтована освіта дозволяє забезпечити ринок праці конкурентоспроможними фахівцями, що здатні до самоосвіти та навчання упродовж життя. Перспективами подальших наукових розвідок вважаємо пошук, визначення та обґрунтування шляхів, форм та методів формування компетентностей учнівської молоді у процесі викладання дисципліни політична географія.

Джерела та література

1. Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України; головний редактор В. Г. Кремін. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
2. Закон України «Про вищу освіту» 2021 року URL:: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 28.09.2021)
3. Закон України «Про освіту» 2017 року URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 28.09.2021)
4. Національний освітній глосарій: вища освіта / авт.-уклад.: І.І. Бабин, Я. Я. Болюбаш, А. А. Гармаш й ін.; за ред. Д. В. Табачника і В. Г. Кременя. – К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2011. – 100 с.
5. Термінологічний словник з основ підготовки наукових та науково-педагогічних кадрів післядипломної педагогічної освіти / авт. кол.: Є. Р. Чернишова, Н. В. Гузій, В. П. Ляхоцький [та ін.]; за наук. ред. Є. Р. Чернишової; Держ. вищ. навч. заклад «Ун-т менедж. освіти». – К.: ДВНЗ «Університет менеджменту освіти», 2014. – 230 с.
6. Key Competences for Lifelong Learning. A European Reference Framework. – Brussels: European Commission, 2004.

Авхутська Світлана Олександрівна

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри історії України,

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

ПОВСЯКДЕННЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ СУМЩИНИ В УМОВАХ ВВЕДЕННЯ КАРТКОВОЇ СИСТЕМИ (1928 - 1935 РР.)

Дослідження проблем повсякдення населення є одним із пріоритетних напрямків сучасної історичної науки. Не дивлячись на той факт, що цієї проблеми торкалися ще радянські історики, вони не могли об'єктивно висвітлити її в публікаціях того часу у зв'язку із тотальною цензурою та закритістю архівних матеріалів. Відкриття доступу до архівів після розпаду Радянського Союзу надало можливість об'єктивного висвітлення проблеми повсякденного життя радянського студентства в 20-30-х рр. ХХ ст. Перші ґрунтовні праці як російських (Н. Лебиної, О. Рожкова) так і українських істориків (С. Кульчицького, О. Лаврут, Н. Хоменко) з'явилися в 1990-х – на поч. 2000-х рр. На сьогоднішній день

вітчизняна історіографія студентського повсякдення зазначеного періоду представлена працями О. Рябченко, О. Комарніцького, О. Лук'яненка, А. Зякун, В. Бугрія та ін.

Метою даної наукової розвідки є вивчення матеріально-побутових умов життя студентської молоді Сумщини та її соціального забезпечення при державному централізованому постачанні.

У 1929 р. радянською владою було відновлено карткову систему на продукти першої необхідності. Економічні труднощі, що підкреслювалися як тимчасові, оголошувалися органами радянської пропаганди неминучими й цілком природними. Спочатку було запроваджено картки на хліб, згодом – на цукор, м'ясо, масло та інші продукти за 3-ма категоріями. Студенти прирівнювалися до категорії робітників легкої промисловості.

В 1929/30 навчальному році розмір студентських стипендій становив 48 крб. і ними було забезпечено 2/3 студентів. В 1930/31 навчальному році розмір стипендії зріс до 65,6 крб. для педагогічних інститутів [5, с. 711]. Для того часу це була солідна сума. Для порівняння, чорнороб отримував зарплату в 40 – 60 крб., а кваліфікований робітник – 160 крб. Близько третини стипендії йшло на харчування по картковій системі, але враховуючи, що норма для студентів була меншою, їм все ж доводилося докуповувати продукти в державних магазинах по вищим цінам. У більшості випадків для студентів стипендія була не підмогою, а основним засобом існування, без неї молодь залишала інститут. Студентам доводилося обмежувати себе в самому необхідному, шукати додатковий заробіток, щоб якимось зводити кінці з кінцями. Проте роботу в ті часи знайти було складно, оскільки студентів не реєстрували на біржі.

Місцева преса вже в 1931 р. інформувала про вкрай занедбаний стан громадського харчування в м. Суми. У найбільш занедбаному стані перебувала так звана студентська їдальня. Вона була закритого типу і, як зрозуміло із назви, призначена виключно для студентів навчальних закладів м. Суми. Не дивлячись на те, що в цій їдальні обідало понад 2 тис. чоловік, в ній було всього 60 ложок і чашок. Лише після звернення на це питання певними організаціями (газета не уточняла якими), в ЦРК відразу знайшлося ще ложок для студентської їдальні [4]. З боку Сумського інституту соціального виховання було ініційоване відкриття окремої студентської їдальні, але з боку місцевої міської

ради і партійної організації не було достатньої підтримки в налагодженні постачання продуктами [3, с. 451].

У зв'язку із цим в 1932 р. при інституті було організоване власне підсобне господарство для забезпечення харчування студентів навчального закладу з обсягом посівної площі 13 га та 13 коровами. В 1935 р. у зв'язку із економічним зміцненням колгоспів і відміною карткової системи воно було ліквідоване [1, арк. 8].

При поселенні в гуртожиток перевагу надавали в першу чергу стипендіатам, котрими були здебільшого робітники і селяни з виробничим стажем, а також відряджені на навчання. Всі інші студенти залишалися і без стипендії, і без державного житла. У 1931/32 н.р. ситуація із забезпеченням житла ще більш погіршилася. У Сумському інституті соціального виховання, наприклад, осінній і весняний набори (всього 340 студентів) зовсім залишилися без гуртожитку. Станом до 1935 р. в гуртожитках при Сумському педінституті проживало лише 60% із числа студентів, котрі потребували забезпечення житлом. В гуртожитках при багатьох навчальних закладах Сумщини були проблеми із опаленням і по цій причині взимку в кімнатах було вкрай холодно.

Щоденне дозвілля студентства кінця 20 - поч.30-х рр. у зв'язку з тяжким матеріальним становищем було досить одноманітним. Свій вільний час молодь проводила в основному в гуртожитках, де студенти збиралися після навчальних занять та роботи на виробництві, щоб поспілкуватися з друзями та знайомими [2, с.146]. Частина студентів відвідувала театри, займалася читанням книг чи преси. Кілька разів на тиждень відбувався перегляд фільмів у клубах. Через брак коштів студентські організації розповсюджували квитки за пільговими цінами, що давало можливість подивитися кіно чи виставу.

Отже, однією з причин виключення студентів із ВНЗ ставала не стільки їх малограмотність, а тяжкі матеріально-побутові умови, особливо під час голодомору 1932-33 рр. Студенти-бідняки іноді не мали змоги навчатися по причині відсутності коштів на одяг і харчі. Часто вони полишали навчання у зимовий період через відсутність теплого одягу. Проте, постачання студентів по картковій системі стало порятунком для багатьох із них під час голодомору, а часом і для їх рідних, яким вони пересилали продукти в село.

Література та використані джерела

1. Державний архів Сумської області (далі ДАСО); Ф. р-2817. оп. 3. спр. 41. Учебная часть. Рецензии на научные работы и статьи. 363 арк.
2. Лаврут О. Дозвілля студентів УСРР у 20-ті роки ХХ ст. Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика. 2009. Вип. 15(2). С. 144-153.
3. Лук'яненко О.В. «Найближчі друзі партії»: колективи педагогічних вишів України в образах щодення 1920-х – першої половини 1960-х років: Монографія. Полтава: Видавництво «Сімон», 2019. 658 с.
4. Плуг і Молот. № 4. 1931. 8 січня.
5. Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя: Колективна монографія / Відп. ред. С.В.Кульчицький. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 786 с.

Акименко Катерина Василівна

аспірантка кафедри історії,

Національний технічний університет України

«Київський політехнічний інститут» ім. Ігоря Сікорського

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЄДНОСТІ У ФРАНЦІЇ

В другій половині ХХ ст. українська діаспора в західних країнах здійснювала активну громадську, політичну, культурно-освітню діяльність. Однак, не зважаючи на становлення історіографічної традиції діаспорознавства, історія зарубіжних українців висвітлена дослідниками фрагментарно, що можна пояснити тривалою недоступністю джерел для науковців. Недостатньо вивченими залишаються еміграційні громадські об'єднання, серед яких, зокрема, Українська Національна Єдність (УНЄ) у Франції.

УНЄ була створена в 1949 р. на базі Українського Народного Союзу прихильниками та членами Організації Українськи Націоналістів-мельниківців, що визначило ідеологічне спрямування об'єднання. [2, с. 3371] З метою посилення зв'язку з українською громадою та членами організації, висвітлення діяльності об'єднання та популяризації української національної ідеї було продовжено видання газети «Українське слово», а також започатковано випуск Обіжника Головної Управи, бюлетеня Головної Управи «Єдність».

Культурно-освітній напрямок УНЄ мав пріоритетне значення, адже у Франції українці не проживали компактно, а тому шкільництво було слабо розвинуте. Систематичне навчання проводилося в українських «четвергових» і «недільних» школах, які надавали базові знання з української мови і письма. [5; арк. 50] З

огляду на таку ситуацію у 1953 р. керівництво УНЄ запровадило Курси громадського активу, що мали на меті поглибити знання українських мігрантів про Україну та стати засобом виховання молоді, адже «кожна молода одиниця, якщо вона не залишиться при українстві, це послаблення наших національних сил і нашого організованого життя на чужині і наша національна втрата взагалі» [7, арк. 25]. Вони були нетривалими (7-10 навчальних днів), їх було замало щоб навчити молодь української історії, географії, літератури, але вони були «колосальним вкладом у виховування кадрів свідомих патріотів-державників, повновартісних громадян і борців за краще завтра України та молодого покоління в дусі патріотизму й любови до України» [7, арк. 27]. Матеріали Курсу публікувалися на сторінках видання «Єдність», як «вишкільний» матеріал для всього членства організації. Показовими для розуміння суті Курсів є лекції, що в них входили, наприклад: В. Кубійович «Національні й економічні проблеми України», О. Кульчицький «Психологія совітської людини», О. Бойко «Історія української визвольної боротьби за останнє чвертьстоліття», О. Штуль «Українська культура й визвольна боротьба» [1, арк. 1-2], В. Мулик «Культ партизанської боротьби в українському народі» [12, арк. 26].

Для консолідації української молоді за ініціативою Сьомого з'їзду УНЄ в 1956 р. було створено Організацію української молоді у Франції (ОУМуФ). Курси Громадського активу були замінені на Курси українознавства, що проводили щороку у формі виховного табору під час «вакацій». Вони були націлені на молодь віком 15-20 років, а їх зміст передбачав вивчення української мови та літератури, історії, географії. [9, арк. 6; 10, арк. 7-8] У програму входили народні танці, співи, імпрези. В якості викладачів переважно залучали членів Наукового Товариства ім. Т. Шевченка. Курси діяли до середини 1960-х рр., однак, не зважаючи на придбання в департаменті Ардеш «відпочинкової оселі» «Чорногора», вони почали поступово занепадати [3, с. 2-3; 4, с. 71; 6, арк. 37].

УНЄ долучилася до створення Світової Координаційної Ради Ідеологічно Споріднених Націоналістичних Організацій (СКР ІСНО), яка була заснована 27-28 червня 1964 р. у Вашингтоні. Це об'єднання стало форумом співпраці націоналістичних організацій закордонних українців (прихильників А. Мельника) для зміцнення українських громад, збереження національної ідентичності,

допомоги українському народу у відновленні незалежної держави. [8, арк. 38-39] У 1983 р. молодіжна структура УНЄ долучилася до СКР Молодечих ІСНО, що надало можливість новому поколінню діяти в зрозумілому їм форматі, сприяючи еволюції українського націоналізму, висловити погляди на ідеологію з нового, актуального для того часу ракурсу. [11, арк. 25]

Отже, діяльність УНЄ у Франції віддзеркалювала потребу закріплення персонального контакту між зарубіжними українцями, координації діяльності громад, усвідомлення духовного зв'язку з українським народом та необхідність зберегти ідейну та ціннісну спадщину українського націоналізму не зважаючи на проживання поза межами етнічної батьківщини.

Література та використані джерела

1. Другий курс громадського активу. ЦДАЗУ (Центральний державний архів зарубіжної україніки). Ф. 45. Оп. 1. Спр. 16. Арк. 1-2.
2. Енциклопедія українознавства: У 10-х томах. / Ред. В. Кубійович. Париж, Нью-Йорк, 1980. Т. 9. С. 3200-3600.
3. Малі вияви у великому ділі. Свобода. 1957. 24 вересня. Ч. 183. С. 2-3.
4. Ніколаєва Т. О. Діяльність "Української національної єдності у Франції" у 1930–1970 рр. (за документами Центрального державного архіву зарубіжної україніки). *Архіви України*. 2015. № 5-6. С. 68-75.
5. Обіжник Української Національної Єдності у Франції. 1961. Ч. 2. ЦДАЗУ. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 20. арк. 50.
6. Обіжник Управи Організації Української Молоді у Франції. 22 червня 1958 р. ЦДАЗУ. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 20. Арк. 37.
7. По Курсі Громадського Активу УНЄ. *Єдність*. Ч. 2 (21). с. 5. ЦДАЗУ. Ф. 45. Оп. 1. спр. 19. Арк. 25-26.
8. Постанови зібраних на Конференції у Вашингтоні з нагоди відкриття пам'ятника Тарасові Шевченкові в днях 27 і 28 червня 1964 р. представників Ідеологічно Споріднених Націоналістичних Організацій. ЦДАЗУ. Ф. 38. оп. 1. Спр. 6. арк. 38-39.
9. Правильник шостого Курсу українознавства в Шато-де-Рюез в днях від 3 до 17 серпня 1958 р. ЦДАЗУ. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 6.
10. Програма VI Курсу українознавства. ЦДАЗУ. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 7-8.
11. Протокол I-го з'їзду молодечих організацій, що діють в системі ІСНО. ЦДАЗУ. ф. 38, оп. 1, спр. 7, арк. 24-25.
12. Тематика III Курсу УНЄ. *Єдність*. Ч. 2 (21) с. 5. ЦДАЗУ. Ф. 45. Оп. 1. спр. 19. Арк. 26.

«КОНОТОПСЬКА ГАЗЕТА» 1917 РОКУ.

Вивчення подій Української революції 1917-1921 рр. на Конотопщині розкриває історію краю у всій його суперечливості та неоднозначності. Джерелами інформації про події 1917 року є газети з спецфонду НБУ ім. Вернадського (НБУВ). Серед них перша конотопська газета, яка вийшла у березні 1917 року [1, с.7]. В ЦДІА в м. Києві зберігся один примірник газети. Частина примірників газети зберігається у газетному фонді Публічної бібліотеки ім. М. Салтикова-Щедрина у Санкт-Петербурзі (РФ). Завдяки допомозі краєзнавця Куцого А. отримали електронну копію половини номерів газети. Більшість статей написані на російській мові. Вийшло 88 номерів з березня 1917 до липня 1917. Назва щоденного видання Конотопського Виконавчого комітету - «Конотопская газета» на 4 сторінках. №1 за березень 1917, №44 – за 1 травня, №88 – за 25 липня. Адреса контори та редакції газети: м. Конотоп Чернігівської губернії, Лизогубівська вулиця, буд. В. Гуревича. Телефон №127. Друкарня Айзековича. Наклад невідомий. Для розповсюдження наймали хлопчиків. Примірник газети коштував 5 копійок. Підписка: на 1 місяць – 1 крб., на 2 місяці – 2 крб. на 3 місяці – 3 крб. на 6 місяців – 6 крб.

Революцію конотопці зустріли з ентузіазмом. І почали друкувати власну газету. Життя міста було пов'язане зі створенням - Рад робітничих та солдатських депутатів. У березні – квітні 1917 – головою Конотопської Ради був О. Гарчинський, секретарем Н. Коломійцев. У червні 1917 головою виконкому ради робітничих і солдатських депутатів був М.І. Гельман, секретарем виконкому В. Шпак. На кінець червня 1917 головою Гуков П., секретарем Соколовський [13, с.3]. На початку липня головою був О. Гарчинський, секретарем Соколовський [14, с.3]. Комісаром Конотопського снарядного заводу був Ксенофонт Баранов [15, с.3].

Виконком Рад робітничих та солдатських депутатів у № 6 за 16 квітня звертався до робітників і селян міста взяти участь 18 квітня 1917 (1 травня за н. ст.) у святковій маніфестації. Для цього зібратися у жіночому залізничному училищі по вул. Романовській

16 квітня о 5 – й годині для вироблення схеми для маніфестації. Виконком просив ради робітничих фабрик, заводів, закладів та установ м. Конотопа та повіту делегувати тих, хто не увійшов до складу виконкому. Голова О. Гарчинський, секретар Н. Коломійцев [5, с.3].

Солдати 235 піхотного запасного полку зверталися з діючої армії до громадян м. Конотопа та його околиць з поздоровленням всіх вільних громадян Конотопа та його околиць з святом Пасхи. Підписали його 25 березня 1917 солдати полку: Микола Гусаченко, Василь Слюсар, Платон Гагін, Григорій Глущенко, Іван Іваненко, Яків Хоменко, Козьма Комар, Петро Комар, Михайло Гришко, Іван Віхнін, Микола Жидченко, Микита Журавель, Пилип Сагайдачний, Лука Андрієнко, Леонтій Козловський, Василь Луцик, Іван Лютий, Андрій Сердюченко та інші [5, с.3].

У № 6 за 16 квітня оголошення: «Бажаючим придбати облігації Позики Свободи: 1 потрібно було звернутися до Конотопського товариства взаємного кредиту та спитати там одного з членів бюро по розповсюдженню позики Свободи: К.Н. Чеботкевича, Х.Ш. Азарова, Г.Б. Куколева, Е.М. Дузенкевича, Г.О. Тильмана, Р.М. Мительмана, А.Г. Сендеровича, Т.К. Бельцева, М.Д. Лосева; 2. Позику можна було купити за готівку з уплатою за облігацію в 50 крб. – 42 крб. 30 коп., облігацію в 100 крб. – 85 крб. Облігація в 50 крб. могла принести покупцю щорічно прибуток у 2 крб. 50 коп., облігація у 100 крб. – прибуток 5 крб.; 3. Особи, які не мали вільних грошей могли купити облігації позики Свободи з уплатою у кредит по частинам на протязі року будь - якими сумами; 4. Для купівлі облігації у 50 крб. було достатньо внести 5 крб., а для купівлі облігації у 100 крб. потрібно було внести 10 крб.; 5. Особи, які купили облігації, могли в разі необхідності, отримати під заставу облігацій грошову позику у казначействі, або в іншому банку; 6. Особи, які купили облігації, не бажаючи їх зберігати вдома могли віддати на зберігання в казначейство, яке за це не брало ніякої платні; 7. Бажаючі одержати пояснення, могли звертатися до членів бюро особисто та по телефонам: №№ 100, 96, 124, 73, 91, 140. Бюро за посередництво та сприяння по придбанню позики Свободи платні не брало, а діяло в інтересах підтримки Тимчасового уряду та свободи народу» [5, с.4].

Педкомітет та опікунська ради комерційного училища оголошувало, що приймальні іспити у підготовчий, перший та другий класи з 24 по 29 квітня, у інші класи з 1 по 5 травня. Рішення про прийом буде прийнято у серпні після проведення осінніх іспитів. В першу чергу приймалися діти членів товариства розповсюдження комерційної освіти. Вакансій було обмежена кількість [5, с.3]. Було оголошення про відкриття 1 липня 1917 школи грамотності «спількою жінок» в жіночому залізничному училищі [12, с.3].

У №57 за 18 червня повідомляли, що у неділю у Конотопі відбулася велика українська маніфестація, впорядкована місцевою організацією УСДРП разом з іншими українськими організаціями. О 10-й годині ранку в різних частинах міста почали збиратися маніфестанти: робітники, селяне і солдати разом з інтелігенцією. Більшість маніфестантів зібралося біля церкви О. Невського. Об 11-й годині похід рушив по вул. Соснівській до Соборної площі. На чолі маніфестації йшли солдати – українці під командою офіцера, за ними робітничий хор, громадяни та селяни. Не зважаючи на велику спеку, у всіх маніфестантів були веселі обличчя, радісні очі, бадьорі постаті. За грою оркестра лунали співи солдат і робітників, які співали «Шалійте, шалійте, скажені каті», і далі «До бою сто тисяч побірників стане...Пірвем, пірвем, пірвем ті кайдани!» На перехресті Гоголівської та Соснівської вулиць вокзальна група маніфестантів зустрілися з загребельською та міською, які йшли їм назустріч. Люди вигукували: «Слава автономній Україні в федеративно-демократичній республіці Росії!» Добре організований хор загребельської молоді співав «заповіт». Обличчя у всіх радісні, очі горять, настрої, святково-величний. Роменською вулицею поволі підходить маніфестація селян з с. Підлипного з численними прапорами: «За волю народа, за його права. Не страшні кайдани, солодка тюрма».... [7, с.3].

«За ініціативою любителів мисливців м. Конотоп у будівлі Електро-Біографа ст. Конотоп о другій годині дня почався з'їзд мисливців повіту. О 7-й годині вечора в приміщенні комерційного училища, член Київського обкому Бунда А.П. Жук читав лекцію на тему «Єврейське питання в Росії» [7, с.4].

Культурне життя міста. У №64, за 26 червня звіт від спектакля та вечора, влаштованого в Конотопі на користь

інвалідів 21 та 22 червня. Від продажу квіток та програм 560 крб. 65 коп. Витрати за постановку спектакля, музику, освітлення, приміщення і афіші – 307 крб. 50 коп. Поступило до каси бюро – 253 крб. 15 коп. [10, с.3]. В деяких номерах друкували вірші [2, с.4; 3, с.2-3].

У № 63 за 25 червня вміщено початок статті «Українська маніфестація й Універсал Центральної Ради» про загальноміську маніфестацію 18 червня. З приводу прийняття Першого універсалу УЦР [9, с.2].

В газеті №66 за 28 червня про те, що в Конотопі відбулося надзвичайне повітове земське зібрання, на яке прибуло близько 50 гласних. Більшість з них становили селяни. На обговорення зібрання було поставлено питання про відношення до утворення УЦР. Шашкевич ознайомив гласних про причини утворення Центральної Ради та її склад. Голова земської управи Ганжа запропонував зібранню стоячи вислухати текст універсалу. У великій кімнаті наповненій гласними та громадянами Конотопа були вислухані слова універсалу, які вітали щирими оплесками, дружніми вигуками: Слава Україні! Представник Всеукраїнської ради військових депутатів Назаренко повідомив зібранню про діяльність і завдання ЦР та Генерального Секретаріату. Зібрання сердечно вітало українське військо. Управа запропонувала визнати УЦР провідником на шляху національного життя українського народу. Земське зібрання пообіцяло вірно служити УЦР як вищій краєвій інституції. Вважаючи універсал Центральної Ради актом надзвичайної ваги зібрання вирішило відпустити кошти на друкування універсалу і розповсюдження серед населення повіту. Зібрання встановило грошовий збір в обсязі 2% - 10 581 крб. 76 коп. на всі податки, які поступали у земську скарбницю і ці гроші надсилати УЦР на краєві потреби. На цей внесок було вирішено зробити позику і борг погасити земським окладом 1918 року. За пропозицією Рубісова зібрання приймає резолюцію про підтримку згоди між Тимчасовим урядом Росії та УЦР на користь державної праці України та Росії. Серед гласних було зібрано 147 крб. 43 коп. під час перерви пожертв на Національний фонд, які було доручено переслати земській Управі на краєві потреби УЦР Раді у Києві [11, с.3].

Результати підписки на «Займ Свободи» в Конотопі: 1) Казначейство реалізувало по 17 червня: 1. По закладах дрібного кредиту

– 120 900 крб.; 2. Товариством взаємного кредиту – 435 000 крб.; 3. Самостійно з ощадними касами – 76 000 крб. 4. В міському банку – 70 000 крб. / Всього - 1 386 000 крб. 2) З'єднанням банком реалізовано – 350 000 крб. 3) Бюро по сприянню розповсюдженню займу свободи крім реалізованих облігацій мало підписку в 300 000 крб. // Всього – 2 036 000 крб. [11, с.4].

У №75 за 9 липня запрошували скрипалів та граючих на мідних духових інструментах для складання оркестру для гри у міському саду. Звертатися щоденно від 10 ранку до 8 вечора до вільного художника О.М. Воловича, Сарнавська вулиця, будинок Шури-Бури, квартира Є. Плисецького [14, с.4]

У №85 від 21 липня повітова продовольча управа оголошувала, що нею відпущено міському продкомітету цукор додатково до норм споживання, встановленого міністерством продовольства для міського населення в розмірі 1 ½ фунта в місяць на душу. Цей номер став останнім номером газети, якій отримали [16, с.3]. Частину газети займали оголошення лікарів і підприємців.

Завдяки «Конотопській газеті» 1917 р. введено у науковий обіг цікаві факти з історії міста. Правонаступницею її стала міська газета «Конотопський край» [2, с.90]. 100 річний ювілей її відзначали у 2017 р. Зараз газета не існує.

Джерела та література

1. Акічев Ш.М. З історії газети «Конотопський край» // Конотопський край. – Конотоп, 2002. – 8 червня. – №23 (12753). – С. 7.
2. Вірш «Тріумф». // «Конотопская газета», – Конотоп, 1917. 13 червня. – №53. – С. 4.
3. Вірш «Борьба». // «Конотопская газета». – Конотоп, 1917. – 3 липня. – № 70. – С. 2–3.
4. Залізнюк О.С., Трашкова С.Ю., Швець І.М. Конотопська преса: до 100-річчя виходу першої конотопської газети (на матеріалах відділу газетних фондів Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (ВГФ НБУВ)). // «Конотопські читання». Випуск VII. Харків, Конотоп. – 2016. – С. 90.
5. «Конотопская газета». – Конотоп, 1917. – 16 квітня. – №6. – С. 4.
6. «Конотопская газета». – Конотоп, 1917. – 18 червня. – № 57. – С. 3
7. «Конотопская газета». – Конотоп, 1917. – 18 червня. – №57. – С. 4.
8. «Конотопская газета». – Конотоп, 1917. – 19 червня. – №58. – С. 3.
9. «Конотопская газета». – Конотоп, 1917. – 25 червня. – №63. – С. 2.
10. «Конотопская газета». - Конотоп, 1917. – 26 червня. – №64. – С. 3.
11. «Конотопская газета. – Конотоп, 1917, 28 червня. – №66. – С. 3.
12. «Конотопская газета». – Конотоп, 1917. – 4 липня. – №71. – С. 3.
13. «Конотопская газета». – Конотоп, 1917. -5 липня. – №72. – С. 3.
14. «Конотопская газета». – Конотоп, 1917. – 9 липня. – №75. – С. 4
15. «Конотопская газета». – Конотоп, 1917. – 10 липня. – №76. – С. 4.
16. «Конотопская газета». – Конотоп, 1917. – 21 липня. – № 85. – С. 3.

«ПРОСВІТИ» ОХТИРСЬКОГО ПОВІТУ В 1917-1922 рр.

1. Після Лютневої революції 1917 р. на територіях, населених українським етносом масово розпочинають виникати такі культурно-просвітницькі громадські організації як «Просвіти». Відомий мовознавець Олекса Синявський писав тоді: «Просвіта» – «се найхарактерніша і найулюбленіша на Україні дитина Революції». У своїй діяльності ці товариства об'єктивно зреалізують двояку функцію: забезпечуючи певний рівень освіченості простого народу, вони, в той же час, привносять у його свідомість і українську ідею.

2. Перше в Охтирському повіті товариство «Просвіта» було засноване в м. Охтирка разом з Українською громадою у першій половині квітня 1917 р. Очолив його нотаріус Базилевський. Уже 16 квітня на першому Губернському з'їзді представників Українського народу в Харкові делегат від Охтирки Прийменко у своєму виступі повідомив про заснування та початки його діяльності [6, с. 2]. Робота Охтирської «Просвіти» у 1917 р. та її актив добре змальовані в оповіданні Б. Антоненка-Давидовича «Просвіт'яни» [2].

Також десь у квітні був створений осередок «Просвіти» й у с. Нижньовеселівка Кириківської волості. На початку травня в с. Янків Ріг (зараз – с. Іванівка) тієї ж Кириківської волості організація «Просвіти» була зініційована підпоручиком Вялківим, який прибув у відпустку з фронту. Місцева вчителька подарувала їй свою бібліотеку, просвіт'яни ж виписали для себе газети «Нова Рада» й «Рідне слово» [15, с. 3]. Очолив Раду товариства Демид Клименко. Становленню цього осередку «Просвіти» допомогла Охтирська Українська громада та полонені українці з Галичини, що перебували тоді в Охтирці.

Але організація просвіт'янських осередків, у порівнянні хоча б з тією ж Полтавською губернією, по селах повіту йшла слабо. До кінця червня були засновані ще «Просвіти» у Хухрі, Кириківці, Котельві та Тростянці. Тому, коли 24 червня 1917 р. в Охтирці відбувся Український повітовий з'їзд, на який прибули представники сіл, хуторів та партій і громадських організацій зі всієї Охтирщини, то на ньому спеціально було закликано створювати «Просвіти» по всіх селах повіту [17, с. 4]. Після цього 9 липня «Просвіта» була організована ще у с. Білка, де головою Ради був обраний народ-

ний учитель Я. А. Мяло, а на початку серпня у Боромлі. Головою цієї останньої став Д. Маликов. У жовтні було створено осередок «Просвіти» і в с. Угроїди на чолі з лісничим І. Вітком. Записалося до нього «40 душ». На загальних зборах тоді постановили «закласти книгозбірню, передплатити українські книжки та газети, закласти вечірню школу для дорослих (українською мовою), по святах улаштовувати читанки, а також заснувати артистичний гурток» [16, с. 2]. 13 листопада виникає «Просвіта» в с. Журавне. І також, як і в Янковому Розі, стараннями українізованого військово-вослужбовця Міщенка, який прибув з фронту на відпочинок. Записалося до неї більше 140 чоловік. А очолив – Л. Мороз [14, с. 4]. Крім того, у листопаді вже існувала «Просвіта» й у с. Самотоївка. Її Рада тоді прохала Харківську губернську земську управу надіслати для школи та бібліотеки підручники і книги українською мовою, а також інструкторів з українізації [13, с. 2]. Організатором «Просвіти» у слободі Краснопілля був Матвій Довгополук. Тут вона виникла на основі українського гуртка, який був заснований ще до революції, у лютому 1916 р.

Просвітяни Охтирщини брали участь у загальноукраїнських та губернських з'їздах «Просвіт», на яких вирішувалися нагальні питання просвітянського руху. Рішення таких з'їздів активізували роботу осередків й на території повіту. Так, на першому Всеукраїнському з'їзді «Просвіт» у Києві 20–23 вересня 1917 р. Боромлянську «Просвіту» представляла Марфа Журавльова [21, арк. 68]. А на другому з'їзді «Просвіт» Слобожанщини, який відбувся у Харкові 19–20 листопада 1917 р. серед його 52 делегатів були від Боромлянської «Просвіти» Я. Лисенко та А. Суций, а від Охтирської – Борис Давидів (Антоненко-Давидович) [1, с. 2].

Таким чином, на кінець 1917 р. у Охтирському повіті діяло близько 12 осередків товариства «Просвіта». Основними видами їх діяльності була постановка спектаклів, організація курсів з ліквідації неграмотності та бібліотечна діяльність. Також не потрібно забувати, що «Просвіти» розпочинали свою роботу у селах і хуторах часто, не маючи ні кадрів, ні матеріальної бази, ні приміщень. Вони могли покладатися лише на свої сили. І якщо створення осередків на хвилі масового ентузіазму та загального національного піднесення в 1917 р. було справою не такою вже й важкою, то наступна постійна їх діяльність – справа складніша. Тому деякі сільські «Просвіти» могли лише оголо-

сили про початки свого функціонування, але розгорнути його в силу названих обставин в подальшому так і не змогли.

3. У 1918 р., після того, як до влади в Україні наприкінці квітня прийшов гетьман Павло Скоропадський, «Просвіти» повіту продовжили свою роботу.

У цей час осередки цього товариства долучаються до відкриття як українських початкових шкіл, так і гімназій. Так, Боромлянська «Просвіта» відіграла головну роль при відкритті української реальної школи в селі [19, арк. 4]. Правда, наступного, 1919 р. більшовики цю середню школу закрили за українську мову викладання в ній, а її директору К. Гревізирському прийшлося навіть втікати до Харкова [18, с. 83].

Фінансово «Просвіти» були організаціями небагатими й тому коштів з членських внесків та з прибутку від продажу квитків на свої вистави задля продовження своєї діяльності їм постійно не вистачало. І тут спонсорську допомогу «Просвітам» часто надавала місцева кооперація. За приклад може слугувати допомога коштами «Просвіти» с. Рясне для постановки нею спектаклів з боку сільського споживчого товариства [10, с. 4].

На листопад 1918 р. є дані про існування в Охтирському повіті 13 «Просвіт» (м. Охтирка, сл. Краснопілля, сс. Боромля, Хухра, Білка, Котельва, Тростянець, Кириківка, Янків Ріг, Пархомівка, Нижньовеселівка, Рясне та х. Климентієве) [12, арк. 17 зв.]. Знову ж, мова йде про зареєстровані осередки товариства, але це ще не означає, що всі вони проводили активну роботу з виконання своїх статутних завдань.

4. У 1919 р., за влади більшовиків та денікінців, «Просвіти» повіту фактично припинили свою роботу. З 1920 р. розпочинається відродження вже існуючих та заснування нових осередків цього товариства. До цієї справи долучилася команда молоді націонал-комуністичної спрямованості, що у 1920 р. прийшла до керівництва Охтирським повітовим відділом народної освіти (Борис Антоненко-Давидович, Юрій Самброс, Матвій Довгополук та Григорій Сергієнко). Як пізніше свідчив Г. Сергієнко, вже на початку 1920 р. на колегії керівником відділу народної освіти Б. Антоненком-Давидовичем було поставлене питання про відновлення товариства «Просвіта» у повіті. І ця ідея була зреалізована [3, арк. 46зв.]. Ці ж люди займалися й дерусифікацією навчального процесу у школах повіту.

Після того, як більшовицькою партією у червні-липні 1920 р. був взятий курс на завоювання і советизацію «Просвіт» нові осередки виникали, маючи вже назву «Червоні Просвіти».

25 липня 1920 р. відбулися збори Охтирської «Просвіти», на яких була прийнята резолюція «щоб всі Просвіти Охтирського повіту мали комуністичний напрямок» [11, с. 4]. Сама ж Охтирська «Просвіта» була названа іменем місцевого уродженця, поета-романтика Якова Щоголіва (1824–1898). Ось як пояснював у своїх спогадах необхідність советизації «Просвіт» керівник підвідділу позашкільної освіти Охтирського повітового відділу народної освіти Юрій Самброс: «Значною політичною кампанією було також перетворення «Просвіт» на «Червоні просвіти». Ми цим мали на оці дві мети: з одного боку – радянлізували політичний зміст їхньої роботи, вичищаючи з них, наскільки, звичайно, це було здійснимо на практиці, старий ультранаціоналістичний та етнографічний зміст просвітнянської роботи часів Центральної Ради (особливо в роботі їхніх драмгуртків і бібліотек), а, по-друге, й це, власне кажучи, нас особливо турбувало, – ми тим самим зберігали саме існування й мережу «Просвіт», бо їм загрожувала масова ліквідація з боку партійного комітету більшовиків, що почав надто вороже ставитися до них, як до джерел запідозрюваного ним скрізь потенціального націоналізму» [18, с. 133–134].

На січень місяць 1921 р. в Охтирському повіті було зареєстровано всього 35 осередків «Просвіт» [7, арк. 2]. А у червні лише новостворених «Червоних Просвіт» у повіті було вже більше 30.

У цей час більшовики вже проводили чітку різницю між «старими» «Просвітами», заснованими в 1917 р. та «Просвітами», які почали виникати після 1920 р., коли вони остаточно закріпилися при владі. До перших вони ставилися з підозрою й недовірою. Для керівництва КП(б)У «старі» «Просвіти» продовжували залишатися пристанищем «петлюрівської інтелігенції» та «контрреволюції», провідниками «самовільної українізації», завоювати які більшовикам так остаточно і не вдалося. Обстеження Харківською губернською політосвітою становища на Охтирщині теж показало, що «Просвиты, когда они находились под руководством петлюровской интеллигенции работали в соответствующем духе. Ныне же после реорганизации они работают только в тех местах, где имеется коммунистическая и лояльная интеллигенция...» [9,

арк. 40]. Тому вже у червні 1921 р. за український шовінізм і контрреволюцію місцевою більшовицькою владою були закриті Охтирська та Краснопільська «Просвіти» [8, арк. 7–7зв.].

«Червоні Просвіти» ж були вже повністю вписані у нову советську реальність. Керівництво місцевих осередків було взяте на державне утримання, до складу їх правління були введені представники комнезамів чи комсомолу, до кожної сільської «Просвіти» повітовою політосвітою доводився план роботи, за виконання якої потрібно було звітуватися кожного місяця. Ще один приклад: у с. Литовки була організована 27 листопада 1921 р. «Червона Просвіта» і у зв'язку з тим, що до неї записалася лише молодь вона фактично виконувала функції комсомольської організації [5, с. 4]. І тому не дивно, що у с. Старо-Іванівка загальні збори місцевої «Просвіти» вже закінчуються співом «Інтернаціоналу» [4, с. 3], а весь прибуток від продажу квитків на концерт, що відбувся 11 грудня 1921 р. (а це 100 тис. крб.) в обов'язковому порядку перераховується нею на допомогу голодуючим.

У 1922 р. більшовицькою владою був взятий курс на поступову ліквідацію «Просвіт» та їх заміною на селянські будинки (сельбуди), як той новий тип культурницьких закладів, що повніше, ніж «Просвіти» відповідає вихованню селян на «советській платформі». Бо період їх двохрічного «завоювання» і пристосування до потреб більшовицького ідеологічного виховання привів нову владу до однозначного висновку: така організаційна форма як «Просвіта» не може забезпечити успішну більшовицьку просвітницьку політику на селі. Саме цього року ще існуючі на території Охтирського повіту «Просвіти» остаточно зникають, вливаючись або у хати-читальні, або ж у сельбуди.

Література та використані джерела

1. 2-й день з'їзду «Просвіт» Слобожанщини. *Нова громада*. 1917. 26 листопада.
2. Антоненко-Давидович Б. Просвіт'яни // Б. Антоненко-Давидович. Синя волошка. Харків; К.: Книгоспілка, 1930. С. 116–133.
3. *ГДА УСБУ в СО*. Спр. П-13667. Т. 1.
4. *Голос незаможника*. 1921. 3 декабля.
5. *Голос незаможника*. 1921. 21 декабля.
6. Губернський український з'їзд в Харкові. *Рідне слово*. 1917. 22 квітня.
7. *Державний архів Харківської області* (далі – ДАХО). Ф. Р-820. Оп. 1. Спр. 132.
8. ДАХО. Ф. Р-820. Оп. 1. Спр. 138.
9. ДАХО. Ф. Р-820. Оп. 1. Спр. 269.

10. Жадановский П. Народный театр и кооперация. *Кооперативный путь*. Ахтырка, 1918. № 14. 1 августа.
11. *Известия Ахтырского Уездисполкома и Уездпарткома КП(Б)У*. 1920. 28 июля.
12. *Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського*. Ф. 114. Спр. 457.
13. *Нова Громада*. 1917. 26 листопада.
14. *Нова Громада*. 1917. 2 грудня.
15. *Нова Рада*. 1917. 27 мая.
16. *Нова Рада*. 1917. 24 жовтня.
17. *Одкривайте просвіти! Голос села*. 1917. 2 липня.
18. Самброс Ю. Щаблі. Мій шлях до комунізму. Нью-Йорк: Сучасність, 1988. 417 с.
19. *Центральний державний архів вищих органів влади та управління України* (далі – *ЦДАВО України*). Ф. 2201. Оп. 1. Спр. 594.
20. *ЦДАВО України*. Ф. 2201. Оп. 2. Спр. 367.
21. *ЦДАВО України*. Ф. 2581с. Оп. 1. Спр. 161.

Бовкун Сергій Володимирович
молодший науковий співробітник,
Національний музей космонавтики ім. С.П. Корольова

БУДИНОК НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ КОСМОНАВТИКИ ІМ. С.П. КОРОЛЬОВА ЯК ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ: ОСОБЛИВОСТІ СПОРУДЖЕННЯ

27 серпня 2021 року голова Житомирської обласної державної адміністрації Віталій Бунечко видав розпорядження №495, згідно з яким до Переліку об'єктів культурної спадщини занесено будинок Національного музею космонавтики ім. С.П. Корольова, розташований у місті Житомирі за адресою: вулиця Дмитрівська, 2 [5]. Згідно з документом, цей об'єкт визначено: за видом -- «архітектура», і за типом -- «споруда». Відповідно до статті 2 Закону України «Про охорону культурної спадщини», споруди та об'єкти архітектури, що віднесені до об'єктів культурної спадщини, характеризуються наступними якостями: є творами архітектури та інженерного мистецтва, будівлями або приміщеннями в них, що зберегли автентичні свідчення про визначні історичні події, життя та діяльність відомих осіб; повністю або частково збереглися в автентичному стані і характеризуються відзнаками певної культури, епохи, певних стилів, традицій, будівельних технологій або є творами відомих авторів [1]. Будинок Національного музею космонавтики ім. С.П. Корольова відповідає цим характеристикам,

оскільки його архітектура та історія спорудження також значною мірою відобразили відповідну епоху, стилі та архітектурні традиції.

Ідея побудови нового будинку музею виникла у 1984 році в тодішнього керівництва Житомира – з метою розширення експозиції Меморіального будинку-музею академіка С.П. Корольова, що функціонує у місті з 1970 року. Оскільки отримати дозвіл Ради Міністрів УРСР на таке будівництво було дуже складно (через обмежені ліміти на капітальні вкладення по галузі «культура») – житомирські чиновники вирішили будувати музей під виглядом складу для зберігання космічної техніки, для будівництва якого не потребувалося отримання дозволу Радміну [4, с. 46]. Проект складу розробив архітектор Святослав Буланов – перед яким було поставлено кілька завдань: своєю архітектурою будівля не має нагадувати склад; споруда має бути максимально збірною, яка не вимагає великих трудових витрат. Первісна вартість спорудження будівлі складала 291 тисячу карбованців [4, с. 50]. У період з 1984 по 1990 рік Держплан УРСР виділив на спорудження складу (а в реальності – павільйону космічної техніки) ще 520 тисяч карбованців капітальних вкладень. На початку 1984 року було відселено 14 родин з двох житлових будинків (на місці майбутнього будівельного майданчика). Впродовж 1985-1987 років будівлю павільйону збудувала бригада з дев'яти чоловік під керівництвом Леоніда Фіщука [4, с. 65].

Споруджена будівля є квадратною у плані (розміри покриття 24 на 24 метри). Кладка стін, стовпів та перестінків – цегляна. Несучі залізобетонні кутові стовпи з пілонами-контрфорсами – забетоновані, на них тримається структура покриття. Центральний і бічні фасади будівлі оснащені великими вікнами (загальна площа віконних блоків – 394 квадратні метри). Підлога вкрита гранітними плитами з Ємельянівського і Токівського родовищ -- загальна площа покриття 795 квадратних метрів [4, с. 70].

Будівлю павільйону космічної техніки (інша назва – павільйон «Космос») було збудовано і передано колективу Музею С.П. Корольова в січні 1987 року. У липні 1987 року постановою Ради Міністрів УРСР № 256 було створено Житомирський музей космонавтики імені С.П. Корольова [4, с. 76].

Наступні чотири роки тривала робота над наповненням експозиції у павільйоні космічної техніки. Автором експозиції став народний художник України Анатолій Гайдамака. Проект внутріш-

нього простору будівлі (виконаного у філософсько-світоглядному забарвленні – з великим експозиційним залом, багатьма унікальними експонатами та зразками космічної техніки) виконала творча група Київського комбінату монументально-декоративного мистецтва на чолі з В.Г. Федоровим. Допомогу у створенні експозиції павільйону надали понад 50 підприємств та організацій Житомирської області [6, стор.2]. У створеній експозиції поміж іншого представлені реальні зразки та натурні макети космічної техніки. Серед експонатів -- спусковий апарат «Восток», космічний корабель «Союз», скафандр та інструменти космонавта, макет «Луноходу-1», зразки місячного ґрунту, спусковий апарат «Союз-27», що побував у космосі [2].

Павільйон «Космос» було урочисто відкрито 1 червня 1991 року. Відтоді він став невід'ємною й основною частиною Житомирського музею космонавтики ім. С.П. Корольова. У вересні 2020 року Указом Президента України Володимира Зеленського музею було присвоєно статус Національного [3, с. 4]. У вересні 2021 року (в 30-літню річницю з часу відкриття для відвідувачів павільйону «Космос») будинок Національного музею космонавтики ім. С.П. Корольова отримав статус об'єкта культурної спадщини.

Джерела і література

1. Закон України «Про охорону культурної спадщини». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14#Text>
1. Житомирский музей космонавтики имени С.П. Королёва. Путеводитель. Житомир. 1991. 6 стр.
2. Космічні музеї України. Житомир. 2021. 60 стор.
3. Никулин В.Ф. Музей космонавтики имени С.П. Королёва. Житомир: Волянь. 2010. 348 стор.
4. Розпорядження голови Житомирської обласної державної адміністрації. <https://oda.zht.gov.ua/wp-content/uploads/2021/08/495-vid-27.08.2021.pdf>
5. «Через терни до зірок». *Житомирщина*. 1991. 7 червня.

Бондар Ірина Олександрівна
кандидат філософських наук, доцент, наукова співробітниця
Комунального закладу Сумської обласної ради
Сумський обласний краєзнавчий музей

ВЕРИГИ ЯК УНІКАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ РЕЛІГІЙНОГО КУЛЬТУ Й АТРИБУТ ПОДВИЖНИЦТВА (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ФОНДОВОГО ЗІБРАННЯ СУМСЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ)

Від найдавніших часів пости, стриманість, злидні, суворий спосіб життя, молитовний труд, терпіння образ, вольове приборкання пристрастей у християнстві були проявом аскези – напружених зусиль людини до надбання благодаті й запоруки спасіння. Особлива місія чернецтва – за допомогою духовних подвигів рятувати, зцілювати, перетворювати і відновлювати людське єство, яке піддалося гріхопадінню. Здавна для досягнення цієї благородної мети ченцями використовувалися певні знаряддя, що називалися «вериги». Вони становлять безсумнівний інтерес для вивчення, як предмет, що характеризує релігійну культуру, є елементом чернечого вбрання й атрибутом подвижництва. Разом із тим, проблема наукового опису вериг є досить непростою. Оскільки вони завжди залишалися знаряддям особистого таємного подвигу, тож письмові згадки про них зустрічаються надзвичайно рідко. Склад і способи обробки металу, з якого переважно виготовлялися вериги, залишалися практично незмінними протягом століть, тому технологічні дослідження не можуть допомогти при датуванні подібних предметів. З іншого боку, мало інформації під час роботи з ними може дати й стилістичний аналіз, оскільки вериги в силу своєї специфіки не зазнавали художніх впливів. Саме тому, дана тематика залишається на сьогоднішній день вкрай мало вивченою. Метою даного дослідження є введення в науковий обіг маловідомих предметів релігійного культу, а також їхній опис і спроби атрибуції.

У перекладі з давньослов'янської слово «вериги» означає «ланцюги», «кайдани», «пута». У переносному сенсі «верига» – це тягар, зазвичай, моральний або душевний. Їх можна розглядати як матеріальний образ моралі – високої й складної культури самообмеження. У науковому сенсі носіння вериг – подвижницька вправа, різновид аскетичного подвигу та добровільного мучеництва, що має на меті тілесне виснаження в безперервному

зусиллі розіп'яти власну пристрасну й похитливу плоть. Головною метою веригоносіння, як одного з видів подвижництва, було спасіння душі для вічного життя шляхом боротьби з власними пороками за допомогою самокатування задля «умертвіння плоті», придушення пристрасті. Вериги є найкращим матеріальним вираженням драматургії відносин людини й Христа. Саме в них можна побачити трагізм і логіку християнського життя.

Вериги від початку були приналежністю монахів-аскетів разом із іншими формами та знаряддями самокатування, такими як обмеження в їжі, сні, позбавлення елементарних людських зручностей. Подвижники носили ці вироби, виготовлені з кованого чавуну, заліза або мідних сплавів, на оголеному тілі, під одягом. Крім ланцюгових варіантів, використовували також пластини, смуги, кільця, ковпаки на голову, шляпи, підосви, капці. Перші християнські вериги пов'язані з ім'ям апостола Петра і нині зберігаються в церкві Сан-П'єтро ін Вінколі в Римі. Носіння вериг вже у XI – XII ст. набуло широкого поширення серед ченців-подвижників на території України. Києво-Печерський Патерик свідчить про те, що преподобні Феодосій, Марк Печерник та Іоанн Багатостраждальний носили на своєму тілі «залізо» [1]. Нині цей предмет використовується ченцями вкрай рідко.

До фондів Сумського обласного краєзнавчого музею в лютому 1948 р. надійшов цікавий екземпляр вериг [2]. Предмет виготовлений, ймовірно, у XIX ст., хоча його зовнішній вигляд не має явних ознак для датування.

Вериги являють собою комплект, що складається з хреста (15,0х15,0 см), краї якого розширені, й мають петлі на 3-х раменах; кованих витих ланцюгів, розділених на чотири частини, загальною довжиною 190 см (2х25 см і 2х70 см); прямокутної, кованої, злегка вигнутої пластини (11,5х13,0 см), що з трьох боків має петлі для підвішування ланцюгів.

За типологією вериги можна виокремити відповідно до певних критеріїв. Так, за формою їх поділяють на ланцюгові та предметні або пластинчаті. За місцем використання вони бувають головними, нагрудними (в тому числі, металеві параманди), поясними й ножними. За матеріалом виготовлення – мідні, чавунні та залізні, за технікою – литі або ковані. Експоновані в музеї вериги є комбінованими за типом: ланцюгово-предметні, нагрудні, подвійні, виготовлені із заліза технікою кування. Вони складаються зі з'єднаних між со-

бою за допомогою двох симетрично розташованих пар ланцюгів хреста та пластини, що розміщувалися відповідно на грудях і спині.

Нагрудний хрест займає центральне місце на веригах. Він відноситься до грецького типу. У такого хреста всі рамена мають однакову довжину, як у знакові «плюс», тому його ще називають «рівнокінцевий». Це найпоширеніша форма хреста в дохристиянських народів. У ранньому християнстві грецький хрест почав активно використовуватися з IV ст. та символізував Ісуса. Грецький хрест є найдавнішою формою в Україні. Згідно з церковною легендою, саме такої форми хрест князь Володимир після хрещення в місті Корсуні (Херсонесі) привіз до Києва, тому на теренах України він отримав назву «корсунський». Особливістю металевого хреста на веригах у краєзнавчому музеї є наявність на одному з рамен крюка для підвішування додаткового вантажу.

Відомо, що вага вериг могла досягати десятків кілограмів. Загальна вага вериг із колекції музею становить 5 кілограмів 430 грамів. Стан збереження предмету задовільний, оскільки має іржу на поверхні металу і втрачену частину ланцюга. Нажаль, інформація про приналежність будь-якій особі або території також відсутня. Однак, вони могли бути предметом особистого використання й належати ченцю одного з монастирів Сумщини – грішнику, що прийшов до покаяння, схимнику, блаженному або юродивому в Христі. Сьогодні ми можемо тільки уявити, наскільки боляче і важко було аскету іноді протягом десятків років носити цей предмет релігійного самокатування.

Отже, вериги є свідомством винятковості і неординарності людського життя, унікальним знаряддям православного чернечого культу й однією з реліквій серед предметів церковного начиння у постійній експозиції Сумського обласного краєзнавчого музею. Однак через малу вивченість в цілому подібних культових предметів, проблема їхньої атрибуції залишається остаточно не вирішеним питанням. Для виявлення будь-яких закономірностей, що дозволяють точніше датувати дану пам'ятку, необхідно залучити набагато ширше коло подібних артефактів. Тому публікація матеріалів музейних зібрань є важливим етапом у цій роботі.

Література

1. Кієво-Печерский патерикъ, или сказанія о житіи и подвигах Святыхъ Угодниковъ Кієво-Печерской Лавры. (Репринтне відтворення з третього видання 1903 р.). Київ: «Либідь», 1991. 256 с.
2. СОКМ: КН – 1632, М – 473.

Бороденко Олена Анатоліївна
доктор історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України,
Полтавський національний педагогічний університет і
мені В. Г. Короленка

ДОСЛІДЖЕННЯ ЖІНОЦТВА XVIII СТОЛІТТЯ В ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

Жіноча історія, як одне з предметних полів історичної антропології, виокремилася в окрему галузь досліджень ще у 1970-х рр. В Україні цей напрям набув популярності лише наприкінці 1980-х рр. [13, с. 211; 6, с. 159].

Із-поміж концептуальних досліджень «жіночої історії» західно-європейських авторів необхідно виокремити п'ятитомне видання під загальною редакцією французьких істориків Ж. Дюбі та М. Перро. Третій том цього видання, який упорядкували Н. Земон Девіс та А. Фарж, повністю присвячений історії жінок на Заході в ранньомодерну епоху [4]. У зібраних у цьому виданні дослідженнях майже двох десятків західних науковців розглядаються проблеми присвячені різним аспектам життя жінки в тогочасному суспільстві Заходу. Починаючи від народження дівчини, виховання, отримання освіти, зростання її сексуальності. Дослідники торкаються й інших маловідомих сторінок «жіночої історії»: зовнішнього вигляду, поняття жіночої краси та косметики, сексуальності, любові, цнотливості, материнства, а також громадським вподобанням жінок у різних сферах життя: політиці, журналістиці, мистецтві тощо. Не залишилися поза увагою й маргінальні аспекти: проституція, злочинність, вільомство та навіть бунтарство.

Інша праця польського вченого Ц. Кукльо *«Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim uschylku Rzeczypospolitej szlacheckiej»* присвячена самотній жінці з міського середовища суспільства Речі Посполитої [7]. Розвідка історико-демографічного спрямування покликана розкрити широкий загальний питань, пов'язаних із позашлюбним статусом жінки у польському суспільстві. Учений дослідив значне коло питань, які базуються на квантитативних обрахунках, відповідають сучасним дослідницьким завданням і вимогам історичної демографії. Дослідження також відкриває потаємні завіси з приватного та суспільного життя самотньої польської жінки: зображується становище старих за віком та овдовілих жінок, описуються матеріальне забезпечення

позашлюбної жінки, притулки, будинки з утримання престарілих осіб і вдовиць. Не залишилася поза увагою дослідника й їхня активна суспільна позиція, участь у діяльності братств, добродійна діяльність тощо.

Питання визначення кінцевої межі жіночого репродуктивного віку вивчали англійський демограф Дж. Хаджнал [10], французькі – Л. Анрі та А. Блюм [1], Ж. Бардет [2], польська дослідниця К. Гурна [3]. Окремо потрібно відзначити розвідку американської вченої Е. Фройд. Дослідниця одна з небагатьох істориків торкнулася проблем категорії незаміжньої жінки ранньомодерної Англії, а всі свої доведення аргументувала, виходячи з кількісних показників здобутих із облікових джерел [11]. Серед когорти зарубіжних дослідників, які порушували проблему шлюбної поведінки жінок, можна назвати польських науковців – І. Пугацевич [9], Л. Дічевського [5], І. Марочека [8], англійського вченого – Р. Філліпса [12].

Підсумовуючи, зауважимо, що сучасна зарубіжна історіографія проблему становища жінок у соціумі XVIII ст. розглядає під кутом зору різновекторної історичної антропології. Дослідження переважно міждисциплінарного спрямування та звертають увагу на вивчення різних сфер життєдіяльності жінки, істотно доповнюють існуючі знання про функціонування механізму ранньомодерного суспільства Західної Європи загалом.

Література

1. Анри Л., Блюм А. Методика анализа в исторической демографии [пер. с фр. С. Хока и Ю. Егоровой]. М.: РГГУ, 1997. 207 с.
2. Bardet J. Urodzeni w kontekście płodności naturalnej. *Przeszłość demograficzna Polski. Materiały i studia*. Wrocław: Wyd-wo Historyczne Poznań Wrocław, 2002. № 23. S. 7–19.
3. Górna K. Śmierć «ze starości» – o ludziach starych i długowiecznych na podstawie wybranych metryk śląskich z XVIII i pierwszej połowy XIX wieku. *Przeszłość demograficzna Polski. Materiały i studia*. Wrocław: Wyd-wo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2010. № 29. S. 69–98.
4. История женщин на Западе: в 5 т. Т. III : Парадоксы эпохи Возрождения и Просвещения. [под общ. ред. Ж. Деби и М.Перро; под ред. Н. Земон Дэвис и А.Фарж] ; пер. с англ.; науч. ред. Н.Л. Пушкарева. СПб.: Алетейя, 2008. 560 с.
5. Dyczewski L. Grupy marginalne. *Kultura grup mniejszościowych i marginalnych ; [redakcja Leon Dyczewski]*. Lublin: Wyd-wo KUL, 2005. S. 29–45.
6. Кісь О.Р. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159–172.

7. Kukło C. Kobieta samotna w społeczeństwie miejskim u schyłku Rzeczypospolitej szlacheckiej. *Studium demograficzno-społeczne*. Białystok: Wyd-wo Uniwersytetu w Białymstoku, 1996. 267 s.
8. Maroszek J. Wileńskie przytulki-szpitala w XVI–XVIII w. Cała historia to dzieje ludzi... *Studia z historii społecznej ofiarowane profesorowi Andrzejowi Wyczańskiemu w 80-tą rocznicę urodzin i 55-lecie pracy naukowej*; [pod redakcją Cezarego Kukli przy współudziale Piotra Guzowskiego]. Białystok: Wyd-wo Uniwersytetu w Białymstoku, 2004. S. 191–218.
9. Pućcawicz I. Wizerunek dobrej wdowy w opiniach Ojców Kościoła i moralistów w epoce wczesnonowożytnej. *Rodzina i gospodarstwo domowe na ziemiach polskich w XV–XX wieku: struktury demograficzne, społeczne i gospodarcze* [pod redakcją C. Kukli]. War–wa: Wyd-wo DIG, 2008. S. 247–260.
10. Хаджнал Д. Европейский тип брачности в ретроспективе. Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей. [под ред. А. Г. Вишневского и И. С. Кона]. М.: Статистика, 1979. С. 14–71.
11. Froide A.M. Hidden women: rediscovering the single women of early modern England. *Local Population Studies*. 2002. No. 68. P. 26–42.
12. Roderick G. Phillips. Sex, lat, and the state. *Encyclopedia of European social history*. From 1350 to 2000 ; [Peter N. Stearns]. Vo. 4. Charles Scribner's Sons, 2001. P. 301–309.
13. Яковенко Н. Вступ до історії. Київ: Критика, 2007. 375 с.

Вароді Наталія Федорівна
кандидат історичних наук, доцент,
викладач кафедри історії та суспільних дисциплін,
Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

THE SITUATION OF ANIMAL HUSBANDRY OF TRANSCARPATHIA IN THE KHRUSHCHEV ERA (1953–1964)

Due to its geopolitical situation, Transcarpathia received significant attention from Soviet leaders. The area was of strategic importance in terms of transport from east to west, it was considered a «western gate» [6, ol. 95–96].

The aim of this paper is to find out the key features of the animal husbandry situation of Transcarpathia in the Khrushchev era (1953–1964).

In 1953, the «Lenin» kolkhoz in Velyki Luchky, in Mukachevo district, was one of the largest collective farms in Transcarpathia [3, apk. 64]. The kolkhoz had 5,718 ha of land, of which 4,030 ha were arable land, and 2,370 able-bodied members. By the standards of the time, these were large numbers. The farm kept 1,500 cattle, including 386 cows, as well as 1,225 pigs, 1,306 sheep, more than 6,300 poultry and 397 horses. Since the establishment of the kolkhoz, in March 1947, 145 different buildings were completed on the farm, including for animal husbandry, such as eight cowsheds,

three calf stables, five horse stables, three poultry houses, a 1,500-seat pigsty, and so on [1, apk. 33]. In 1955, the county's milk yield reached 40.1 thousand tons, which was 29.4% more than in 1954. One milking cow produced an average 1381 kg of milk, while 100.4 ha of agricultural land produced 88.4 q of milk. In the same year, the collective farms produced 7.6 thousand tons of meat, or 16.1 q per 100 ha, and sheared an average of 2.2 kg of wool per sheep. 281.6 tons of wool were sold to the state. One of the disadvantages of kolkhoz animal husbandry was still the lack of breeding females. In 1955, there were 62 calves and 62 lambs per 100 farm animals in the collective farms, and an average of 8 piglets per sow [4, apk. 34–35]. In August 1955, domestic slaughter of animals was banned within a 6-kilometer radius of slaughterhouses. Raw hides and skins of cattle and pigs had to be supplied to the state. It was forbidden to scorch or boil the pigs. Violators of the decree were fined up to 100 roubles or sentenced to forced labour for up to a month, and their slaughtered animals were confiscated. That's when «black» slaughters became popular. Because people didn't want to eat skinless bacon, ham [7, ol. 220].

In 1962, the amount of meat produced in collective farms and sovkhozes was 13.5 thousand tons (live weight) and the amount of milk was 72.2 thousand, which was 28.2 and 30.5% less than in 1960. 32.6 q of meat and 179 q of milk were produced per 100 ha of land used for crop production. Despite the increased cereal plantations, the demand for fodder for animal husbandry could not be met. In 1962, 47% of the county's public livestock was provided with dry fodder and 38% and 31% with concentrated and wet feed respectively. In some collective farms, the situation was even more serious. In the «Kalinin» collective farm in the Svaliava district, for example, livestock received 18.1% of the required dry fodder, 31.7% of the wet feed and 11.1% of the concentrated feed. In 1962, the kolkhozes of Berehove district harvested 13.5 q per cow, while the county average was 29.7 q [4, apk. 34–35].

Hard manual labour was used in the vast majority of livestock farms. Resolution № 87 of the Transcarpathian County Committee of the Ukrainian Communist Party, adopted on 17 December 1963 shows that in 1960–1962 the existing 55.9 thousand cows machine milking was done in only 13.8 thousand, i.e. 24.7% of the cows. Only 43 of the 76 milking machines installed on the farms belonging

to the kolkhozes of Berehove district, 14 out of 20 machines in the farms of Mukachevo district and 2 out of 9 machines in the farms of Tyachiv district were functional [5, apk. 184].

Resolution № 53 of 12 September 1963, entitled «Preparing meat producing establishments for the large-scale processing of large livestock and poultry», laid down, in addition to the timetable for taking over sheep, the quantity of products to be sold daily for each meat plant since September till December 1963 [5, apk. 60].

The first farms specializing in animal husbandry were established in 1962. Such were, for example, the «May 1» in Tyachiv district, the «October Revolution» in Berehove district, and the «Shevchenko» kolkhoz in Perechyn district. All of them were engaged in cattle breeding. The «Kalinin» and «Progress» kolkhozes in Berehove district and the «Mayak» kolkhoz in Mukachevo district specialized in pig breeding. In specialized farms, production rates were higher. In the «Progress» collective farm in Berehove district, the production cost of 1 centner of pork was 70.44 roubles, which was 34.25 roubles less than the district average. Better poultry production indicators were also produced by the specialized farms of Transcarpathian poultry processing plant. Among the best were the «March 8» kolkhoz in Berehove district and the «Lenin» kolkhoz in Mukachevo district [2, apk. 3].

Table 1. Change in the number of the most bred animals [8, ol. 3]

Name of animal species	1953	1963
Cattle	84,700	152,600
Pigs	38,200	75,600
Sheep and goats	133,200	205,100

**Table 2. Percentage of products of animal origin
in 1953 and 1963 [8, ol. 3]**

Name of product	1953	1963
Meat	18,500	42,400
Milk	142,700	229,500
Eggs	60,200	109,100

It is possible to make a conclusion that the collective farms and sovkhoses in Transcarpathia paid great attention to the development of animal husbandry. Some success was achieved in the breeding of farm animals.

Література

1. Державний архів Закарпатської обл. Ф. Р-179. Оп. 1. Од. зб. 87.
2. Держархів Закарпатської обл. Ф. 1. Оп. 1. Од. зб. 171.
3. Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-179. Оп. 1. Од. зб. 1563.
4. Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-179. Оп. 1. Од. зб. 2037.
5. Держархів Закарпатської обл. Ф. Р-179. Оп. 1. Од. зб. 5338.
6. Brenzovics L. Kárpátalja történetének korszakai és gazdasági – társadalmi helyzete a XX. században // Kárpátalja / Szerk. Baranyi B. Pécs – Budapest: MTA Regionális Kutatások Központja, 2009. Ol. 75–106.
7. Csanádi G. Sorsfordító évek sodrásában. Uzhhorod: Poli Print, 2004. 335 ol.
8. Kárpáti Igaz Szó. 30 január 1964. Ol. 3.

Власенко Валерій Миколайович
*кандидат історичних наук, доцент,
Сумський державний університет*

ВАСИЛЬ ВАСИЛЬОВИЧ АНДРІЄВСЬКИЙ ЯК ЛІТЕРАТОР І ЖУРНАЛІСТ

Василь Васильович Андрієвський – один із тих сотень тисяч українців, які внаслідок поразки Української революції 1917–1921 рр. змушені були залишити батьківщину. Вони розпорошилися по багатьох країнах світу. В. Андрієвський, який у 1918 р. був повітовим комісаром Борзнянського повіту, інструктором-організатором Української Центральної Ради в Сосницькому повіті, брав участь в українських губернських і повітових з'їздах у Чернігові, Борзні, Кролевеці, Новгороді-Сіверському й Сосниці, організаційному забезпеченні Конгресу трудового народу в Києві, у лютому 1919 р. виїхав з України. Прямуючи через Угорщину і Королівство сербів, хорватів і словенців (КСХС, з 1929 р. – Югославія) до Італії, він сподівався виїхати до Австралії, де здобути вищу освіту за фахом агронома. Але у місті Фіуме (сучасна Рієка) його заарештували і відправили до Трієста, де він півтора місяці провів у в'язниці. Звідти його депортували до КСХС. Спочатку жив у Словенії, потім – у сербському місті Валево, згодом – в Белграді, з 1945 р. – боснійському місті Баня-Лука, де наступного року його заарештували співробітники радянської спеціальної служби СМЕРШ («Смерть шпионам»).

Донедавна його ім'я було відоме лише дослідникам історії української політичної еміграції в Югославії, оскільки він належав до керівного складу провідних емігрантських громадських організацій в цій країні – Українського товариства

«Просвіта» в Белграді, Української громади в Белграді, Союзу українських організацій Югославії, а після Другої світової війни – Української народної ради в Баня-Луці. Нещодавно на сторінках журналу «Сумська старовина» опублікована перша праця про В. Андрієвського, але вона стосується його участі в Українській революції 1917–1921 рр. на Чернігівщині [1]. Чимало сторінок його біографії ще не розкрито. Однією з них є літературна та журналістська діяльність В. Андрієвського. Саме тому автор поставив собі за мету сформулювати наступні тези на цю тему, використавши його архівно-слідчу справу, що зберігається в Галузевому державному архіві Служби безпеки України, та тогочасну українську періоду:

1. Із матеріалів архівно-слідчої справи впливає, В. Андрієвський народився 19 серпня 1895 р. у с. Рожнівка Борзнянського пов. Чернігівської губ., нині Ічнянського р-ну Чернігівської обл. На момент арешту проживав у м. Баня-Лука. Мав середню освіту, був торговцем й особою без громадянства, одружений із сербкою [2, арк. 6–7].

2. У протоколі допиту від 5 лютого 1947 р. Василь Васильович свідчив, що почав друкуватися ще напередодні Першої світової війни. У 1912–1914 рр. на сторінках київських часописів «Огни» та «Маяк» побачили світ його невеликі оповідання під псевдонімом «Юрась».

3. У період Української революції 1917–1921 рр. його праці публікувалися на шпальтах «Черниговской земской газеты» та кооперативного журналу «Муравейник» («Муравейник–Комашня», «Комашня»). На початку 1918 р. він оприлюднив свої перші праці політичного спрямування. На замовлення редактора «Черниговской земской газеты» ним була опублікована стаття, в якій він закликав Чернігівське земство встановити пам'ятник «українським добровольцям, загиблим у бою під Крутами». Свої політичні праці підписував псевдонімом «Анский» або «Анський» [2, арк. 52–53].

4. В емігрантський період В. Андрієвський друкувався під псевдонімами «Некрашевич», «В. Некрашевич», «Василь Некрашевич», «Анський», «В. Анський», криптонімами В., А, В. А. або взагалі без підпису. Впродовж усього міжвоєнного періоду його замітки та повідомлення щодо українців в Югославії друкувала львівська газета «Діло» [2, арк. 30], у першій половині 1920-х рр. – празький журнал «Нова Україна», що виходив за

редакцією В. Винниченка та М. Шаповала. Це спогад про його перебування в італійській в'язниці *«Дівчина в білім зодязі»* (1923, Ч. 9) та оповідання *«Її ім'я»* (1923, Ч. 10), машинописний варіант якого зберігається в архівно-слідчій справі (2, арк. 143–148).

5. З середини 1920-х рр. літературні твори В. Андрієвського публікувалися на сторінках львівського журналу *«Наша бесіда»*. Це оповідання *«На похороні»*, *«Сербський селянин»* (1926, Ч. 19), *«Спокуса»* (1926, Ч. 24), *«Син старого замку»* (1927, Ч. 3, 4). У 1926–1929 рр. його праці виходять у львівських журналах *«Світ»* (*«Сьвіт»*), 1934–1935 рр. – *«Нові шляхи»*, а також у журналі *«Чар зілля»*.

6. У другій половині 1920-х рр. він листовно познайомився з адміністратором паризького тижневика *«Тризуб»* (друкований орган Уряду УНР в еміграції) Іларіоном Косенком та міністром закордонних справ УНР в еміграції Олександром Шульгиним. Невдовзі на сторінках цього видання публікувалися його матеріали про життя українських емігрантів в Югославії [2, арк. 32]. Серед них – статті *«Відкриття Української громади в Білгороді»* (1928, Ч. 50), *«Українська театральна справа в Білгороді»* (1930, Ч. 43), підписані криптонімом В. А., *«З'їзд Союзу українських організацій Югославії»* (1936, Ч. 37) – криптонімом А., *«Дяка і сором»* (1932, Ч. 47), *«Тернистим шляхом»* (1938, Ч. 46), *«Події й настрої в зв'язку з ними»* (1939, Ч. 16) – псевдонімом В. Анський, а також численні повідомлення у розділі *«Хроніка. Югославія»* за підписом А., В., В. А. і без підпису та лист до редакції тижневика (1936, Ч. 13).

7. Ще наприкінці 1920-х рр. В. Андрієвський листовно познайомився з представником військового міністра УНР на Балканах і в Туреччині Василем Филоновичем (уродженець Сумщини). Безпосередня зустріч з ним відбулася у червні 1929 р. в Празі під час роботи I Конференції української еміграції. У 1937–1938 рр., коли В. Филонович видавав у Софії (Болгарія) журнал *«Гуртуймося»*, на його сторінках публікувалися повідомлення В. Андрієвського (В. Анський) про українців в Югославії, зокрема *«З українського життя в Югославії»* (1937, Ч. II–III) та *«Один скромний ювілей»* (1938, Ч. III). Перше у машинописному вигляді зберігається в архівно-слідчій справі [2, арк. 139–142].

Отже, архівно-кримінальна справа Василя Андрієвського – важливе джерело щодо його творчої біографії. Подані в ній

матеріали про нього як літератора та журналіста підтверджуються тогочасною українською періодикою та архівними джерелами. Згадки В. Андрієвського про свої публікації в окремих українських виданнях потребують перевірки й опрацювання. Перспективними є дослідження його публікаційної активності на сторінках газети «Діло».

Література та джерела

1. Власенко В., Курінной О. Василь Васильович Андрієвський в Українській революції 1917–1921 рр. на Чернігівщині (за матеріалами архівно-слідчої справи Василя Андрієвського) // Сумська старовина. 2021. № LVIII. С. 18–24.
2. Галузевий державний архів Служби безпеки України, ф. 6, оп. 1, спр. 73081 фп.

Вовк Олександр Володимирович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України,

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ТА УЧАСНИКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ НА СУМЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-Х РОКІВ У СВІТЛІ ДОКУМЕНТІВ РАДЯНСЬКИХ ОРГАНІВ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Діяльність українського національного руху на Сумщині в роки Другої світової війни та повоєнні роки було об'єктом дослідження істориків. Зокрема, можна назвати праці Г. Івануценка. [11; 12] Об'єм документів радянських органів безпеки, що стосувалися встановлення та подальших репресивних дій щодо членів українських громадських об'єднань, ОУН, дає можливість твердити про те, що під підозру, перевірку, притягнення до кримінальної відповідальності у другій половині 1940-х років підпадали широкі верстви мешканців Сумщини. З огляду на обсяг публікації, автор не ставить за мету висвітлити суцільну картину репресій проти учасників українського національного руху на Сумщині у повоєнні роки. Варто зупинитися на окремих кримінальних справах, що допомагають уявити основні тенденції переслідувань учасників українського національного руху з боку комуністичної влади.

Про масштабність перевірок з боку органів державної безпеки населення щодо участі в українському національному русі свідчить, зокрема, довідка «Про політико-економічний стан

Лебединського району Сумської області», підписана начальником Лебединського райвідділу МДБ Сумської області ст. лейтенантом Івановим (квітень 1946 р.). У довідці мова йшла про те, що в роки Другої світової війни на території Лебединщини була організована «Просвіта», створена окружна ОУН. Встановлено близько 50 найактивніших учасників націоналістичного руху, деякі з них на той момент вже були заарештовані. «Кількість місцевого населення, що в даний час підлягає агентурній розробці та спостереженню визначається приблизно 10 тис. чол.». [9, арк. 129-130] Для кращого розуміння написаного важливо розібратися з термінологією радянських органів державної безпеки. Термін «агентурна розробка» у документообігу радянських органів безпеки існував у 1940-х роках, але згодом був замінений на «розробка оперативна» – «процес негласного всебічного вивчення з розвідувальною та контррозвідувальною метою окремих громадян, груп, організацій та закладів противника, що становить інтерес для органів державної безпеки...; розкриття задумів, засобів та методів підривної діяльності розвідувальних, пропагандистських та інших підривних центрів противника...». [10, с. 13, 274] Термін «попередня агентурна розробка», що існував у 1944-1954 рр., а згодом був замінений на «перевірка оперативна» – «форма оперативної діяльності, метою якої є встановити, чи дійсно особа (група осіб), що перевіряється, причетна до підготовки чи скоєнню державного злочину. П. о. може виникнути лише за наявності фактичних матеріалів, що дають підстави підозрювати окрему особу чи групу осіб щодо проведення підривної роботи проти СРСР, але потребує перевірки шляхом здійснення відповідних агентурно-оперативних заходів». [10, с. 225, 232] І радянські документи, й інформація у новітніх наукових публікаціях свідчать про те, що, з огляду на масштабний розвиток українського національного руху на Сумщині в період німецької окупації, комуністичним органам державної безпеки було кого підозрювати і проти кого здійснювати репресії.

Цікавою у контексті теми дослідження є кримінальна справа проти організатора хору та активіста «Просвіти», мешканця Конотопа, Василя Греся. [1] В. Греся було заарештовано радянськими органами безпеки у вересні 1944 р. Заарештованому інкримінували організацію хорової капели у

м. Конотоп (Конотопська хорова капела імені Давидовського) у грудні 1941 р., участь у діяльності товариства «Просвіта» та зв'язок з українським націоналістичним рухом. З документів слідства випливає, що на у вказаному місті «Просвіта» виникає навесні 1942 р., а очолив організацію Марченко. [1, арк. 13] Невдовзі по утворенню конотопська «Просвіта» перебирає на себе керівництво капелою. [1, арк. 18] У репертуарі капели були українські пісні, зокрема, й заборонені більшовиками. Старшина Конотопського району Ковтун закликав капелу виконувати українських пісень, зокрема, «Ще не вмерла Україна», бо, за його висловлюванням, – «Україна для українців». [1, арк. 20] Із матеріалів слідства випливає, що «Просвіта» була тісно пов'язана з діяльністю ОУН. Так, слідчий у справі В. Греся намагається з'ясувати, хто з членів хорової капели належав до ОУН, зокрема працівників радянських органів держбезпеки цікавила особа редактора газети «Визволення», члена ОУН, Григорія Сахна, засудженого Військовим трибуналом. [1, арк. 21] Попри те, що матеріали слідства не дають змоги впевнитися, чи заарештований В. Гресь знав про існування ОУН на Конотопщині, у обвинувальному вирoku йому інкримінують зв'язок з українськими націоналістами і засуджують за ст. 54-10 ч. 2 КК УРСР до 10 років позбавлення волі та поразкою у правах на 5 років. [1, арк. 60] Але на волю засудженому вийти так і не вдалося, дані про звільнення у матеріалах справи відсутні.

Підставою для репресій могла бути не лише активна участь в українському національному русі, але й знайомство чи спілкуваннями з активними його учасниками. О. Шолохман, яка в роки німецької окупації завідувала школою у с. Клишки, була засуджена до 10 р. позбавлення волі і загинула в ув'язненні. [3] Колишнього мешканця с. Грунь, котрий працював в роки німецько-радянської війни завідувачем відділу освіти Грунської управи, був кореспондентом «Голосу Охтирщини», засуджено на 25 років позбавлення волі, але звільнено у 1956 р. [7] За зв'язки з ОУН репресій зазнали, серед інших, В. Власенко (м. Суми) [5], Г. Барадков (Роменський р-н) [4], Д. Колодко (Тростянецький р-н) [6], В. Баранов [2], І. Голотяк [8] та інші.

Таким чином, у другій половині 1940-х років на Сумщині тривали переслідування учасників української інтелігенції, учасників українського національного руху. Підставою для репресій

могли слугувати зв'язки з представниками ОУН, участь у громадських об'єднаннях, освітніх закладах в роки німецької окупації.

Література та джерела

1. Архів УСБУ в Сумській області. П. 12116.
2. Архів УСБУ в Сумській області. П. 12259.
3. Архів УСБУ в Сумській області. П. 12430.
4. Архів УСБУ в Сумській області. П. 13477.
5. Архів УСБУ в Сумській області. П. 13667.
6. Архів УСБУ в Сумській області. П. 13723.
7. Архів УСБУ в Сумській області. П. 13732.
8. Державний архів Сумської області. Ф. Р. 7641, оп. 1, спр. 399.
9. Державний архів Сумської області. Ф. П. 29, оп. 1, спр. 27.
10. Контрразведывательный словарь. Москва: Научно-издательский отдел, 1972. 371 с.
11. ОУН-УПА на Сумщині: Т. 1. / Упорядник Іванущенко Г. М. Київ: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2006. 156 с.
12. ОУН-УПА на Сумщині: Т. 2. / Упорядник Іванущенко Г. М. Суми, 2006. 232 с.

Гайденко Олексій Васильович

аспірант 2 курсу,

Ніжинський державний університет імені М. Гоголя

СУЧАСНІ ВІТЧИЗНЯНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЩОДО ПОВСЯКДЕННОГО ЖИТТЯ СТУДЕНТІВ НІЖИНСЬКОГО ІСТОРИКО-ФІЛОЛОГІЧНОГО ІНСТИТУТУ (КІН. ХІХ – ПОЧ. ХХ СТ.)

Історія Ніжинської вищої школи починається у 1820 р., коли в м. Ніжині було відкрито Гімназію вищих наук князя Безбородька. Наступного десятиліття вона була перепрофільована спочатку в фізико-математичний ліцей, а згодом юридичний. Наше дослідження присвячене часу існування Історико-філологічного інституту князя Безбородька (1875-1920). Подібних суто педагогічних закладів у Російській імперії тоді ще не було, окрім Імператорського Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту, який був відкритий у 1867 р. та проіснував до 1918 р.

Незважаючи на те, що тодішній студент був героєм багатьох класичних творів («Батьки і діти» І. Тургенєва, «Злочин і кара» Ф. Достоевського), а згодом їхніх екранізацій, саме студентство та його повсякденне життя залишалося малорозробленим. Це стосується як української історіографії радянського періоду, так і сучасного. У даному контексті виокремлюється монографія І. Посохова «Студентство університетів Російської імперії ХІХ –

початку XX ст.: становлення та еволюція субкультури» [9], яка детально розглядає специфіку студентської субкультури в російських університетах. Окрім цього можна виділити праці Н. Левицької [4] та С. Посохова [10]. Генезис вищої жіночої освіти у пореформеній Російській імперії детально дослідила О. Драч [2].

Історико-філологічному інституту князя Безбородька та його викладацькому складові присвячені роботи Г. і О. Самойленків [11], П. Моціяки [5], дисертації А. Острянка [8], І. Киричок [3] та Л. Шипко [13]. Також опубліковані спогади колишніх студентів закладу та щоденник професора М. Бережкова [1; 6; 14].

Самі студенти займають у розвідках досить побіжну роль. Повноцінного дослідження, яке б акцентувало увагу виключно на побутовому житті студентів, з усіма його складовими (навчання, майнове розшарування, кохання, політичні вподобання, творчість тощо) на сьогодні немає. Хоча, наприклад, у своїй монографії П. Моціяка розкриває цілий ряд аспектів побутового становища ніжинського студентства – життя в інтернаті, гардероб, харчування, розклад занять – все це було подано в контексті діяльності директорів інституту [5, с. 18-30].

Знайомство з архівними матеріалами Ніжинського історико-філологічного інституту (фонд 1105) відкриває перед нами нові перспективи щодо вивчення як малодосліджених, так і взагалі невідомих особистих студентських справ, навчальних програм, різноманітних звітів тощо [7]. Шляхом аналізу наявної у них інформації можливим буде дати відповідь на питання такого роду: яким чином вибудовувався розпорядок життя навчального закладу, що було головним аспектом – освіта чи виховання майбутніх викладачів і чиновників та в чому полягала специфіка навчання саме в Ніжинському інституті.

Отже, повсякденне життя ніжинського студентства пореформеної Російської імперії є вкрай малорозробленим у сучасній вітчизняній історіографії. З іншого боку, це відкриває великі можливості до подальшого дослідження даної теми.

Джерела та література

1. Гордієнко Д.С. «Кримський щоденник» Михайла Бережкова (червень-серпень 1895 р.). *Сугдейський збірник. Вип. 2 (VIII)*. Київ: НЗ «Софія Київська», 2019. С. 13-21.
2. Драч О.О. Вища жіноча освіта в Російській імперії другої половини XIX – початку XX ст.: монографія. Черкаси: «Вертикаль», ПП Кандич С.Г., 2011. 532 с.

3. Киричок І.І. *Професійно-педагогічна підготовка вчителів у Ніжинському історико-філологічному інституті (1875-1917 рр.)* (автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки). Київ, 2007. 33 с.
4. Левицька Н.М. Академічний студентський рух в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Київ: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. 47 с.
5. Моціяка П.П. Ніжинський Історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. 312 с.
6. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів: мемуари: у 2 т. / уклад.: Г.В. Самойленко, О.Г. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Т. 1: 1820-1919. 507 с.
7. О студенте Института Арсении Дверницком. 9 вересня 1899 р. ВДАЧОН (Відділ державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині). Ф. 1105. Оп. 1. Спр. 884.
8. Острянюк А. М. *Ніжинська історична школа кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.06. – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни). Київ, 2001. 19 с.
9. Посохов І.С. Студентство університетів Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст.: становлення та еволюція субкультури. Харків: «Раритети України», 2013. 276 с.
10. Посохов С.І. Образи університетів Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в публіцистиці та історіографії. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. 368 с.
11. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа в життєвих та творчих долях її випускників. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2020. Т. І. 1820-1920. 368 с.
12. Самойленко Г.В., Самойленко О.Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя; ТОВ «Аспект-Поліграф», 2005. 420 с.
13. Шипко Л.В. *Наукова та освітня діяльність Михайла Бережкова* (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни). Київ, 2007. 16 с.
14. Щоденник професора Михайла Бережкова. Інститутський період (1882–1904) / За ред. О.П. Кривобока. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 395 с.

Демуз Інна Олександрівна
 доктор історичних наук, професор,
 член Національної спілки краєзнавців України, головний науковий
 співробітник відділу науково-методичної роботи та реферування,
 Національна наукова сільськогосподарська бібліотека НААН (м. Київ)

ДІЯЛЬНІСТЬ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ НА СУМЩИНІ (КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Аграрні асоціації як форма самоорганізації громадян, – у даному випадку сільськогосподарських товаровиробників, землевласників і вчених-аграріїв – на теренах Російської імперії

з'явилися у другій половині XVIII ст. Справжній бум відкриття та діяльності галузевих об'єднань (в першу чергу за рахунок місцевих товариств) припав на початок XX ст., коли практично в кожному повіті та волості функціонувало власне сільськогосподарське товариство. Не виключенням була і Сумщина.

Сільськогосподарські товариства, які поряд із поширенням передових агро-економічних знань, переслідували й комерційні цілі зі збуту та виробництва сільськогосподарської продукції, є одними з безлічі видів громадських організацій, які функціонували в Російській імперії в XIX – на початку XX ст. У цілому, це – одна з форм галузевих асоціацій, що виникали з ініціативи приватних осіб (вчених та землевласників), діяли за принципом саморегулювання, мали за мету розвиток агрономічної науки, фахової сільськогосподарської освіти та літератури, а також сприяли підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва. Поряд із суто сільськогосподарськими товариствами засновувалися й інші асоціації (спілки) сільськогосподарських виробників – товариства взаємної допомоги; товариства взаємного кредиту; товариства взаємного страхування; споживчі товариства; позичково-ощадні товариства; кредитні товариства.

У Сумському повіті Харківської губернії на початок XX ст. функціонувало ряд місцевих сільськогосподарських об'єднань. Це – Сумське, Верхньо-Сироватське, Іскрисковщинське, Нижньо-Сироватське та Підліснівське сільськогосподарські товариства; серед вузькогалузевих (спеціальних) – Сумський відділ Імператорського Російського товариства плідівництва, відкритий у м. Суми в 1914 р. під головуванням І. А. Асмолова. Серед кредитних товариств Сумського повіту, яких до 1 січня 1914 р. нараховувалося 19 [7, с. 12], відомі наступні: Білопольське (відкрито 9 вересня 1915 р., на 1 липня 1916 р. складалося з 200 членів; голова Правління – П. Копейчиков [1, с. 7, 8]), Велико-Чернетчинське, Верхньо-Сироватське, Степанівське, Сумське, Речанське та ін. Серед споживчих товариств повіту відомі, зокрема, Сумське, Ястребенецьке.

Сумське сільськогосподарське товариство відкрите 26 січня 1913 р. Головою був Петро Іванович Грищенко, заступником голови – Віктор Іванович Сазанов, секретарем – С. О. Юдин, згодом А. Х. Єригов, членами: П. П. Авксент'єв, М. О. Бесідовський, Д. Є. Білоконь, П. В. Власенко, О. В. Вітоль, М. І. Воскобой-

ніков, І. П. Гнезділов, В. В. Куколь-Яснопольський, Г. О. Малихін, В. І. Удовиченко та ін. Кількість членів на 1914 р. складала 96, до 1 грудня 1917 р. зросла до 166 [10, с. 27].

Головні завдання діяльності товариство вбачало в: 1) розвитку насінництва, покращенні насіннєвого матеріалу, піднятті якості вітчизняного насіння; 2) покращенні збуту та виробництва молочних продуктів (масла, сиру тощо); 3) покращенні становища бджільництва та його популяризації серед населення; 4) висвітленні питань аграрної реформи; 5) сприянні покращенню сільського господарства шляхом популяризації агрономічних знань та проведення дослідів; 6) продажі сільськогосподарських продуктів за вигідними для виробників і споживачів цінами [10, с. 27]. У 1914 р. при товаристві засновано довідково-комісійне бюро, яке надавало сільським господарям консультації щодо покращення господарств, регулювання цін на сільськогосподарські продукти [17, с. 10].

Товариство регулярно організовувало насіннєві виставки з метою розвитку інтересу сільських господарів до насінництва та популяризації насіннєвого матеріалу повіту. Правила виставки передбачали: ознайомлення сільських господарів з насіннєвим матеріалом і допомогу в його збуті; прийом насіння польових, лугових, городніх та квіткових рослин; оцінку зразків насіння та визначення найкращого з них, за що власники отримували нагороди; сприяння операціям з продажу зразків насіння, експонованого на виставках [13, с. 7, 8].

Активно засновувалися насіннєві ділянки: якщо у 1915 р. функціонувало 3 насіннєвих селянських господарства на площі 1,5 десятин і 3 насіннєвих землевласницьких господарства на площі 8 десятин, то до 1917 р. кількість перших зросла до 22 на площі 24 десятини, других – до 9 на площі 160 десятин [10, с. 27]. Крім того, у 1916 р. товариство володіло 2 земельними ділянками у м. Суми, на яких здійснювався контроль насіння, що продавалося у крамницях товариства [2, с. 25]. На засіданнях регулярно обговорювалися питання найбільш оптимальних сортів, придатних для вирощування у Харківській губернії (напр., доповідь завідувача селекційним відділом Харківської районної дослідної станції В. Я. Юрьєва «Сорти головних сільськогосподарських рослин» [11]). Суттєво відрізнялися розробки членів товариства в напрямку покращення насіння.

Обороти насіннєвої торгівлі постійно зростали внаслідок як розширення регіонів збуту насіння, так і створення насіннєвих плантацій. Більше того, Сумське товариство сільського господарства виступило ініціатором об'єднання галузевих товариств у справі організації насінництва в губернії. На спільному засіданні з представниками сільськогосподарських товариств Харківської губернії від 16 жовтня 1916 р. обговорювалося питання про розвиток насіннєвої справи не лише на рівні повіту, а всієї губернії. Так, фахівцями пропонувалося: 1) розширити роботу суспільних організацій з насінництва; 2) скоперувати фахівців насіннєвої справи, а збут насіння сконцентрувати в руках сільськогосподарських товариств [4, с. 13].

Розвитком молочної справи Сумське сільськогосподарське товариство опікувалося з 1915 р., коли була впроваджена торгівля маслом. Під егідою товариства в кінці 1916 р. відкрито маслопереробний завод у Ричках; піднято питання про заснування сироварень і маслопереробних заводів в інших населених пунктах [10, с. 29]. Відкриття таких заводів та збір молока у населення сприяв, окрім іншого, збільшенню поголів'я худоби, покращенню кормової бази й поліпшенню в повіті тваринництва загалом.

Питаннями бджільництва опікувався окремий відділ товариства, який функціонував при ньому на засадах автономії, – Товариство бджолярів, ідея створення якого виникла ще в 1912 р., проте через бюрократичні перепони це вдалося реалізувати лише в 1917 р. На 1 грудня 1917 р. нове товариство нараховувало 56 членів [10, с. 30]. Першочерговими завданнями окреслено збут меду та питання його якості, а також допомога бджолярам у заготівлі меду для весняного годування бджіл [10, с. 30]. Окрім того, об'єднання ставило за ціль: обстеження пасік повіту; надання посиленої допомоги селянським пасікам; організація продажу та поширення рамкових вуликів, а також фахової літератури; облаштування навчально-показової пасіки та майстерні [10, с. 31]. З цією метою члени Товариства бджолярів клопотали перед повітовим земським зібранням про призначення на посаду інструктора, який обслуговував би не лише членів товариства, а й інших бджолярів повіту [14, с. 34]. Важливою для товариства була й просвітницька діяльність, зокрема, в напрямку поширення фахових знань і відкриття навчально-

показової пасіки й майстерні, де б могли навчатися усі зацікавлені, у тому числі й особи з інвалідністю [14, с. 34].

Не залишилося товариство осторонь державних проблем, зокрема питань аграрних перетворень, відкривши відділ Ліги аграрних реформ. Друкований орган об'єднання – «Вісник Сумського товариства сільського господарства» – поширювався не лише за підпискою, а й активно розсилався урядовим, громадським, кооперативним установам і участковим агрономам для роздачі населенню (зокрема, у 1917 р., крім 195 підписників, 255 примірників видання надіслано безкоштовно) [10, с. 32].

З 1915 р. Сумське сільськогосподарське товариство вело закупівлю продовольства для потреб армії (зокрема в 1916 р. на це витрачено 811 тис. руб. [2, с. 26]). Члени об'єднання ратували за залучення до справи заготовки продуктів для армії усіх кредитних товариств Сумського повіту [3, с. 38]. Крім того, товариство розглянуло питання про можливість забезпечення потреб армії в худобі – живій та забитій, для чого стимулювало кредитні товариства надавати позики на купівлю, а господарям – активізувати відгодівлю худоби [6, с. 7]. Сумське сільськогосподарське товариство клопоталося розвитком кустарних промислів, зокрема, вказуючи на важливість стимулювання у повіті жіночої праці: ткацтва, шиття, в'язання, прядіння, плетіння кошиків тощо. З цією метою в 1916 р. прийнято рішення про заснування при товаристві Комітету кустарних промислів [3, с. 38, 39]. У 1916 р. розпочато роботу з відкриття комерційного відділу при товаристві, завданням якого окреслено сприяння об'єднанню місцевих споживчих товариств для спільної закупівлі усього необхідного для ведення торгових операцій [5, с. 20, 21].

Відоме своєю діяльністю Нижньо-Сироватське сільськогосподарське товариство, відкрите за ініціативою земських агрономів 15 липня 1912 р. у слободі Нижня Сироватка; районом впливу мало Нижньо-Сироватську та Печенізьку волості Сумського повіту [8, с. 11]; нараховувало 65 членів на момент заснування (до 1914 р. кількість членів збільшилася до 85). Товариство очолював участковий агроном Микола Іванович Воскобойников, секретарем працював Яків Іванович Лещенко. До початку 1914 р. товариству вдалося розгорнути значну культурно-просвітницьку діяльність: організовано невелику бібліотеку; облаштовано показову ділянку з 6-пільною сівозміною [8, с. 12].

На загальних зібраннях товариства участковим агрономом виголошувалися доповіді з різних питань сільського господарства: обробка і висівання ярої пшениці та буряка у весняний період, мінеральні добрива під озимину, породи худоби та коней, міри покращення селянських господарств волості [9, с. 14]. В 1914 р. товариство отримало достатні асигнування від губернського та повітового земств на облаштування показового поля, проведення дослідів, відкриття показового ягідника, поповнення бібліотеки та облаштування майстерні з виготовлення черепиці [9, с. 15].

Дрібнорайонним товариством Сумського повіту було й Підліснівське сільськогосподарське товариство, відкрите в 1914 р. за ініціативою місцевого поміщика П. Г. Лесевича та повітового агронома Н. Г. Колесника [12, с. 31].

Серед кредитних товариств регіону найбільшим було Сумське, яке виконувало роль координуючого центру для інших товариств повіту. Товариство асигнувало кошти на виплати членам та їхнім сім'ям, заснування кооперативного інституту, побудову Сумського комерційного училища, туберкульозної ліги, постраждалим від урагану на Півдні Росії [16, с. 16].

Майже всі кредитні товариства повіту асигнували кошти на просвітницькі потреби: 11 товариств зробили невеликі вклади комітету сприяння кооперації Харківського товариства сільського господарства; скільки ж дало кошти на організацію кооперативних курсів у м. Суми; 8 асигнували гроші на майбутній кооперативний інститут у м. Київ; відомі асигнування на допомогу нужденним членам товариств і їхнім сім'ям, на закупку кооперативної та сільськогосподарської літератури, облаштування храмів тощо. Грошову підтримку кредитні товариства надавали також кооперативам, артілям і споживчим товариствам регіону [7, с. 14].

Таким чином, галузеві об'єднання аграріїв і товаровиробників Сумського повіту Харківської губернії у кінці XIX – на початку XX ст. виконували важливі функції задля розвитку сільської кооперації, поширення передових агро-економічних знань, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва тощо. Поряд із суспільними та просвітницькими завданнями, що полягали в популяризації в селянській масі через численні заходи (у тому числі й видавничу діяльність) інноваційних знань і передового досвіду, сільськогосподарські товариства реалізовували завдання комерційного характеру.

Джерела та література

1. Белопольское общество потребителей. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1916. № 14-15. С. 7-8.
2. Доклад о деятельности Сумского общества сельского хозяйства в 1916 г. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1916. № 22-24. С. 23-26.
3. Журнал заседания общего собрания Сумского общества сельского хозяйства 18 декабря 1916 г. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1916. № 22-24. С. 32-41.
4. Журнал заседания общего собрания Сумского сельскохозяйственного общества с представителями сельскохозяйственных обществ Харьковской губернии 16 октября 1916 г. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1916. № 20-21. С. 11-19.
5. Журнал общего собрания г.г. членов Сумского общества сельского хозяйства 4-го сентября 1916 г. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1916. № 16-17. С. 20-23.
6. Заседание Совета общества 22 июля. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1915. № 14. С. 6-7.
7. Кредитные товарищества Сумского уезда. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1914. № 2. С. 12-15.
8. Нижне-Сыроватское сельскохозяйственное общество. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1914. № 4. С. 11-12.
9. Нижне-Сыроватское сельскохозяйственное общество (продолжение). Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1914. № 5. С. 14-15.
10. Обзор деятельности Общества сельского хозяйства за 1917 г. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1917. № 17-24. С. 27-32.
11. Общее собрание Сумского общества сельского хозяйства 8 июня 1914 года. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1914. № 6-7. С. 28-31.
12. Подлесновское сельскохозяйственное общество. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1914. № 6-7. С. 31.
13. Правила семенной выставки, устраиваемой Сумским обществом сельского хозяйства. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1915. № 14. С. 7-8.
14. Протокол общего собрания членов Товарищества пчеловодов 13-го декабря 1917 года. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1917. № 17-24. С. 32-34.
15. Справочные сведения о сельскохозяйственных обществах по данным на 1915 год / Министерство Земледелия, Справочно-изд. бюро при деп. землед.; ред. В. В. Морачевский. Петроград: В. Ф. Киршбаума, 1916. 1115 с.
16. Сумское кредитное товарищество. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1914. № 2. С. 15-17.
17. Сумское общество сельского хозяйства. Вестник Сумского общества сельского хозяйства. 1914. № 1. С. 10-11.

Жуков Олександр Володимирович
*кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії,
міжнародних відносин та методики навчання історичних дисциплін,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка*

ПОЗИЦІЯ ЕЛІТИ ДЕЯКИХ АФРИКАНСЬКИХ КРАЇН ЩОДО ІНІЦІАТИВ США У РЕГІОНІ (II ПОЛ. XX – ПОЧ. XXI СТ.).

Африка, що є однією із сировинних баз світової економіки, відіграє все більшу роль у зовнішній політиці розвинутих країн. Тому цікавим є ставлення африканських країн до Китаю та США. Сьогодні на африканський континент активно проникають, прагнучи розповсюдити там свій економічний, політичний та культурний вплив, США, Китай, Індія, Бразилія та інші країни. Однак у близькій перспективі політичний ландшафт Південної Африки буде визначатися протистоянням США та Китаю.

При вивченні позиції еліти африканського регіону до зазначених країн досліджувалася, та частина суспільства, яка виступала суб'єктом підготовки та прийняття важливих стратегічних рішень у сфері політики та економіки. В залежності від того, в яких умовах міжнародних відносин між зазначеними країнами розвивалась еліта, формувалося їх ставлення, що є різним серед еліти та населення країн африканського регіону.

В 1960 – 90-ті роки США, співпрацюючи з африканськими країнами, найбільшу увагу приділяли відносинам з Нігерією, Заїром (ДРК), Замбією та Кенією. Разом з тим цей регіон не був пріоритетним напрямком у зовнішній політиці Сполучених Штатів. Головним для США на той період було протистояння зростанню політичного впливу СРСР в регіоні. Тому, Америка надаючи допомогу африканським країнам, у тому числі авторитарним, наприклад Заїру (ДРК), до початку 1990-х рр., не висувала політичних вимог. В таких країнах, як Гана, Уганда, Ботсвана це призвело до формування позитивного ставлення до зовнішньополітичних цілей США. Ці країни можна умовно віднести до групи А.

Країни, умовно віднесені нами до групи Б (ПАР, Нігерія, Зімбабве, Замбія, Ангола, Кенія), нейтрально чи позитивно-нейтрально відносяться до політичних ініціатив на свою адресу, але при цьому негативно – до зростання політичного впливу США в Африці, а також – до американської політики у світі в цілому [1, с.17].

Слід зазначити, що створення Сполученими Штатами у 2007 р. спеціального самостійного командування збройних сил в

Африці – АФРИКОМ свідчить про зростання значення Африки для США. В інтересах США підтримувати на континенті мирну обстановку. Найбільш негативне ставлення до АФРИКОМ виявляють регіональні лідери – ПАР та Нігерія.

У газетах ПАР та Кенії часто висловлюється думка про те, що АФРИКОМ створене головним чином для протистояння зростанню китайського економічного впливу. Редактор кенійської газети «The Nation» назвав іронічним те, «що про створення АФРИКОМ було оголошено під час африканського турне Ху Цзіньтао» [2, с.17]. В статті замбійської газети «The Post» підкреслювалося, що АФРИКОМ створений для «зростання впливу, залякування та усунення будь-яких конкурентів методом сили» і що це «має прямий зв'язок зі зростаючою присутністю Китаю в Африці» [2, с.18]. В Йоханесбургському журналі «Busines Day» говориться, що «африканцям необхідно протистояти зростанню американської військової присутності на континенті», і що «АФРИКОМ, включивши Африку в зону американських військових інтересів, дестабілізує і без того крихкий мир в регіоні».

У нігерійській пресі, рішення про створення АФРИКОМ розцінювалося наступним чином: «США за останні 56 років виявляли підтримку нелегітимним режимам в більш ніж п'ятидесяти країнах і вводили війська в тридцяти п'яти випадках. Африканські країни не повинні погоджуватися на створення АФРИКОМ. Наш уряд має припиняти всі спроби дядечки Сема».

Нігерійський журналіст Дулуе Мбаху вважає, що «можливим приводом для введення військового контингенту є бажання збільшити військову присутність в Африці, для того, щоб втримувати біля влади непопулярні режими, вигідні США так само, як і в епоху «холодної війни»» [3, с. 169].

Головними виразниками антиамериканських настроїв є мусульмани. На 2006 р. мусульманське населення Африки склало 43% від всіх громадян континенту [2, с.21]. Зростання негативного ставлення припало на кінець 1990-х років, у 2001 р. відбулося його посилення у зв'язку з введенням військ в Афганістан, і новий спалах – в 2003 р., після введення військ в Ірак.

У 1998 р. були організовані вибухи американських посольств в Кенії та Танзанії, відповідальність за проведення яких взяла на себе ісламська терористична організація Аль-Каїда. Кенія, котра традиційно вважалась союзником США, мабуть, є чи не єдині їм

прикладом в Африці, коли уряд під тиском мусульманського населення змусив її еліту переглянути своє ставлення до США. Можливо, також, що причиною погіршення ставлення еліти до США стали претензії на регіональне лідерство.

2003 рік, у зв'язку з введенням військ в Ірак, ознаменувався новим сплеском антиамериканських настроїв, в тому числі в регіоні Африканського Рогу. У березні, США на декілька днів призупинили роботу своїх дипломатичних місій в ПАР, Кенії, Танзанії, Нігерії. Погіршилися відносини США із Зімбабве. Спроба тиску з боку США на уряд цієї країни у зв'язку із земельною реформою (в лютому 2000 р. почалося захоплення ферм білих громадян і відбувалися міжрасові зіткнення), а також відкритий виступ проти президента Р. Мугабе на виборах 2002 р., під час яких він був переобраний, - все це призвело до охолодження відносин між Зімбабве та США.

Репутація американських компаній в Африці так само, як і американських товарів серед африканської еліти та населення є традиційно високою; африканське населення в більшості країн (за виключенням ПАР) позитивно ставиться до американської економічної присутності. Тим не менше ставлення еліти до економічної співпраці є неоднозначним.

Література

1. Акенов П.А. Стратегические интересы США в странах Африки. // *Россия и Америка в XXI в.* 2009. № 3. С. 17-23.
2. Отношение населения африканских стран к ведущим мировым державам (Россия, США, Китай) / Д.Г. Георги, Ф.В. Георги, Е.Ю. Пинчук // Институт международных исследований. Выпуск 3. Москва: МГИМО Университет, 2011. 254 с.
3. Южная Африка: конфликты и геополитика. Москва: Ин-т востоковедения РАН, 2004. 235 с.

Забудкова Ольга Андріївна

кандидат історичних наук,

доцент кафедри історії України,

ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

«ІСПАНКА» В СТАРОБІЛЬСЬКОМУ ПОВІТІ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В 1918 Р.

Майже три роки сучасний світ існує в умовах пандемії COVID-19, яка суттєво вплинула на повсякденне життя мільярдів людей. Втім, нинішня ситуація не унікальна – сто років тому, у 1918–1919 рр., світ зіштовхнувся з хворобою, яка забрала в Європі

людських життів в чотири рази більше, ніж під час Першої світової війни. Під час пандемії т.зв. «іспанки» (різновид вірусу грипу N1H1) на неї переохворіло 40% населення земної кулі, причому загинуло за різними даними від 21 до 50 млн. осіб [3, с. 93]. Можливість провести паралелі із сучасністю зумовлює актуальність проблеми, зокрема на прикладі Старобільського повіту Харківської губернії (територія сучасної Луганщини).

«Іспанка» була черговою пандемією грипу (всього нараховують шість пандемій грипу протягом XVI–XIX ст.), який протягом Першої світової війни швидко поширився планетою [5]. Перші випадки хвороби в Україні, куди, як вважається вона прийшла разом з німецькими та австрійськими військовими, були зафіксовані в Херсонській губернії ще в середині липня, а вже протягом вересня – початку жовтня 1918 р. вона досягла розмірів епідемії [2, с. 101].

Харківська губернія однією з останніх зустріла вірус. Згадки про «іспанську хворобу» з'являються в пресі Старобільського повіту наприкінці вересня. У першому повідомленні йшлося про посилення захворюваності в повіті та зазначалося, що більшість хворих видужує протягом кількох днів [7].

Уже на початку жовтня епідемія в повіті набула масового характеру. Численні смертельні випадки в жовтні-листопаді спостерігалися в Містківській (щодня помирало 8–10 осіб), Штормівській (3–6 осіб), Павловській (2–4 особи), Ново-Россошанській та інших волостях [8]. Зі Стрільцівки повідомляли: «Слобода в 500 дворов представляет спрошной лазарет. Редко есть дом, где не переболела бы вся семья, или где не умер кто» [1, с. 4].

Волосні старости просили командирувати до них лікарів та фельдшерів, оскільки саме вони хворіли першими. Навіть там, де були медичні працівники, надавати допомогу було складно через відсутність медичних засобів. На медичних пунктах майже нічого не було, окрім вазеліну, вати та йоду. «Сільська медицина – без рук», – говорили лікарі повіту [6, с. 3].

Високий відсоток смертності старобільські лікарі пояснювали також «темністю» населення. Так, селяни часто з 40-градусною температурою тіла продовжували працювати, а жар збивали у ставку чи погребі. Тому, на думку медиків, хвороба розповсюджувалася нерівномірно – «там, где народ немного покультурнее, там испанский грипп свирепствует не в такой степени» [6, с. 3].

Так, у Старобільську епідемія не мала такого масштабу, як у повіті. Давалася взнаки наявність у місті достатньої кількості медичного персоналу. Так, спеціально для боротьби з епідемією міська управа запросила ще одного фельдшера [12]. «Все місто «іспанить» – згадувалося в місцевій газеті на початку жовтня. На той момент у місті від грипу загинули дві особи [10]. Пізніше, у середині жовтня, жертвою хвороби став Неофіт, єпископ Старобільський, тодішній очільник Харківської єпархії [11].

«Темність» населення місцева влада намагалася ліквідувати, закликаючи до профілактики «іспанки». У місцевій газеті публікували рекомендації, головна з яких полягала в уникненні контактів з хворими [9, с. 4]. Однак ці рекомендації мало виконувалися. Наприклад, кореспондент зі слободи Ново-Айдар на початку листопада написав зворушливу замітку про загиблу молоду вчительку народного училища Олександру Шинкарьову, зазначивши, між іншим, що вже хворою вона продовжувала давати приватні уроки [4].

Посилення епідемії призводило до хвилювань серед населення. Ходили чутки про вимирання цілими слободами та сотні жертв. Вірили, що епідемію хтось влаштовує спеціально. Знаходилися селяни, які буцімто бачили, наприклад, як вночі «паньч на лисапеде пригоршнями бросает что-то... на другой день пол слободы от этой самой болезни заболело» [6, с. 3]. До всього цього додавалася недовіра селян до лікарів: «Знаем мы дохтурей... От них только одна смерть и происходит» [6, с. 3].

До весни 1919 р. згадок про «іспанку» в повіті стає все менше (не виключаємо, що це може бути пов'язано з браком джерел того періоду). На жаль, не вдалося знайти точні дані щодо кількості померлих внаслідок епідемії. Відомо, що восени 1918 р. у Марківській волості від «іспанки» загинуло 50 осіб, у Павловській та Білокуракинській померла більшість хворих. Зокрема Білокуракинська волость за час епідемії втратила: в Лубянці – 100 осіб, Дем'янівці – 50, Шапарському та Єремовці – 30, Білокуракиному – 25 осіб [13].

Таким чином, епідемія тяжко вдарила по мешканцях Старобільського повіту. Основною причиною зростання кількості загиблих тоді стала не стільки нестача медичних працівників та їх погане забезпечення, скільки відсутність знань та бажання дотримуватися елементарних заходів (дезінфекція, карантин, постільний режим тощо), які зараз відомі кожному.

Література та використані джерела:

1. Горев С. Сл. Старельцовка. *Старобельская жизнь*. 1918. № 51. С. 4.
2. Жванко Л. Соціальні виміри Української Держави (квітень–грудень 1918 р.). Х.: Прапор, 2007. 224 с.
3. Лавер О. Г. Війни та народонаселення країн світу у XX–XXI століттях (1900–2016 рр.). Ужгород : РІК-У, 2018. 760 с.
4. Сл. Ново-Айдар. *Старобельская жизнь*. 1918. № 47. С. 4.
5. Супотницький М. В. Пандемія «іспанки» 1918–1920 гг. в контексте других гриппозных пандемий и «птичьего гриппа». URL : <http://supotnitskiy.ru/stat/stat51.htm#gl2>.
6. Тавридин Л. Свет и тени. *Старобельская жизнь*. 1918. № 51. С. 3–4.
7. Хроніка. *Старобельская жизнь*. 1918. № 35. С. 4.
8. Хроніка. *Старобельская жизнь*. 1918. № 37. С. 4.
9. Хроніка. *Старобельская жизнь*. 1918. № 39. С. 4.
10. Хроніка. *Старобельская жизнь*. 1918. № 40. С. 3–4.
11. Хроніка. *Старобельская жизнь*. 1918. № 42. С. 4.
12. Хроніка. *Старобельская жизнь*. 1918. № 44. С. 4.
13. Хроніка. *Старобельская жизнь*. 1918. № 46. С. 4.

Заїка Н. Л.

старший науковий співробітник,

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

«ЗАСВІТИ ПОСВІТЕ!» (ВІДРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ)

Головними моментами осіннього циклу були звичаї, пов'язані із завершення збору врожаю. У них, фрагментарно відбита головна селянська турбота – забезпечення родючості полів, плодючості худоби, продовження людського роду. А це і є основною ідеєю осіннього обрядового циклу. Важливим був день преподобного Симеона Стовпника, або Семена, на який припадає початок церковного року (14 вересня). У народі цей день вважали присвятком. Але до нього були присвячені давні звичаї ремісників, присвячені вшануванню вогню, при якому працювали впродовж довгих осінніх вечорів. На Поліссі у кожній хаті урочисто запалювали «посвіт», «лучник», «каганець». Він мав горіти до Великодня. При ньому кожен майстер намагався «засидіти вечір» – розпочати якусь роботу. В день Семена закінчувалася молодіжна «вулиця», починалися вечорниці.

Стало доброю традицією, щорічно 14 вересня, на території Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини у Поліській хаті (пам'ятка народної архітектури другої половини ХІХ ст., перевезена із с. Вабля, Бородянського

району, Київської області) створювати експозицію та проводити етнографічний обряд «Засвіти посвіте!»

В програмі свята: етнографічне дійство запалювання посвіту; святкова трапеза (поліська кухня); вечорниці – молодіжні забави.

Культ вогню дійшов до нас давніх-давен. Та це й природно: наші пращури пов'язували з ним смисл життя. Вогонь обігрівав, годував, гуртував у родинну спілку. Відтак вогнище – місце, де постійно горіло багаття, – вважалося священним оберегом роду і племені в усіх давніх народів, у тому числі й наших прародичів.

Слово «посвіт» для багатьох сучасників майже незнане. Цим пристроєм користувалися переважно мешканці Полісся, оскільки саме тут і виникло його етимологічне коріння. У різних селах були назви – лучник, лішник, кабиця, коминок, посвітний комин, дідок, світач, залізо тощо. Така різноманітність назв зумовлювалася деякими відмінностями в конструктивних формах цих пристроїв.

Але розповсюдженим був усе-таки термін «посвіт». Цей засіб освітлення мав стає місце – біля комина або посеред хати. Для цього в стелі прорубували невеличкий отвір, щоб покращити тягу, й підвішували конусоподібний лляний мішечок. Під ним прикріплювалася металева решітка, на якій власне й горіла лучина. Реконструкція пристрою представлена в експозиції Поліської хати (рис. 1).

Запалювали посвіт на Семена – 14 вересня. Власне з цим днем наші предки пов'язували нове літочислення. З упровадженням християнства в Київській Русі святкування Нового року було перенесено з березня на вересень. Відтак свято Семена збігалося з початком новорічних урочистостей. До цього часу селяни мали неодмінно обсіятися озиминою. Доки господар клопотався біля ниви, засіваючи житом загінку, жіноцтво наводило у хаті лад: білило стіни, готувало обрядові страви та ставило їх стіл. Діти ж, оббігаючи сусідів, оповіщали: «Приходьте сьогодні до нас – будемо посвіт світити!».

Упоравшись з роботою, господар одягався у святкове вбрання, знімав з горища посвіт і прилаштовував його в хаті. Господиня тим часом прикрашала його барвінком та хмелем, ставила посеред хати пікну діжу (рис. 2). Коли ж до оселі сходилися гості, господар викрешував вогонь і запалював лучину. І як тільки від іскри спалахувала смоляна скіпка, всі проймалися великою радістю, адже у світлиці відтепер постійно «житиме

живий вогонь». Господиня тим часом обсівала посвіт та пікну діжу ліщиновими горішками й гарбузовим насінням, приказуючи:

«Захисти, посвіте, худібку – коники, волики і всяку пашницю.

Захисти бджілки, винеси їх на красну весну, приспор медку й дощечку,

дай челядоньці охоту раненько вставати,

при світлі працювати.

Щоб нашому роду не було переводу!» [1, с. 207]

Відтак господарі запрошували гостей до столу. Скуштувавши обрядових страв, селяни вели неквапну розмову про врожай, бажали один одному щедрих ужинок і статків у господі. Не обходилося і без пісень, Виконували тільки ті, які стосувалися даного обряду:

«Ой прийшли ж ніченьки довгенькі,

Посвіти ж нам, посвіту, біленький,

Ми ж тебе квітами убрали,

Барвіночком-рутою оперезали...» [1, с. 207]

Вогонь од Семенового дня мав зберігатися в оселі протягом усієї осені та зими. Жар постійно тримали в припічку. Якщо необачно жарини гасли, то це було лихою ознакою (хтось у родині помре). Тому господиня – а саме в її обов'язки входило оберігати родинний вогонь – постійно пильнувала, аби в помешканні «жив вогонь». Попіл від посвітнього вогню використовувався і в практичних цілях. Вважалося, що ним добре заліковуються рани, а засипана в жлукті білизна гарно пратиметься.

Весною, коли дні ставали довшими, потреба в додатковому освітленні відпадала. Напередодні Великодня посвіт мав горіти цілу ніч. Вдосвіта лучину гасили, а пристрій виносили з хати до наступного Семена. При цьому один одному казали: «На Семена мед-пиво любив пити, не лінуйся і робити».

ПОСВІТ і сьогодні має цілком означений символ: не перервність родових традицій, збереження історичної пам'яті наших предків, традиційних джерел нашої духовності. Все те краще, що витворили протягом віків попередні покоління, ми маємо не тільки повернути з небуття, зберегти, але й передати своїм нащадкам.

Література

1. Скуратівський В. Т. Берегиня: худож. оповіді, новели. – К.: Рад. письменник, 1987.

Рис. 1. Посвіт (реконструкція). Фрагмент експозиції Поліська хата, Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

Рис. 2. Хлібна діжа (автентична). Фрагмент експозиції Поліська хата, Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав».

ВНЕСОК М.М. СИРОТИНІНА У РОЗВИТОК КОСМІЧНОЇ МЕДИЦИНИ В УКРАЇНІ (ДО 125 – РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ВЧЕНОГО)

Космічна медицина молода наука, яка дуже інтенсивно розвивається. Предметом її дослідження є вплив космічних факторів на організм людини, життєдіяльність людини в умовах космічного простору; вірогідність існування людини поза межами нашої планети; можливість створення замкнутих систем та створення в них справжніх життєвих умов для комфортного розвитку та зростання людини в космічному просторі.

В її розвитку дослідники визначають декілька етапів: 0) 1934-1948 рр. – формування передумов, накоплення наукових знань та розвиток технологій для здійснення космічного польоту; 1) формування космічної медицини (1948 -1961 рр.); 2) 1961 – 1970 рр. - підтримка здоров'я та працездатності в космосі під час короткочасних польотів; 3) формування єдиної системи збереження здоров'я в космосі під час довготривалих польотів (більше 3-х місяців) – 1970-1988; 4) 1988 – по наш час - вивчення процесів, що відбуваються в організмі людини під час поступового збільшення тривалості польоту та подальшого просування у космічному просторі (перспектива експедиції на Марс, проект наукової станції на Місяці); забезпечення збереження здоров'я, лікування хвороб та підтримка стабільного рівня працездатності космонавтів в умовах автономного тривалого польоту [3, с.109-110].

Становлення і розвиток космічної медицини в Україні пов'язані з ім'ям Миколи Миколайовича Сиротиніна – академіка АМН СРСР, члена кореспондента АН УРСР, заслуженого діяча науки УРСР, доктора медичних і доктора біологічних наук, професора, талановитого вченого в галузі медицини і біології, відомого патофізіолога.

Микола Миколайович народився 26 листопада 1896 року в Саратові у родині службовця. Навчався у Саратовському університеті, на медичному факультеті. Його діяльність в Україні почалась в 1934 році, коли він переїхав до Києва на запрошення академіка О.О. Богомольця очолити відділ клінічної фізіології АН УРСР.

У 1955 р. М.М. Сиротинін став завідувати кафедрою патологічної фізіології Київського медичного інституту ім. акад. О.О. Бого-

мольця МОЗ УРСР та одночасно продовжував роботу в Інституті фізіології АН УРСР. Наприкінці 1960 р. він залишив керівництво кафедрою і продовжив наукову діяльність в інституті фізіології.

Учні Миколи Миколайовича згадують його як людину з високими моральними принципами, ерудовану, віддану науці з широким колом наукових інтересів. Це був видатний теоретик і чудовий експериментатор. Основні його наукові інтереси стосувалися порівняльної фізіології та патології, реактивності й резистентності, адаптації і акліматизації, імунітету, алергії, анафілаксії, гіпоксії, екстремальних станів, високогірної фізіології, клінічної патофізіології [2].

Особливе місце в його науковій діяльності посідають роботи, що заклали фундамент для розвитку космічної біології та медицини. Вчений досліджував вплив високогірного клімату на організми людини і тварини, організувавши високогірні експедиції в райони Кавказу, Тянь-Шаню, Паміру, Алтаю. Він вирішував проблеми боротьби з шкідливою дією вибухової декомпресії при раптовій розгерметизації. М.М. Сиротинін разом із своїми учнями довів, що за допомогою апаратного методу штучного кровообігу можна оживляти собак, котрі загинули від дії вибухової декомпресії при перебуванні в стані клінічної смерті близько 17-18 хвилин.

Окремим напрямком були роботи з реаніматології, які проводились з 1947 р., в результаті яких було встановлено, що при застосуванні розробленого вченими комплексу можливо оживляти людей, які перебували у стані клінічної смерті не більше 3-5 хвилин.

Микола Миколайович досліджував дію прискорення, в результаті якого виникає перерозподіл крові і циркуляторна гіпоксія. Ним було доведено, що стійкість до дії прискорення, а отже, і до дії циркуляторної гіпоксії (як і до інших видів гіпоксії), залежить від ступеня розвитку організму. Чим він вищий, тим гірше він витримує вплив гравітаційних (інерційних) сил.

М.М. Сиротинінін в 1958 р. вперше в СРСР було розпочато вивчення дії гіпокінезії на організм здорової людини, вивчалися проблеми екології людини, яка тривалий час перебувала у в замкнутому просторі обмеженого об'єму, при впливі на неї одноманітних умов навколишнього середовища.

В 1961 р. вчений організував на кафедрі патофізіології Київського медичного інституту першу лабораторію космічної фізіології для вивчення дії на організм різноманітних факторів космічного польоту. Вивчались перспективи та можливості використання гіпотермії, зимової сплячки, анабіозу при освоєнні космічного простору, особливості дії фармакологічних препаратів в екстремальних умовах [1, с. 89].

В майбутньому роботи з вивчення впливу замкнених екологічних систем на працездатність та фізіологію людини відіграли важливу роль під час розробки режимів життєзабезпечення космонавтів [1, с. 110].

Помер Микола Миколайович Сиротинін 4 квітня 1977 р.

Література

1. Космическая биология и медицина в Украине: история и перспективы / Е.Л. Кордюм // Наука та наукознавство. — 2016. — № 1. — С. 87-110.
2. Інтерв'ю з професором Іриною Микитівною Маньковською. Режим доступу: untitled (nbuv.gov.ua) (дата звернення 31.10.2021) – Назва з екрана.
3. Мелашенков Д. Общая периодизация развития космической медицины в СССР //Труды XXVI Чтений, посвященных разработке научного наследия и развитию идей К.Э. Циолковского. - М. – 1992. - с. 108-111.

Кедун Іван Станіславович

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка*

ДО ПИТАННЯ ЗАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ СМТ. ВОРОНІЖ, СУМСЬКОЇ ОБЛАСТІ У ДАВНЬОРУСЬКИЙ ЧАС

Проблема виникнення смт. Вороніж Сумської області, тривалий час розглядалась в історіографії і на сьогодні існують різні точки зору [1]. Так, В.П. Загоровський писав: «Він був заснований людиною за ім'ям «Воронег» приблизно в IX ст.» [2]. Інші пов'язують появу поселення з згадкою в літописі під 1177 м. Воронеж. Втім, як доведено на сьогодні в науці, під 1177 р згадуються події, пов'язані з Рязанською землею, а тому не можна віднести цю дату до сучасного смт Вороніж. Аналогічну ситуацію спостерігаємо і зі згадкою 1283 про воронізькі ліси, у яких переховувався липецький князь Святослав від татарського збирача податків Ахмата [1].

Втім реальні данні про існування містечка Вороніж відомі лише з 17 ст., під час заселення північно-східної території Ніжинського полку.

Разом з тим, в результаті обстеження та розкопок І.С. Абрамова у 1907 році вдалось зафіксувати понад 55 курганных поховань, в околицях «містечка Вороніж глухівської округи». В ході досліджень автор приходить до висновку, що більшість з них належить Сіверянам, що правда зазначає про наявність радимицьких скроневиx кілець [1]. Зауважимо, що більшість курганів лишилися не дослідженими і тому питання їх датування лишається відкритим. Втім наявність матеріалів Роменської культури свідчить про заселення даної території в сіверянський час. Разом з тим в регіоні до сьогодні не зафіксовано жодного поселення зазначеної епохи.

Досить детальні розвідки 2016-2017 років проведені О.В. Петраускасом, А.С. Федосовою, Н.В. Григорьян також на зафіксували наявності роменських чи давньоруських поселень в безпосередній близькості від сучасного СМТ Вороніж [1]. Разом з тим місцеві краєзнавці систематично повідомляють про випадкові знахідки нібито давньоруських матеріалів.

З метою перевірки даних, була організована археологічна розвідка.

Найбільш перспективним місцем для розташування середньовічного городища, на перший погляд, здавалась територія в центрі Вороніжа, де сьогодні розташовані універмаг та школа. У джерелах вона відома як «Вороніжське центральне городище» [1] за даними, що наводить О. Лазоревський замок Воронежа «оный город, ещё за владения польского осаждался», втім сам дослідник приходить до висновку про його заснування в першій половині XVIIст. Більш ранній період дослідник описує, як існування тут «около-мельничного хутора по дороге которой ездили посеймские сёла на базар в Новгород- Северский, когда ещё небыло ни Батурина, ни Кролевца, ни Глухова». При цьому описується система укріплень фортеці у вигляді валу та візних брам [1]. Втім, І. Абрамов припустив заснування данного городища більш раннім часом, аргументуючи тезу наявністю великої кількості могильників навколо [1].

Саме враховуючи вищенаведене, перші шурфи було закладено в центральній частині Вороніжа, втім, на непошкоджених ділянках вдалось зафіксувати лише шар потужністю 0.15-0.3м з невеликими фрагментами кераміки XVII – XVIIIст. Втім, після огляду навколишніх територій було вирішено закласти шурфи на ді-

лянци за 1 кілометр від східної околиці сучасного Вороніжа вздовж дороги до с. Клишки. Ділянка розташована на підвищенні, на правому березі р.Осота. На момент початку досліджень поросла дерном, з явними слідами діяльності насанкціонованих «пошуковців».

В ході шурфування вдалось зафіксувати наявність досить великої концентрації кераміки. В одному з шурфів вдалося зафіксувати розвал печини та культурний шар, з якого зібрано колекцію з 80-ти фрагментів давньоруської кераміки. Імовірно, шурф потрапив на рештки давньоруського житла.

Більшість вінець належить до типів 12,15-17 за типологією І.Г. Сарачева, за даними дослідника такі типи вінець набувають активного поширення з XII ст. і експлуатуються до першої половини XIII ст. [1]

Таким чином в ході розвідки відкрито нове давньоруське поселення в регіоні. Зважаючи на раніше виявлені різночасові поселення, пам'ятка може отримати назву Вороніж 5. В перспективі необхідне проведення подальших досліджень, з метою визначення його розмірів та складання пам'яткоохоронної документації.

Джерела та література:

1. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779—1781 pp.)» стор. 374, 375.; Загоровский В. П. О древнем Воронеже и слове «Воронеж». — Воронеж: Изд-во ВГУ, 1971. — 104 с.; О. Г. Бажан. Вороніж // Енциклопедія історії України у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — К.: Наукова думка, 2003. — Т. 1: А — В. — С. 634. — 688 с.; В.М. Харченко. Вороніж // Енциклопедія сучасної України: у 30 т. / ред. кол. І.М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ. — К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001–2020.
2. Загоровский В. П. О древнем Воронеже и слове «Воронеж». — Воронеж: Изд-во ВГУ, 1971. — 104 с.
3. Літопис руський»/К., «Дніпро-1990. — С.545
4. Абрамов І. Літописний Вороніж на Чернігівщині// Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. — К.: З друкарні Української Академії наук, 1927.
5. Федосова Г. С. Звіт про археологічні розвідки у Шосткинському районі (Сумська обл.) у 2017 р. — Шостка — 2018.
6. Абрамов І. Літописний Вороніж на Чернігівщині// Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. — К.: З друкарні Української Академії наук, 1927
7. Лазоревский А. Описание старой Малороссии. Том 2. Полк Нежинский. — Киев, 1993. — с.345.
8. Абрамов І. Літописний Вороніж на Чернігівщині // Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності. — К.: З друкарні Української Академії наук, 1927

9. Сарачев И.Г. Типология венчиков древнерусских горшков Днепровского Левобережья
10. Григорьев А. В. Северская земля в VIII – начале XI века по археологическим данным. Тула: Гриф и К°, 2000. С. 227 – 232.

Ковальчук Оксана Олександрівна
*доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М. С. Грушевського НАН України*

НЕДОСЛІДЖЕНІ АСПЕКТИ БАЗОВИХ ПИТАНЬ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Попри вагомий доробок в царині української археографії на сьогоднішній день актуальним залишається ряд питань. Одне з них – дослідження історії формування української археографії як тотального процесу. Мова йде не лише про наявність лакун у фактографічному матеріалі, але й про необхідність вироблення підходів до структурування інформації. На сьогоднішній день існує декілька ґрунтовних досліджень з історії української археографії зазначеного періоду. Це роботи В. Хмарського [4] й О. Журби [2], але вони стосуються або окремого періоду (кін. XVIII – перша половина ХІХ ст.), або окремого регіону (археографія Південної України). Єдиним дослідженням, де було зроблено спробу розглянути історію української археографії у ХІХ – на початку ХХ ст. на всій території України залишається дисертація Б. Ватулі [1]. В ній дослідник зумів охопити невелике коло власне українських інституцій, що проводили археографічну діяльність. Не було розглянуто діяльність окремих археографів, неспеціалізованих установ та багатьох періодичних видань як складових єдиного процесу. Ці лакуни мали заповнити наступні дослідження. За майже сімдесят років від часу захисту цього дисертаційного дослідження було зібрано багато розрізненої інформації, яка так і не набула свого системного дослідження, про що свідчить принцип подачі історії археографії у вузівських підручниках [3]. Там розвиток археографії подається не як формування і розвиток певної системи, а як діяльність окремих установ і археографів.

Отже, актуальним залишається завдання пошуку структурних елементів та принципів їх об'єднання в єдину картину світу. Продуктивна схема систематизації цього матеріалу має враховувати всі прояви археографічної діяльності: від

інституалізованих археографічних осередків до діяльності археографів-аматорів. Таким чином структурними елементами можуть виступати: археографічні установи, фінансовані державою; структури при освітніх закладах; наукові та любительські гуртки; діяльність неспеціалізованих установ в царині української археографії; окремі видання як осередки археографічної діяльності; поодинокі археографи та їх діяльність у сфері збору, опису та видання матеріалів з історії України. Для XIX ст. наповнення цієї схеми орієнтовно виглядає наступним чином. Спеціалізованою археографічною установою, що фінансувалася державою, була Київська археографічна комісія. Осередки при освітніх закладах окрім тих, що діяли при трьох університетах мають включати інститутські товариства, діяльність Київської духовної академії, структур греко-католицької церкви, гімназій, ліцеїв, семінарій в царині археографії. Підрозділ «Наукові гуртки» й «Осередки при освітніх закладах» будуть почасти співпадати у фактографічному наповненні. Проте все ж це є різні рубрики, оскільки рубрика «Наукові гуртки» стосується діяльності таких організацій, як Одеське товариство історії і старожитностей.

Важливим питанням є дослідження археографічної діяльності неспеціалізованих установ: статистичних комітетів, єпархій, земств тощо. Досить об'ємним за фактажем має бути підрозділ про окремі видання як осередки археографічної діяльності, оскільки це не лише журнал «Киевская старина», але й «Губернские ведомости» «Епархиальные ведомости», збірники статистичних комітетів тощо. Особливе місце посідає діяльність окремих археографів. Якщо археографічна діяльність відомих істориків досить добре вивчена, то персональний склад провінційної української археографії потребує додаткового вивчення. Часто в некрологах і повідомленнях наукових журналів XIX ст. спливають невідомі сучасній науці імена діячів, що займалися збором і описом місцевої старовини. Це лише приблизний опис структурних елементів. Варто зазначити, що не всі з них будуть постійними. Деякі виникають і через певний час втрачають свою актуальність. Так, наприклад, «Любительські гуртки» є характерним явищем для першої половини XIX ст., а от у другій його половині вони фактично зникають. Деякі структурні елементи будуть з часом зазнавати суттєвих змін. Це стосується перш за все «Окремих видань як археографічних осередків». Справа в тому, що напри-

кінці XIX ст. археографічні матеріали потрапляють на шпальта політичних часописів, що спонукає до розробки іншої проблеми: археографія як чинник політики. В свій час М. Грушевський зазначав, що у XIX ст. робота з документами була справою політичною. Вже наприкінці XX ст. археографічна діяльність певних установ в Україні тісно пов'язувалася з політикою. Сьогодні археографія як частина політичного життя активно досліджується українськими науковцями, зокрема І. Гиричем. Всі зазначені зміни в кількості і якості окремих структурних елементів свідчать про розвиток загальної археографічної системи. Поряд з окресленням структурних елементів важливим є визначення зв'язків між ними, що об'єднують їх в певну систему. Це може бути як чисто формальний принцип залучення до археографічного процесу, так і розвиток горизонтальних зв'язків між структурними одиницями. До останніх відноситься як взаємна співпраця, так і формування самої ідеології всеукраїнської археографії. Остання передбачає дослідження такого явища, як поява і розвиток на сторінках «Чтений в Историческом обществе Нестора-летописца» і «Записок Наукового товариства імені Шевченка» ідеї об'єднання різноманітного доробку в царині видання історичного матеріалу навколо історії України і виокремлення такої діяльності в окремий напрям наукової роботи. Важливо дослідити зміни, що відбувалися протягом десятиліть в критеріях відбору і як загалом еволюціонувала сама ідея. Таким чином, ми маємо перейти від історії окремих інституцій і установ до тотальної історії, де серед різних аспектів (попит, фінансування, видавнича справа, науково-теоретичні засади, персоналії тощо) чільне місце посяде питання розгляду археографії як певної системи, мережі, що зазнавала з часом певних змін і перетворень.

Джерела та література

1. Ватуля Б. С. Развитие археографии на Украине в XIX и начале XX века. Диссертация на соискание учёной степени кандидата исторических наук. – К., 1952. – 378 арк.
2. Журба О. І. Становлення української археографії: люди, ідеї інституції. – Д.: Вид-во Дніпропетровського ун-ту, 2003. – 314 с.
3. Заяць А. Є. Спеціальні історичні дисципліни. Зошит 1. Археографія: навчальний посібник. – Львів, 2010. – 120 с.
4. Хмарський Вадим Михайлович. Археографічна діяльність наукових установ на півдні України у XIX – на початку XX ст: дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01. – Одеса, 2000. – 550 арк.

ФОНД ІВАНА АБРАМОВА В СУМСЬКОМУ ОБЛАСНОМУ КРАЄЗНАВЧОМУ МУЗЕЇ

Постать Івана Абрамова (1874–1960) – педагога, фольклориста, археолога, уродженця м. Вороніж Глухівського повіту Чернігівської губернії (нині Шосткинського району Сумської області) неодноразово привертала увагу дослідників. Його останні роки життя пройшли у Воронежі, де він займався археологічними дослідженнями, вивчав фольклор, родовід свого земляка – П. Куліша. Присвятивши своє життя педагогічній діяльності, І. Абрамов зробив значний внесок у етнографію й археологію, розвиток місцевого краєзнавства, займався колекціонуванням предметів старовини, співпрацював із музеями, дбав про те, щоб його напрацювання стали доступними для майбутніх поколінь.

Ім'я дослідника вже неодноразово згадувалось у чисельних публікаціях, автори яких вивчали його біографію, досліджували наукову спадщину. Мета статті – проаналізувати матеріали з фонду І. Абрамова, сформованого в Сумському обласному краєзнавчому музеї, який і нині залишається вивченим не в повному обсязі. Вважаємо за необхідне ввести до наукового обігу музейні предмети, що свого часу належали краєзнавцю.

Згідно облікової документації предмети з фонду І. Абрамова передані до музею у 1946 – 1948 рр. особисто краєзнавцем. Серед них археологічні артефакти, нумізматична колекція, кераміка, старовинні документи, рукописні книги та інше.

Найчисельніша інвентарна група, до формування якої долучився І. Абрамов, – «нумізматика». В цілому колекція нараховує понад 120 монет. Вона представлена монетами Російської імперії, Австро-Угорщини, Німеччини, Франції, Бельгії, Польщі, Румунії, Китаю, датованими XV – початком XX ст. [1]. Однією з найцінніших є візантійська монета V ст. [2].

До цієї групи слід віднести і три медалі. Одна з них, випущена в пам'ять Східної війни 1853–1856 рр., друга – вручалася за участь у російсько-японській війні 1904–1905 рр., остання – випущена в пам'ять морської перемоги при Гангуге (1714 р.) під час Північної війни [3].

Майже пів сотні фрагментів керамічних кахлів XVII – XVIII ст. стали складовою фондової збірки завдяки І. Абрамову. Фрагменти плитки прикрашені рельєфним рослинним, квітковим і геометричним орнаментом. Вони використовувалася для зовнішнього оздоблення печі, але, нажаль, нез'ясованим залишається факт, де краєзнавцем було знайдено ці артефакти [4].

Крім того в фонді І. Абрамова зберігається 5 козацьких люльок [5] та його окремі археологічні знахідки, зокрема, керамічне пряслице скіфського часу, кам'яні молотки, долото, грузила, датованими IV – I тис. до н. е. [6].

Завдяки І. Абрамову фондова колекція поповнилася комплексом цікавих документів, що характеризують соціальне положення козаків і селян на теренах краю, окреслюють питання купівлі, продажу та обміну землею у Кролевецькому повіті Чернігівської губернії (збереглися купчі, ввідні листи, акти обміну, боргові розписки). Документи датовані 1751 – 1826 рр. [7].

Фондова збірка краєзнавчого музею має унікальні зразки рукописних книг, окремі з яких передані до зібрання І. Абрамовим. Наприклад, «Добротолюбіє» – збірник духовних творів, датований серединою XVIII ст. [8] та «Церковний реєстр тих, хто приходив на сповідь та причастя до церкви Різдва Богородиці в с. Івот Новгород-Сіверського повіту», датована 1708 – 1828 рр. [9].

Цікавим є каталог «Collection de son Exc. Mr. de Nelidone», до якого увійшов детальний опис вишуканих речей з мармуру і бронзи, скляний і керамічний посуд, золоті й срібні вироби грецького та римського походження. Книга написана французькою мовою, видана на початку XX ст. [10].

Безцінним джерелом для вивчення місцевої історії та біографії краєзнавця є книга «Что говорят забытые могилы» (1927 р.) і рукопис короткого нарису з історії с. Вороніж, датований 1957 р. Книга й документ, разом із листом директорів музею, були надіслані краєзнавцем у 1958 р. [11]

Крім вище згаданих артефактів, яких торкалася рука І. Абрамова, у фондах музею є книги, що свого часу зберігалися у краєзнавця і містять його автограф, штамп бібліотеки чи екслібрис. Серед таких видань збірка М. Чернявського «Богови невідомому» (1913 р.) на обкладинці якої автограф І. Абрамова. Вона зберігалася у поета-земляка М. Данька про що свідчить штамп його книгозбірні, а згодом – у місцевого краєзнавця

Г. Петрова, після смерті якого й була передана до музею [12]. До таких книг належить і виданий у 1874–1875 рр. двотомник «Историческія песни малорусского народа». Другий том, до якого входили козацькі пісні XVII ст., свого часу зберігався у бібліотеці І. Абрамова, про що свідчить напис, штамп й екслібрис дослідника розміщений в книзі [13].

Нині окремі археологічні артефакти, монети й стародруки з фонду І. Абрамова, прикрашають стаціонарну експозицію музею, експонуються на виставках. Книги, що містять його автограф є не лише безцінним джерелом інформації, а й визначними музейними пам'ятками, пов'язаними з ім'ям відомого земляка. Речі з фонду потребують свого детального вивчення, адже кожна з вище згаданих груп матеріалів може стати темою для окремої наукової розробки.

Використані джерела

1. Сумський обласний краєзнавчий музей (далі СОКМ). – КН 162–175, Нум 1 – 16; КН 176–188, Нум 660–673; КН 190–194, Нум 674–678; КН 206, Нум 679; КН 208–210, Нум 1625–1627; КН 211–213, Нум 357–359; КН 215–216, Нум 1528–1533, 1579–1612; КН 217–233, Нум 1629–1647; КН 237–238, Нум 680–681; КН 239, Нум 1628; КН 533, Нум 866; КН 532, Нум 2823; КН 535–537, Нум 1650–1652; КН 234–235, Нум 1648–1649.
2. СОКМ. – КН 531, Нум 2791.
3. СОКМ. – КН 242, Нум 2849; КН 243, Нум 399; КН 240, Нум 2735.
4. СОКМ. – КН 529, КС 736–779.
5. СОКМ. – КН 360, КС 724–725; КН 361, КС 726–728.
6. СОКМ. – КН 439, А 2478; КН 433, А 2419; КН 357, А 2282; КН 438, А 2176; КН 358, А 2173; КН 359, А 2172; КН 441, А 2169.
7. СОКМ. – КН 336, Д 4259; КН 341, Д 4244–4248, 4250–4253, 4260–4269, 4292–4298; КН 342, Д 4542; КН 343, Д 4257; КН 344, Д 4313; КН 345, Д 4255; КН 346, Д 4256; КН 347, Д 4258.
8. СОКМ. – КН 337, Д 3387.
9. СОКМ. – КН 339, Д 3427.
10. СОКМ. – КН 332, ДВ 8969.
11. СОКМ. – КН 30926, Д 5439; КН 30927, Д 5438.
12. СОКМ. – КН 32405, ДВ 12808.
13. СОКМ. – КН 32411, ДВ 12814.

Корнус Анатолій Олександрович
кандидат географічних наук,
доцент кафедри загальної та регіональної географії,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Корнус Олеся Григорівна
кандидат географічних наук, виконуюча обов'язки завідувача
кафедри загальної та регіональної географії,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Король Олена Миколаївна
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри загальної та регіональної географії,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Сюткін Сергій Іванович
кандидат географічних наук,
доцент кафедри загальної та регіональної географії,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

Данильченко Олена Сергіївна
кандидат географічних наук,
старший викладач кафедри загальної та регіональної географії,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ В СУМСЬКІЙ ОБЛАСТІ У РОКИ ПІСЛЯВОЄННОЇ РАДЯНСЬКОЇ ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЇ

З початку створення Сумської області починає розвиватися і її промисловість, однак це розвиток був перерваний Другою Світовою війною. Після війни розвиток промислового комплексу відновляється, особливо нафтовидобування, енергетика, машинобудування з металообробкою, промисловість будівельних матеріалів, лісовою, деревообробна, хімічна, легка та харчова промисловість. У 1964 р. в області функціонувало 314 підприємств, а валова продукція всієї промисловості порівняно з 1940 р. зросла у 4 рази [1].

Добувна промисловість була представлена видобутком торфу, родовища якого розроблялися на півночі області (Шосткинське-Есманське, Ретицьке та ін.), також значні обсяги торфу давали Єзуцьке (Конотопський район), Мовчанське, Жилинське (Путивльський район), родовища південно-західної частині області (Роменське й Сульське) [2]. На торфовому паливі працювали 255 колгоспних електростанцій північної, присеймської і південної частин області, загальною потужністю близько 10 тис. кВт. Енергетика області була представлена малими електростанціями, наприклад, у Ромнах у 1956 р. їх було 25. З середини ХХ ст. почали будуватися колгоспні і міжколгоспні невеликі гідроелектростанції на річках області. Протягом 1946-1950 рр. збудували такі ГЕС: Обтовська і Реутинська ГЕС на річці Реть Кролевецького району,

Лушниківська ГЕС на річці Осота Шосткинського району, Скульська ГЕС на річці Ворскла Охтирського району, Попівська і Пожнянська ГЕС на річці Ворсклиця і Великописарівська ГЕС на річці Ворскла Великописарівського району, Боромлянська ГЕС на річці Боромля Тростянецького району [3]. На р. Псел були запущені малі ГЕС: Низівська (1953 р.), Бобрівська (у 1955 р.), Михайлівська (1957 р.) та Маловорожбянська (1959 р.). Крім малої гідроенергетики, генеруванням електроенергії займалися вітросилові двигуни, яких у 1966 році налічувалося до 400 [2].

У 1936 р. в Роменському районі було відкрито нафту і відтоді Сумська область стала давати близько 50% української нафти. Однак, центром нафтової промисловості став Охтирський район.

Найбільшим підприємством металургійної промисловості був заводом «Центролит», який спеціалізувався на виробництві складного та особливо складного литва для насосів, компресорів та ін. Також продовжило розвиватися металомістке машинобудування. Провідне місце в ньому займав Сумський ордена Леніна машинобудівний завод імені М.В. Фрунзе, який спеціалізувався на виробництві хімічного устаткування, поршневих газових компресорів, надпотужних компресорів для металургійної промисловості, центрифуг і суперцентрифуг для цукрової промисловості [2]. Крім того, в області було налагоджено випуск насосів на Сумському і Свеському насосних заводах.

Серед машинобудівних заводів того часу виділялися створений у 1956 р. завод електронних мікроскопів та електроавтоматики, конотопський завод «Червоний металіст», Білопільський машинобудівний завод, паровозо-вагоноремонтний завод у Конотопі, Роменський заводом поліграфічних машин, завод електротехнічних засобів зв'язку у м. Охтирка, завод металургійного устаткування і металоконструкцій у смт. Середина-Буда. Також працювали Півненківський завод у м. Тростянець, Сумський та Лебединський авто-мотороремонтні й Глухівський обозний заводи.

Серед хімічних підприємств найбільшого розвитку досягли порохохмічний завод, казенний завод «Зірка» та фабрика кіноплівки у м. Шостка. З 1947 р. випуском фосфатних мінеральних добрив, сірчаної кислоти та інших продуктів займався Сумський хімічний комбінат. У 1956 р. у м. Суми розпочалося виробництво регенерат-продукту переробки зношених шин на регенератному заводі, який згодом став заводом «Гумотехніка».

Набула розвитку лісова і деревообробна промисловість. У лісгоспах займалися випуском скипидару й інших лісохімічних продуктів. Ще в 1936 р. у м. Охтирка був відкритий завод «Медмеблі». Також у ті часи працювали Боромлянська лозо-меблева фабрика «Іва» та Тростянецький деревообробний комбінат виготовляв паркет.

Промисловість будівельних матеріалів була представлена цегельними заводами у Сумах, Охтирці, Тростянці, Лебедині, Конотопі, Шостці й інших містах. Вапно виробляли на Заруцькому заводі та невеликих вапняних заводах у північних і східних районах області. Деревні будівельні матеріали – на деревообробних заводах Шосткинського, Ямпільського, Середино-Будського й інших районів [2].

У післявоєнні роки в області значного поширення набула легка промисловість, у т.ч. конопляне (на півночі), бавовняне, взуттєве і швейне виробництва (м. Суми), шкіряні підприємства, з'явилися взуттєва, галантерейно-трикотажна, швейна, меблева фабрики (м. Ромни). Охтирка була центром художнього вишивання, виробництва взуття, готового одягу. У Глухові також виготовляли народні вишивки, валяне взуття, гончарний, дерев'яний посуд. Діяла ткацька фабрика у Кролеві та інші підприємства.

Серед харчової промисловості найбільшого розвитку у післявоєнні роки досягла цукрова промисловість. У 1964 р. випуск цукру-піску становив 358 тис. т а цукру-рафінаду – 443 тис. т. У великих містах функціонували підприємства борошномельної та пекарської промисловості. Консервна промисловість спеціалізувалася на випуску плодоовочевих консервів. В області діяло 16 спиртозаводів (найбільших з яких – Сумський горілчано-лікерний завод) та 3 пивоварні заводи. У 1964 р. працювало 9 м'ясокомбінатів і птахокомбінат, 23 маслоробні та молочні заводи [1], розвивалася олійна промисловість.

Література

1. Бондаренко Ф. Ф., Іщенко О. І., Козирев П. В. та ін. Сумська область // Українська Радянська Соціалістична Республіка. К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1965. С. 714-715.
2. Корнус А. О., Корнус О. Г. Промисловість Сумської області (економіко-географічне дослідження) : монографія. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. 136 с.
3. ПАТ «Суміхімпром». URL : <http://sumykhimprom.com.ua/index.php/ru/> (дата звернення: 25.11.2021).

Коцур Анатолій Петрович
доктор історичних наук, професор,
професор кафедри етнології та краєзнавства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Коцур Віта Анатоліївна
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії і культури України та
спеціальних історичних дисциплін,
Університет Григорія Сковороди в Переяславі

КТИТОРСТВО ПЕТРА КАЛНИШЕВСЬКОГО

Ктитор (від грец. κτήτωρ – будівничий, творець, засновник, власник) – особа, на кошти якої збудовано і здійснювалось господарське забезпечення церкви. Саме таке визначення подається більшістю сучасних дослідників [1; 2; 5; 8] та у різного роду енциклопедіях і словниках [3; 4; 6].

Ктиторство за своїм характером є джерелом «приватно-правовим», але за виконанням обов'язків ктиторського права слідувала церковна, а не державна влада. Тобто, ктиторство – явище церковного права зі своїми специфічними особливостями: окрема особа могла бути за ктитора в тих церквах, які заснувала вона сама або її предки; ним могла бути лише людина православної віри; найважливішим способом набути ктиторства була побудова або відновлення церкви; здійснюючи пожертвування на церкву, ктитор відмовлявся від своїх прав на це майно [4, с. 346].

Відомо, що вже згідно законодавства імператора Юстиніана I (527-565 рр.) ктиторство закріплювалось як сукупність прав, які отримувала фізична чи юридична особа на підставі будівництва або відновлення церковної споруди. А відносини ктиторства набували чинності з часу дарування доброчинцем майна певній церковній інституції, яку на ці кошти споруджували, утримували чи відновлювали [7, с. 274].

У часи Гетьманщини ктиторами виступали гетьмани, кошові отамани, представники козацькі старшини. На Запоріжжі заохочували доброчинність козаків. Приміром, тут набув поширення так званий ктиторський портрет, тобто зображення засновників церков або людей, які надавали монастирям значну фінансову допомогу. Портрети фундатора (засновника) вивішували в церкві, спорудженій його коштом. Сиві запорожці виступають узагальнено, як уособлення всього Війська Запорозького і водночас – як ктитори своєї церкви. Ктитором у

часи П. Калнишевського називали благодійника, покровителя, взагалі – особу, яка так чи інакше прислужилася даній церкві чи монастиреві. Саме на одній з ікон «Козацької Покрови» бачимо на першому плані двох ктиторів на повен зріст, молодого й старого. Старий – це останній кошовий отаман Запорозької Січі П. Калнишевський. Власним коштом чи за його сприяння збудовано ряд православних храмів: Св. ап. Петра й Павла у Межигірському монастирі під Києвом (1768), Покрови Пресвятої Богородиці у Ромнах (1770), Троїцьку церкву у рідній Пустовійтівці (1773-1775), храми в Лохвиці (1763-1764) і Петриківці (1769-1775), Троїцький собор у Самарі, церкви у Могилеві, Бойбаківці та ін. За підрахунками дослідників життя та діяльності П. Калнишевського, він опікувався будівництвом понад тридцяти храмів.

П. Калнишевський фінансував виготовлення оздоблених сріблом і позолотою книг Святого Письма – Євангелій. Він неодноразово здійснював пожертвування для церкви Гробу Господнього в Єрусалимі. Доведено доброчинність П. Калнишевського щодо духовних святинь на Афоні та Буковині. З'ясовано, що кошовий отаман виступав ктитором Свято-Духівського монастиря в Драгомирні та особисто прп. Паїсія Величковського.

Науковці О. Апанович, А. Бровко, О. Іващенко, Г. Коцур, Ю. Шовкун та інші, на основі опрацювання масиву історичних та історіографічних джерел, довели, що П. Калнишевський – найактивніший ктитор за всю історію Запорозької Січі. Його доброчинна діяльність була різноманітною за масштабами, розмірами, уподобаннями, характером, метою, формами, територією охоплення тощо. Найвагомішим був внесок П. Калнишевського в церковне будівництво. Значні кошти він спрямовував на побудову, ремонт, утримання храмів, допомогу монастирям, купівлю та дарування іконостасів, ікон, релігійної літератури, різного церковного начиння тощо.

Джерела та література

1. Anatolii Kotsur, Vita Kotsur. Information on Paisius Velichkovsky and the Romanian Monasticism of the 18th Century in the Pages of «Kievskaiia Starina» (1892-1894). Codrul Cosminului: University of Suceava (Romania). 2018. Vol. XXIV. No. 1. P. 113-130.
2. Діброва Г. Ктиторство останнього кошового. Ромен. 2009. № 2. С. 53.
3. Енциклопедія історії України. Київ: Наук. думка, 2008. Т.5. С. 422-423.
4. Коцур А. Ктитор. Історія в термінах і поняттях. Вишгород: ПП Сергійчук М.І., 2014. С. 346.

5. Kotsur Vita. Psychohistorikal and etnopsychological representation of national rice of ukrainstvo in ideological and moral synthesis (on the cossacks and cossack chieftain of Zaporozhian Sich Petro Kalnyshevsky). Aktual Questions and Problems of Development of Social Sciences. International scientifik-practical conference. June 28-30.2016. Kielce, 2016. P. 179-181.
6. Українське козацтво: Мала енциклопедія. Київ: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. С. 277.
7. Чучко М.К. «И възят Бог на помощь»: соціально-релігійний чинник в житті православного населення північних волостей Молдавського воєводства та австрійської Буковини (епоха пізнього середньовіччя та нового часу). Чернівці: Книги-XXI, 2008. 368 с.
8. Шовкун Ю.І. Політико-адміністративна, господарська, благодійна та військова діяльність П. Калнишевського: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2008. С. 157.

Коцур Галина Георгіївна
 доктор історичних наук, професор,
 професор кафедри архівознавства та
 спеціальних галузей історичної науки,
 Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ПОДВИЖНИК ПОСУЛЯНСЬКОГО КРАЮ

Сьогодні дослідники активно вивчають різні аспекти регіональної історії. У центрі уваги перебувають також питання внеску подвижників у розкриття різних періодів локальної історії. Педагог, краєзнавець, публіцист П.М. Коцур присвятив декілька сотень праць історії Сумщини, життю та побуту населення Посулянського краю.

Петро Михайлович Коцур народився 15 вересня 1935 р. у с. Сакуних Недригайлівського р-ну Сумської обл. Село має глибоку історію, перші письмові згадки про Сакунову Слободу (така назва була спочатку) датуються 1632 р. Після закінчення історичного факультету Харківського університету в трудовій книжці П.М. Коцура один запис: 1958 р. зарахований на посаду вчителя історії Сакунівської 8-річної школи. За роки роботи в школі не одне покоління випускників провів у самостійне життя. За нашими підрахунками, щонайменше 1,5 тис. осіб.

П.М. Коцур – ініціатор створення першого в Недригайлівському районі краєзнавчого музею в 1972 р., а потім і його керівник. На 1978 р. фонди музею налічували близько 1700 експонатів [1, с. 173].

П.М. Коцур – автор понад 420-ти публікацій, переважно на історичну тематику, які стосуються Посулля, у т.ч. близько 120 – краєзнавчого змісту. Ним написано 6 книг (разом 93 д.а.): «У кожного своя доля»(2000), «Розкажуть про все берези» (2003), «Дерево мого роду» (2005), «Не міліють пам'яті джерела» (2008), «І летять лелеки до своїх осель» (2010), «Весни приносять щастя» (2015), у яких зображено життя кількох поколінь краян на тлі багатостовікових подій вітчизняної історії. Історико-краєзнавчі праці педагога-краєзнавця друкувалися в книгах «Літературні імена Переяславщини» (2007), «Переяслав у віках» (2007), альманасі «Джерела пам'яті» (2007), журналі «Часопис української історії» (2007) та ін.

Перші статті автора з історії краю побачили світ у далекому 1953 р. Опубліковані матеріали розкривають різні періоди історії Посулля, від часів козацтва до сьогодення. Історії малої батьківщини в козацьку добу П.М. Коцур присвятив 32 публікації. Зосереджується увага на антифеодальному та визвольному русі, участі земляків у повстаннях під проводом гетьманів Т. Федорівича, І. Сулими, П. Павлюка, Я. Острянина. Детально висвітлено роки національно-визвольної війни під керівництвом Б. Хмельницького; Недригайлівщину та Роменщину під час спроб І. Мазепи звільнити землі від московського панування; долю земляків, які прославили Запорозьку Січ, зокрема, П. Калнишевського тощо.

27 публікацій краєзнавця розкривають особливості соціально-економічного становища краю в дореформений період та під час її проведення в 1860-х рр. У 36 матеріалах відображено пореформений період краю. З'ясовано питання вартості землі, врожайності, застосування сільськогосподарських машин, особливості хутірної господарства, будівництво першої залізниці, що проходила через м. Ромни тощо.

Край у роки Першої світової війни висвітлено в 11 публікаціях П.М. Коцура. Походи Н. Махна на Посулля розкрито в 5 статтях, земляки в період непу – в 7 публікаціях. Надзвичайно трепетно історик звертається до питання голодомору 1932-1933 рр. Цю трагічну сторінку посулян ґрунтовно відображено в 37 його статтях.

137 праць присвячено подіям Другої світової війни й повоєнній відбудові краю. На сторінках районної газети П.М. Коцур у радянську добу сміливо виступав на захист рідної мови [2], проти русифікації.

П.М. Коцур скурпульозно зібрав архівні матеріали та описав історію близько 30 населених пунктів, які вже зникли. Питання духовного відродження завжди були в центрі уваги вчителя (51 стаття). Особливо ретельно подав краєзнавець опис церковних споруд краю, які переважно були знищені в добу тоталітаризму. Безцінними для пошуковців є й десятки інших його публікацій.

У 2010 р. земляки-посулянци обрали члена Національної спілки краєзнавців і Національної спілки журналістів України П.М. Коцура «Людиною року». 7 вересня 2010 р., згідно рішення сесії Сакунівської сільської ради, П.М. Коцуру присвоєно звання «Почесний громадянин Сакунихи» (№ 1) за особливий внесок у соціально-культурний розвиток села, високий професіоналізм в освітянській, творчій діяльності та дослідженні історії краю. 8 листопада 2010 р. встановлено й урочисто відкрито пам'ятні меморіальні дошки П.М. Коцуру на приміщенні школи, де все своє життя трудився педагог і на будинку, де він проживав зі своєю родиною. 6 жовтня 2015 р. рішенням Президії Правління Національної спілки краєзнавців України П.М. Коцура відзначено (помертню) дипломом Лауреата премії імені Героя України Михайла Сікорського – за вагомий внесок у дослідження і збереження культурної спадщини України та розвиток музейної справи.

Редакцією газети «Голос Посулля», Недригайлівським краєзнавчим музеєм спільно з родиною Коцурів започатковано щорічний краєзнавчий, історико-культурологічний конкурс імені П.М. Коцура. 26 вересня 2018 р. делегація Національної спілки краєзнавців України, яку очолював її голова – член-кореспондент НАН України О.П. Реєнт, завітала на Сумщину, де в смт Недригайлів відбулося спільне засідання Президії НСКУ і Оргкомітету поважного конкурсу. За 2011-2021 рр. у конкурсі взяло участь 504 особи. Він набув національного звучання, адже учасниками стали представники з 59 міст, містечок, сіл України. Відгукнулись на нього земляки із США, Іспанії, Молдови, Росії.

Отже, подвижник Посуляньського краю П.М. Коцур через долі тисяч земляків відобразив славні та трагічні сторінки історії Посулля. Його наукові розвідки служитимуть цінним джерелом знань для нащадків.

Джерела та література

1. Коцур П.М. Дерево мого роду. Переяслав-Хмельницький, 2005. 408 с.
2. Коцур П. Колискова наша мова. *Світло Жовтня*. 1983. № 7. 14 січня.

Кравченко Каріна
магістрантка 2 року навчання
ННІ історії, права та міжнародних відносин,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка
Турков Володимир Вікторович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

ПЕРЕСЕЛЕННЯ І ВЛАШТУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В КРИМ ТА НА ПІВДЕНЬ УКРАЇНИ В 20-ИХ НА ПОЧ. 30-ИХ РР. XX СТ.

Питання єврейського переселення у 20-их рр. XX ст. було одним з пріоритетних завдань органів державної влади УРСР та СРСР. Воно було пов'язане з соціально-економічним станом єврейського населення України, що в згаданий період проживало в містах та містечках, де потерпали від безробіття, скрутних життєвих умов, недостатньої кількості їжі та медичного обслуговування.

Одним із шляхів вирішення економічних проблем єврейського населення північного Лівобережжя України стало переселення частини єврейської людності на Південь України та Крим з метою їх залучення до сільськогосподарської праці. Переселення мало свою специфіку, яка полягала в тому, що переходили до занять сільським господарством не селяни – землероби, а колишні дрібні крамарі і кустарі, а отже, євреї переселенці переходили в цілком новий для них соціальний стан [6, с. 68].

Метою переселення радянський режим визначив перехід до занять сільським господарством всього здатного до праці єврейського містечок, знищення замкнутих общинних взаємовідносин серед єврейства містечок та залучення єврейства до побудови нового радянського суспільства.

Роботу по переселенню очолила Центральна комісія у справах національних меншин, Головне бюро єврейських секцій агітації і пропаганди ЦК КП(б)У, Всеукраїнська комісія по землевлаштуванню євреїв при ВУЦВК (КОМЗЕТ), а також добровільна громадська організація сприяння землевлаштуванню євреїв — Товариство по землеоблаштуванню єврейських трудящих (ТЗЕТ). На КОМЗЕТ і ТЗЕТ покладалися завдання, пов'язані із залученням трудящих євреїв до сільськогосподарського виробництва, організації єврейських поселень, вербування бажаючих до

переїзду у ці регіони, влаштування в нових місцях та залучення євреїв до землеробської праці [4, с. 35].

2 липня 1925 року центральним правлінням ТЗЕТу було укладено договір з КОМЗЕТом про облаштування Всеукраїнським товариством 400 сімей нових переселенців в Криворізькій окрузі, а також надання 700 сім'ям переселенців Одеської округи матеріальної допомоги [3, с. 25].

Протягом 1925-1926 рр. для єврейських переселенців з Київщини, Волинщини, Полтавщини, Чернігівщини та Поділля було виділено 128460 десятин земельних угідь, розрахованих на утворення 8347 господарств. Основними регіонами єврейського аграрного переселення в Україні на 1926 р. стали Херсонська, Криворізька, Маріупольська, Запорізька та Мелітопольська округи. Саме у місцях компактного поселення євреїв на півдні України були створені Новозлатопільський, Сталініндорфський та Калініндорфський єврейські національні райони та більшість єврейських національних сілрад [5, с. 42].

Переселення та влаштування євреїв у Криму мало свою специфіку. Ще з 1922 р. у Симферополі функціонувала філія банку «Агро-Джойнт», що фінансував переселення євреїв до Криму. Саме у той час у степовому Криму з'явилося понад 150 селищ, що заселялися особами лиш єврейської національності [1, с.18].

У листопаді 1923 р. голова Центральної єврейської секції при ЦК РКП(б) А. Г. Брагін написав доповідну у Президіум ВЦВК і РНК, у якій доводив необхідність землеробської колонізації Криму, Чорноморського узбережжя до кордонів Абхазії та степової смуги України [2, с. 26].

Станом на 1 січня 1931 р. земельні фонди КОМЗЕТу в Криму становили 344000 гектарів, на яких працювало 3900 єврейських родин, 86,5% єврейських господарств були колективізовані [6, с. 149].

Не припинився процес переселення і у важкі роки голодомору 1932-1933 рр. Протягом 1933 р. в Крим було переселено 700 єврейських родин. Але на нових місцях проживання євреї зіштовхнулися з низкою складних проблем, пов'язаних з низькою агрокультурою переселенців, браком кормів, низькою оплатою трудових днів. Загальна заборгованість єврейських колгоспів банкам з кредитів становила 5 млн. крб. [6, с.151].

Отже, переселенські розпорядки, що надходили від Наркомзему, передбачали постійне зменшення кількостей сімей, які мали переїхати до Криму та взагалі, на південь України. Програма переселення поступово згорталася, кошти держави направлялися для переселення єврейства у Біробіджан. Якщо переселення євреїв на південноукраїнські землі розпочалося в 1925 р., а завершилося в 1928 р., то міграція на Далекий Схід 1928 р. лише почала набирати силу оскільки були вичерпані можливості земельних фондів в Україні.

Література

1. Беренштейн О. До питання про соціально–професійний склад євреїв України у 20-30-ті роки XX століття. Запорожские еврейские чтения. Вип. 3. 1999. С. 20-29.
2. Ефимов А. В. Создание еврейской советской социалистической республики на крымском полуострове в 20-30-е гг. XX в. Профи. 1999. № 8-9. с. 24-30.
3. Журба М. А. Етнонаціональні та міжнародні аспекти діяльності громадських об'єднань українського села (20-30 рр. XX ст.). Київ : Наук. Світ, 2002. 498 с.
4. Мучник А. Практика єврейської кредитної кооперації землеробських колоній в роки НЕПу. Єврейський світ. 2004. С. 112-113.
5. Місінкевич Л. Л. Коренізація і національні меншини Поділля у 20-30-их рр. XX століття. Київ : Рідний край, 1999. 176 с.
6. Орлянський В. С. Євреї в Україні у 20-30-ті роки XX століття : соціально-політичний аспект. Запоріжжя : ЗГТУ, 2000. 240 с.

Крутий Віталій Олександрович

*Директор КЗ «Менський краєзнавчий музей ім. В. Ф. Покотила»
Менської міської ради*

РЕЛІГІЙНА ПОЛІТИКА АДАМА КИСЕЛЯ В СЕРЕДНЬОМУ ПОДЕСЕННІ

Діяльність політичного та державного діяча Адама Григоровича Киселя дуже тісно пов'язана саме з Сіверщиною. Адам Кисіль походив із старовинного волинського шляхетського роду Киселів. Здобув освіту в тоді ще маловідомій Замойській академії [4, с. 163-165]. Після шкільної освіти вступає на військову службу. Тут дослужився до звання королівського ротмістра. Згодом починається і політична кар'єра, особливо за правління короля Владислава IV. З 1639 року отримує звання Чернігівського каштеляна. Після примирення козацьких повстань під проводом Павла Палюка Кисіль у 1641 році стає ще й сенатором Речі Посполитої.

Додатковим поштовхом стали дипломатичні успіхи серед прикордонних суперечок між Московією та Річчю Посполитою в межах Чернігово-Сіверщини. Спочатку він отримує Носівку, Кабищчу та Козари, згодом і землі по середній течії Десни, а саме Мена та Киселівка.

Після Деулінського перемир'я 1618 року територія середнього Подесення переходить під владу Речі Посполитої. Саме після цих подій і починаючи з 30-х рр. XVII ст. історія цього краю нерозривно пов'язана з меценатською діяльністю родини Киселів.

Релігійна політика Адама сприяла зміцненню православ'я, так була засновано та збудовано три монастирі: Макошинський чоловічий та жіночий монастирі та Спасо-Преображенський Максаківський монастир, та частково пов'язана доля Домницького Різдва Богородиці чоловічого монастиря.

Зупинимось на трьох. Макошинський Миколаївський заснований на початку 17 ст. Розміщувався на правому березі р. Десни. У 1650 році монастир одержав маєтності від Адама Киселя та його брата Миколи. Південно-західна частина Макошине (1/3 населеного пункту) і зараз має назву Зачерниччя. Основне населення цієї частини – колишні казенні селяни. Ці селяни були закріплені за монастирем, якому сплачували грошовий оброк. Ще 19 липня 1650 року Адам Кисіль у своїй грамоті писав: «З Макошина на усякий годъ золотих двісті давно бить и иметь на той монастир Св. Миколая вечними часами».

У королівській грамоті короля Яна Казимира від 13 січня 1664 року, що стверджувала делегацію Адама Киселя на сплату жителями Макошине монастирю щорічного грошового оброку, сказано: «... також сумму денежную зъ мистечка Макошина ежегодно на празник Св. Миколая для пропитания того монастиря поволенною потвердили».

Універсалом гетьмана Мазепи від 19 грудня 1687 року обителі надані млини Грицьків (на Сосницькій греблі), Василів (у селі Вербі) та перевіз через Десну у Макошині. На Бендерській комісії зазначено, що і Мазепа профінансував будівництво собору Св. Миколая та загалом монастир на суму понад 20000 золотих.

Деякий час обитель була закритою і поновила свою діяльність у 1660 році. У 1694 – 1711 роках ігуменом монастиря був Прізренський митрополит Никодим, який переселився із Сербії в Україну.

Первісно всі споруди на її території були дерев'яні. У 1687 – 1703 рр. тут збудовано на місті попереднього мурований Миколаївський собор, у 1765 році – муровану огорожу, у 1772 р. – трапезну з Петропавлівською церквою. За огорожею розміщувалась дерев'яна Преображенська церква.

У 1742 році згідно з грамотою Російської цариці Єлизавети Петрівни дві великі ниви і сіножаті «в Макошинському полі подле городища Великого» каплено монастирем, що знаходився біля Макошине. У документах є повідомлення про належність с. Макошине Макошинському монастирю (1748 р., 1763 р.) [1, с. 69-74].

У 1781 р. собор зруйнувався, можливо, від осідання підмурків. Розпочалося будівництво нового Миколаївського собору. З 1785 по 1787 рік ігуменом був владика Варлаам Шишацький. У 1786 р. монастир закрили і в 1798 р. частково розібрали для будівель Домницького монастиря Різдва Богородиці. До наших днів обитель не збереглась.

Монастир мав чималу бібліотеку. Крім Слобідки (колишне Філево) йому належали маєтності у навколишніх селах: Макошине, Киріївка, Масалаївка, хутори Пасічний, Гутище, Стан, лісові угіддя, риболовецькі озера, кілька млинів, винокурня, слобідський шинок.

Інший – Покровський жіночий заснований у 1640 році Адамом неподалік околиці села Макошино на лівому березі Десни, навпроти чоловічого Макошинського Миколаївського монастиря. Покровський монастир володів значною кількістю різних угідь, в тому числі ліси, два млини, декілька озер, слобода Макошинська. Поблизу монастиря на свято Покрови проходив ярмарок. За описом 1781 р. у Макошинському Покровському монастирі була дерев'яна Покровська церква, трапезна із церквою на честь митрополита київського Петра Могили, келії. Разом з іншими монастирями закритий 1786 р., тому не зберігся. З цегли монастирських будівель в 1855 – 1856 роках у Сосниці збудували тюрму. Аж до 1917 року на місці чоловічого та жіночого монастирів стояли дві дерев'яні каплички, які весною 1917 року під час великої повені на Десні були змиті, і більше не відновлювались [1, с. 151-159].

Цитуємо з присяжних книг Ніжинського полку 1654 р. (Мена) «...да над рекою ж Десною от села Маковшины стоит девичей монастыр, в том монастыре церков деревяная во имя Николы

чюдотворца, да в том же монастыре игумена Антонида, с нею черных стариц петнатцат сестр, а вотчин и крестьян к тому девичьему монастырю не дано».

Не менш трагічно закінчилась доля і одного з найбільших монастирів Лівобережної України – Спасо-Преображенського. На запрошення чернігівського воєводи Адама Киселя монахи Трубчевського монастиря у 1642 році засновують на старому монастирищі новий Спасо-Преображенський монастир. Саме на його землі і кошти був закладений Спасо-Преображенський собор. Для підтримання економіки монастиря спочатку в 1646 році закріплюють Максаки, а через чотири роки села Прачі, Ядути, Високе, Красностав і Ховми. Десь в цей час зароджується поселення неподалік монастиря – Максаківський хутір. Володіння пули підтверджені грамотами польського короля Владислава IV від 28 вересня 1642, пізніше універсалом Богдана Хмельницького від 5 червня та 11 жовтня 1654 року. При першому ігумену Йосипі Осиповському на кошти А. Киселя у 1642 році закладається кам'яний Спасо-Преображенський собор. Точної дати закінчення будівництва нема, але відомо, що на 1654 рік стіни собору не були завершені. Собор був трюхпрестольним. В архітектурі собору відчувається вплив західного (литовського та польського) бароко. Собор в плані тринефний з широким фасадом та вузькими боками. В період з 1669 по 1672 навколо монастиря зведені укріплення із рову та земляного валу і дубових стін «клітей». В цей час з'являється кам'яна надбрамна башта – трюхярусна дзвіниця. На 1680 рр. більшість будівель все ще залишаються дерев'яними. Через постійну загрозу татарських набігів спочатку гетьман Дем'ян Многогрішний від 1 червня 1669, а пізніше у 1672 році гетьман Іван Самойлович видають універсали, за якими ігумен Ієремія Ширкевич мав значно посилити фортифікаційні споруди. У 1768 році за часів правління імператриці Катерини II разом з іншими монастирями Подесення був закритий і Максаківський, майно та землі вилучено на користь держави. З 1768 по 1803 р. тут розміщувався притулок для психічнохворих. За часів імператора Олександра I, онука Катерини II два з чотирьох Менські монастирі відновлюють свою роботу. У 1803 році Максаківський перетворюється на чоловічий єдиновірний заснований монахами з Стародуба. З 1829 року і до закриття існував як

жіночий єдиновірний під назвою Максаківський Троїцький. Протягом 1810 – 1820 рр. був перебудований старий братський і побудовані нові корпуси. В 50-х рр. XIX ст. споруджують останню будівлю монастиря – будинок ігумени. Трьохкамерна будівля побудована в стилі пізнього класицизму, де крім витягнутих арокних наличників (лиштвів) не було жодних декоративних елементів [1, с. 69-74]. З приходом Радянської влади у 1918 році монастирське життя починає згасати, через три роки монастир закривають повністю. [6, с. 149-152].

Джерела та література

1. Историко-статистическое описание Черниговской епархии, кн. 4. Чернигов, 1873.
2. Вечерский В.В. Архітектурний устрій українських монастирів доби Гетьманщини (середина XVII – XVIII ст.). Студії мистецтвознавчі. 2003. №1. С. 62–77.
3. Вечерский В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. К.: НДІТАМ, 2002, 592 с.
4. Кулаковський П. Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618 – 1648) / П. Кулаковський. К., 2006, 496 с.
5. Калібаба Д. Соляник В. Наша рідна Менщина. Мена, 2003. С.9-22, 94-96.
6. Чернігівщина: Енциклопедичний довідник. К., 1990.
7. Новицький Ив. Адамъ Кисель, Воевода Киевскій (историко-біографический очеркъ). *Кіевская старина*. 1885. Т. XIII. С. 51-72.
8. Універсали українських гетьманів від Івана Виговського до Івана Самойловича (1657–1687) / [упоряд. І. Бутич, В. Ринсевич, І. Тесленко]. К.–Львів, 2004. 1088 с.

Кудінов Дмитро Валерійович

*доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри педагогіки, спеціальної освіти та менеджменту
Комунального закладу Сумський обласний інститут
підсудипломної педагогічної освіти*

НА ПЕРЕТИНІ ВЕЛИКОЇ ПОЛІТИКИ: МОСКОВСЬКА ДИПЛОМАТИЧНА МІСІЯ В СУМАХ У 1680 РОЦІ

У перші десятиліття своєї історії Суми неодноразово ставали місцем перетину військово-політичних подій. Зокрема, після відмови сумського полковника Г. Кондратьєва підтримати гетьмана І. Виговського в боротьбі проти Москви («Выговский или от природы глуп, или одурел по смерти Богдана», – слова Г. Кондратьєва, за І. Срезневським), сумці були побиті вірними гетьманові військами: «Суминского полку черкасы побиты все на... государевой службе под Варвою и... под Песками. А остались де только старые и малые робята да раненые... а

ружья де государь у них ни у кого нет», – скаржився Г. Кондратьев [2, с. 149; 6, с. 224]. Уже на початку 1659 р. виникла загроза захоплення Сум силами І. Виговського й татар: «февраля в 11 день приходили к Сумину городу крымские татаровя и черкасы восемь тысяч человек, и в посаде людей побили и в полон поимали» [2, с. 149]. Сумці при підтримці московського гарнізону – роти солдат під командою капітана І. Рейхарта – дали їм бій і відігнали геть від міста, полонивши багатьох нападників. Наступного дня «татаровя под Сумин прибежали изгоном, а черкасы, которые с теми татары прибежали, говорили им, чтоб Сумин город здали» [2, с. 149]. Однак, на намовляння сумці не піддалися, після чого ординці з козаками Виговського відійшли від слободи, вчинивши розорення його округи: «стали в Сумском уезде, и села и деревни воют, и людей в полон емлют» [5, с. 106; 9, с. 60].

Узимку 1660–1661 рр. у Сумах були зосереджені московські війська під рукою голови Белгородського приказу боярина Г. Ромодановського, який отримав від царя Олексія Михайловича розпорядження «до нашего указа стоятъ в Сумах, а в Нежин и иные черкасские города отнюдь не ходить» [11, с. 162, 164]. У червні 1675 р. у Суми «для словесного разговору» відбулася зустріч гетьмана І. Самойловича, стряпчого С. Алмазова і Г. Ромодановського, на якій вони обговорили політичну ситуацію на Правобережжі, а також присудили клопотати царя «ратным людем, которые будут в малороссийских городех, на жалование делать чехи таким же образом, каковы и полские чехи» [1, стп. 109–110]. Через два роки сумці обороняли Чигирин від турецько-татарських військ, зазнавши тяжких втрат (у т. ч. загинув син полковника Іван Герасимович Кондратьєв). Піррова перемога під старою гетьманською столицею, а також наближення конфлікту з австрійськими Габсбургами, змусила султана Мехмеда IV відмовитися від походу на Київ і погодитися на переговори. Фінальні акорди війни лунали й в Сумах, які опинилися на шляху слідування в Крим другої російської дипломатичної мирної місії (перша в 1679 р. через розбіжності поміж самими російськими послами провалилася).

У «Статейном списке стольника Василия Тяпкина и дьяка Никиты Зотова» указано, що «лета 1680 Августа в 15-й день Великий Государь Царь и Великий Князь Феодор Алексеевич...

велел стольнику и полковнику и наместнику Переясловскому Василию Михайловичу Тяпкину да дьяку Никите Зотову быть на своей Царского Величества служба в Крым, Великие Орды, у Мурат-Гирея-Хана, да у калги Тактамыш-гирея, да у нурядына Саадет-гирея салтанов, в посланниках» [7, с. 3–4]. З обох посланців саме Василь Михайлович Тяпкін (? – 1686) був досвідченим дипломатом. Ще в 1660-ті роки цар Олексій Михайлович відправляв його кур'єром у Польщу і Туреччину. У 1668 р. він вів перемовини з Петром Дорошенко. А в 1673 р. був відправлений «резидентом» у Варшаву. У 1677 р. Тяпкіна цар послав до гетьмана І. Самойловича для нарад стосовно долі Чигирини. Власне, і його подорож у Крим передбачала рішення по дорозі деяких українських питань: «Августа в 26 день отпущен он Василей, с Москвы, Великого Государя Его Царского Величества с грамотою и с тайными посольскими делами Войска Запорожского обеих сторон Днепра к Гетману к Ивану Самойловичу, в Батурин... А быв у Гетмана, исполнив его Государские дела, ехать ему из Батурина в Сумы ж» [7, с. 4–5].

Менш яскравою до цього часу була постать Микити Мусійовича Зотова (бл. 1645–1718). У 1670-х роках він устиг побувати дяком Чолобитного, Сискного, Владимирського судного й Московського судного приказів [4, с. 23Б]. Місія в Крим стала першим серйозним державним дорученням Зотову й від її успіху залежала його подальша кар'єра.

Із російської столиці послали виїхали роздільно («А отпуск с Москвы им посланникам учинился порознь») – Тяпкін, як вже було мовлено, поїхав у Батурин, а Зотов із кримським гонцем Халілагію виїхав «Крымским путем: с Москвы на Тулу; с Тулы на Мценск, на Орел и на Курск, и на Суджу и на Сумы». Суми же були визначені місцем збору дипломатичної місії: «велено ему Никите стоять и дожидаться стольника Василия Тяпкина» [7, с. 4].

Вибір Сум в якості тимчасової ставки дипломатичного почету не випадковий. По-перше, сумським козакам вже довгий час доручали завдання добувати дані про ситуацію в Дикому Полу чи у Гетьманщині. Відповідно, поінформованість сумців про справи на півдні мала послужити й послам. По-друге, фортифікації міста робили його одним із найнадійніших укріплень на Слобожанщині. Відповідно опису 1678 р., сумська фортеця мала доволі потужні оборонні лінії: довжина «города и с посадом» по периметру

складала близько 7400 м. Стіни, поставлені на вал і складені тарасами, були посилені 27 баштами, з яких 4 мали ворота. Фортеця мала на озброєнні гармати, мушкети, карабіни та пістолі, чисельність яких, щоправда, була недостатньою [3, с. 296]. Також, вочевидь, слобода непогано була облаштована і зсередини, маючи прямокутно-прямолінійне планування, кілька площ, а також, припустимо, просторові полкову та воеводську канцелярії, дома старшини й обивателів, що враховувалося в питанні зручності розміщення посольства, його охорони та військового супроводу [8, с. 71–73, 180].

У Суми Зотов прибув 10 вересня 1680 р. За 10 верст від міста Микиту Мусійовича с шаною зустріли «ратные люди Белгородцкого разряду Сумской полковник Герасим Кондратьев с сотниками и с есаулами и с атаманами и со всеми казаками Сумского полку», а разом із ними – майор Дмитро Моканаків «с шквadroною своєю» – частиною «рейтарского Михайлова полка Гобта» (Гоупта) і «наказной полковник Дмитрий Чечель с Запорожскими казаками» [7, с. 5–6].

Прибуття колеги Зотову з його людьми прийшлося чекати 15 днів. За цей час сталася подія, що загрожувала погіршити майбутні переговори: «крымских гонцов товарищ, татарин Мустафа, объявился зарезан до смерти, покунут на улице» [7, с. 6]. Як з'ясувалося, постраждалий вів себе доволі нахабно і, попри попередження єдиновірців, «будучи в Сумине слов их не послушал, рано и поздно, и в день ходил с ними не спрашиваясь, пил и бражничал, и убит у корчемной избы» [7, с. 6]. Чи загинув татарин в п'яній бійці, чи став жертвою помсти якогось козака, поплатившись за загибель його сумських побратимів на мурах Чигирини, невідомо. Слід віддати належне Зотову, котрому вдалося відгородити свою місію від злочину, заручившись листом Халіл-аги, у якому гонець брав на себе відповідальність за свою людину: «а перевел он Халил-ага то все, на свою голову» [7, с. 7]. Відносно ж убивства було заведено «сыскное дело».

Тим часом Тяпкін, прибувши в Батурин, «от Великого Государя грамоту Гетману Ивану Самойловичу подал и о здоровье его, и всю генеральную старшину на тот час при нем будущую спрашивал, а службу их похвалял; и помянутые Его Царского Величества тайные посольские дела ему, Гетману, объявил» [7, с. 7–8]. Після десяти днів перебування в гетьманській

столиці, Василь Михайлович у супроводі гетьманського писаря Семена Раковича відправився в Суми, зустрічаючи по дорозі самий високий прийом: «для повышенья чести имени Великого Государя Его Царского Величества встречали его Василья, сотники и есаулы и атаманы и казаки вооружась знаменами, а городские люди и мещане с хлебом и солью выходили за город и принимали с честью» [7, с. 9–10]. «Приняли со всякою учтивостью» посла й сумці. Возз'єднавшись, Тяпкін і Зотов «стояли в Сумах два дня, для проведения от Сумских казаков Крымского пути, Муравским шляхом, где было бесстрашно и прямее до Крыму идти». Нарешті, 28 вересня 1680 р. посольство в супроводі 600 рейтар і козаків («для сбереженья такого страшного пути») рушило з місця [7, с. 10–11]. Припустимо, в складі охорони перебували й сумські козаки.

По щасті, сильна охорона посольству так і не знадобилася, навіть коли на кордоні з Кримським ханством Моканаків «взбунтовал рейтар своих и все казацкое войско, чтобы им далее... не провожать, и идти бы им назад» [7, с. 24–25]. Відтепер послам прийшлося розраховувати на шляху лише на «одних своих людей». Наприкінці жовтня 1680 р. вони безперешкодно дісталися до кримської столиці. Після напружених переговорів, в решті-решт, 13 січня 1681 р. сторони підписали угоду про 20-річне перемир'я. Султан визнавав верховенство царя над Лівобережжям і Києвом з округою. Поділля й Південна Київщина визнавалися територією Османської імперії. Кордон між двома державами встановлювався по Дніпру, що закріплювало розчленування України на дві частини. Татарам дозволялося кочувати й полювати в Дикому Полі, а українцям – ловити рибу в Дніпрі та його притоках, добувати сіль в лиманах і плавати по Дніпру до самого Чорного моря. Султан зобов'язувався не заселяти міжріччя Південного Бугу й Дніпра. Також було домовлено про обмін полоненими й виплату щорічної данини кримському ханові з боку Московського царства [10].

Про успішне завершення переговорів царський уряд повідомив і в Сумський слобідський козацький полк: «апреля 29 числа писали к нам В. Г. посланники Василий Тяпкин и дьяк Микита, что милостью всещедрого Бога и предстательством и помощью и заступлением христианской Заступницы Пресвятой Богородицы и Московских и Киевопечерских Чудотворцев и

всех святых молитвами, а нашим В. Г. Ц. и В. К. [великим государем царем и великим князем – Д. К.] Федора Алексеевича счастьем они посланники, будучи в Крыму у Мурата Гирея хана учинили по нашему В. Г. указу с салтаном Турским и с ним ханом Крымским перемирие с генваря м. нынешнего 189 (1681) года впредь на двадцать лет» [9, с. 71]. Щоправда, мир між державами протримався недовго. Уже в 1687 р. Московське царство, приєднавшись до антитурецької Священної ліги, рушило свої війська у напрямі Криму. При цьому Суми знов стали місцем зосередження московської армії, в чергове підтвердивши свою важливу роль на порубіжних просторах.

Джерела та література

1. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные Археографической комиссией. СПб.: Тип. брат. Пантелеевых, 1882. Т. 12: 1675–1676. 20, 874 стб.
2. Бабулин И. Б. Борьба за Украину и битва под Конотопом (1658–1659 гг.). М.: Фонд «Русские Витязи», 2015. 400 с.
3. Дополнения к Актам историческим, собранные и изданные Археографическою комиссией. Т. 9. СПб.: б. и., 1875. 353 с.
4. Кудинов Д. «Приняли со всякою учтивостью»: Сумы – на пути дипломатической миссии в Крым. *Ваш шанс*. 2021. № 30. С. 23Б–24Б.
5. Неделин В. Сумы (Сумин, Сумино). *Воротникова И. А., Неделин В. М. Кремли, крепости и укрепленные монастыри Русского государства XV–XVII веков*. М.: Буксмарт, 2016. Т. 2, кн. 2: *Крепости юга России*. С. 104–115.
6. Срезневский И. Историческое обозрение гражданского устройства Слободской Украины со времени ее заселения до преобразования в Харьковскую губернию. *Прибавление к «Харьковским губернским ведомостям»*. 1839. № 33. С. 223–226.
7. Статейный список стольника Василия Тяпкина и дьяка Никиты Зотова, посольства в Крым в 1680 году, для заключения Бакчисарайского договора / [С предисл. и прим. Н. Мурзакевича]. Изд. с подлинника, хранящегося в б-ке кн. М. С. Воронцова. Одесса: Гор. тип., 1850. VI, 284 с.
8. Тверской Л. М. Русское градостроительство до конца XVII века: Планировка и застройка русских городов / Под ред. Н. Б. Бакланова. Л.; М.: Гос. изд-во лит. по стр-ву и архитектуре, 1953. 215 с.
9. Филарет (Гумилевский Д. Г.) Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в трех томах. Т. 2. Харьков: Харьковский частный музей городской усадьбы, 2005. 278 с.
10. Чухліб Т. В. Бахчисарайський мир 1681 р. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&l21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Bakhchysarajskij_my_1681.
11. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини: Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659–1667) / Пер. з рос. Л. Білик. К.: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2003. 644 с.

ПОШИРЕННЯ КУЛЬТУРНОГО ШАРУ В ЦЕНТРАЛЬНІЙ ЧАСТИНІ СУЧАСНОГО МІСТА НІЖИН

Вперше системні археологічні дослідження на території м. Ніжина було проведено у 1989 – 1990 рр. під керівництвом Ю. М. Ситого. Було проведено шурфування в центральній частині міста. Надалі в період з 1993 по 1995 років розвідками, як в місті так і за його межами займався науковий співробітник Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Спаського О. С. Морозов. Результати робіт дослідників дали підстави створити охоронні археологічні зони, на території Ніжина, затверджені рішенням Ніжинської міської ради від 22 жовтня 1994 р.

В останні декілька років археологічні дослідження було зосереджено на двох охоронних зонах. Літописному Ніжatinі, що знаходиться на лівому березі р. Остер та пос. Воздвиженське. Ці роботи проводилися в рамках цільової програми з археологічних досліджень Ніжина 2017-2021 рр.

У 2019-20 рр. в центрі міста, а саме на території літописного поселення Ніжatin по вул. Василевській, було знайдено залишки давньоруського житла з піччю вирізаною у материку та залишки трьох зернових ям. Решта об'єктів та датується XVIII-XIX ст.

У 2020 р. проводилися розкопки на території садиби мореплавця Ю. Ф. Лисянського що знаходиться в західній частині археологічної зони літописного Ніжatina. Відкриттям стало те, що тут вперше було зафіксовано давньоруський матеріал. Загалом в цій частині міста культурні шари XI-XII та XVII ст. знищені забудовою XVIII-XX ст., що в основному підвалами торгових та житлових споруд. Роботи ж по вул. Шевченка, 2 (поряд з попередньою ділянкою) показали майже повністю знищений культурний шар на перетині вулиць Глібова, Братів Зосима та Шевченка.

Також в межах цільової програми з археологічних досліджень. У період 2020-2021 рр. проводилося шурфування з метою встановлення меж поселення Воздвиженське, що знаходиться на правому березі р. Остер. Поселення було зафіксоване О. С. Морозовим в ході розвідки. Тому до нього було прикуто особливу увагу. Ще під час поодиноких досліджень в період з 2003 по 2017 р. культурний шар не було зафіксовано.

Дослідження 2020-2021 рр. показало аналогічну картину. В деяких місцях у дерновому шарі фіксувалися дрібні фрагменти кругової кераміки XI-XII та XVIII-XIX ст. Але за весь час, так і не було зафіксовано жодних матеріалів у нижніх шарах ґрунту.

Отже, під час досліджень останніх років на території охоронних зон міста вдалося зробити декілька важливих відкриттів. Встановлено про часткову збереженість культурного шару в західній частині охоронної зони,. Територія так званого пос. Возвижинське підлягає зняттю з державного реєстру охоронних зон.

Маврін Олександр Олександрович
*доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
заступник директора з наукової роботи,
Інститут української археографії та джерелознавства
ім. М.С. Грушевського НАН України*

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ АРХЕОГРАФІЇ У РІК 30-ЛІТТЯ ІНСТИТУТУ УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ ТА ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ІМ. М. С. ГРУШЕВСЬКОГО НАН УКРАЇНИ

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського розпочав свою діяльність 30 років тому. Сьогодні Інститут є найбільшим науково-дослідним центром розвитку фундаментальних та прикладних досліджень в галузі археографії та джерелознавства в Україні та міждисциплінарних комплексних досліджень у сфері соціогуманітарних наук. Серед засновників установи були відомі вчені, організатори науки, серед яких важливу роль відігравав член-кореспондент НАНУ, доктор історичних наук, професор, почесний громадянин міста Суми Павло Степанович Сохань. Саме він ще у 1988 році накреслив основні напрями діяльності відродженої у 1987 році Археографічної Комісії АН УРСР [4, с. 3-14]. У 1992 році під час обговорення концепції діяльності Інституту української археографії на Всеукраїнській нараді «Українська археографія сьогодні: проблеми і перспективи» визначив об'єкт досліджень установи [3, с. 4]. Уся подальша діяльність П. Соханя на посаді першого і незмінного директора Інституту була спрямована на виконання визначених завдань [Докладніше див.: 1, с. 13-21]. За перші 20 років Інститут видав понад тисячу серійних та тематичних археографічних

публікацій, створивши потужний джерельний фундамент розвитку багатьох наук соціогуманітарного профілю [2, с. 15].

Сьогодні основною метою діяльності Інституту є здійснення фундаментальних і прикладних досліджень з метою одержання наукових знань у галузі археографії і спеціальних історичних дисциплін, а також проведення комплексних міждисциплінарних досліджень соціогуманітарного спрямування.

Інститут своєю діяльністю забезпечує виконання завдань з вироблення концептуальних засад археографічної роботи та джерелознавчих досліджень, вироблення норм, правил та методик, а також унормування та впровадження відповідних практик. Зокрема для реалізації завдань здійснюється:

розроблення теоретичних і методичних проблем археографії, а також дослідження історії української археографії і суміжних історичних дисциплін;

виявлення, збирання й опрацювання писемної історико-культурної спадщини українського народу, що зберігається в Україні та за її межами; наукова розробка комплексу питань, пов'язаних з поверненням в Україну документів і пам'яток, які складають історико-культурне надбання українського народу; створення автоматизованого банку даних "Архівна та рукописна україніка";

збирання, дослідження, підготовка до друку та видання джерел і пам'яток національної історії і культури княжої та козацької доби; вітчизняних і зарубіжних джерел з історії соціально-економічного та суспільно-політичного розвитку, національно-визвольних рухів, міжнародних зв'язків України та історії формування національної свідомості народу та української державності з найдавніших часів до сьогодення; історіографічної спадщини XVIII–XX ст.; пам'яток з історії науки, освіти та духовної культури України;

публікація на базі видавництва України джерел і пам'яток з історико-культурної спадщини українського народу, а також праць, підготовлених співробітниками Інституту за профілем його діяльності, зокрема, "Українського археографічного щорічника", "Славістичної збірки"; випуск наукових праць, наукових видань, матеріалів наукових конференцій, з'їздів, симпозіумів, інформаційних повідомлень тощо.

Таким чином Інститут забезпечує завершений цикл пошуку, накопичення, систематизації й упорядкування інформаційних

комплексів з метою подальшого оприлюднення та удоступнення отриманих результатів для споживача – як спеціалістів у галузі гуманітаристики, так і для широких кіл користувачів, а також для популяризації відповідального ставлення до писемних пам'яток та інших видів та типів джерел. Результати проведеної роботи мають виразний міждисциплінарний характер, мають велике значення для повноцінного розвитку широкого спектру гуманітарних наук та навчальних дисциплін. Важливим результатом роботи Установи є своєрідна форма зберігання джерел шляхом їх публікації.

На перспективу стратегією Інституту є втримання й зміцнення статусу потужного міждисциплінарного дослідницького центру міжнародного рівня, забезпечення методологічної, аналітичної та інформаційної розробки міжнародних, державних, регіональних й місцевих програм та проектів археографічного спрямування, своєчасного реагування на виклики часу, потреби гуманітарної науки, у тому числі запити суспільства, органів державної влади та управління.

Основним завданням установи залишатиметься створення умов для здійснення наукових досліджень з археографії у широкому полі соціогуманітарних наук на рівні кращих зразків міжнародного та вітчизняного рівня. Археографія як наука має перспективу розвитку виключно в інституціональному контексті академічної науки. Розуміння цього немає, на жаль, в системі НАН України, тому завдання виживання археографії все ще залишається актуальним.

Джерела та література

1. Маврін Олександр. Візія Павла Соханя щодо розвитку української археографії // Славістична збірка. Вип. 1. – К., 2015. – С. 13-21.
2. Маврін Олександр. Особливості формування джерельної бази гуманітарних досліджень в Україні: виклики часу і відповіді вітчизняної науки // Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (1991-2011). – К., 2011. – С. 15.
3. Сохань П. Вступне слово // Матеріали до розробки концепції діяльності Інституту української археографії: До Всеукраїнської наради «Українська археографія сьогодні: проблеми і перспективи» Київ, 16-18 грудня 1992 р. С. 4.
4. Сохань П. Про деякі основні напрями діяльності Археографічної Комісії АН УРСР в світлі сучасних вимог перебудови // Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тези доповідей республіканської наради, грудень 1988 р. – К., 1988. – С. 3-14.

Михайліченко Микола Анатолійович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін та українознавства,
Сумський національний аграрний університет

ФОТОПОРТРЕТИ ВІЙСЬКОВИКІВ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ БІОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ (НА ПРИКЛАДІ СВІТЛИНИ ВАСИЛЯ ФИЛОНОВИЧА)

Фотопортрети військовиків є цінним джерелом для дослідження біографій портретованих осіб. Аналіз уніформи, відзнак, пам'ятних написів (інскриптів), та іншої інформації, закладеної у фотографії, дозволяє з'ясувати або уточнити деякі біографічні відомості про зображену на ній особу (наприклад, приналежність до тієї чи іншої збройної формації, період і місце служби, військове звання, наявність нагород тощо). В окремих випадках отримана інформація може спонукати навіть до перегляду усталених поглядів на окремі факти біографії портретованого, як це сталося із розміщеною нижче світлиною видатного уродженця Сумщини Василя Захаровича Филоновича.

*Филонович
Василь Захарович
в-н/х - 1916 г.*

Цей знімок я вперше побачив близько року тому в дописі про В. Филоновича у соцмережі Facebook. Його оригінал зберігається у фондах Галузевого державного архіву Служби зовнішньої розвідки України. У 2015 р. фото було опубліковане у книзі О. Скрипника «Таємний легіон Української революції: документально-публіцистичні нариси» [4, с. 170].

В. Филонович зображений на фото в однострої вояка Російської імператорської армії (РІА). Польова сорочка (рос. «рубаха») довільного зразку, що характерно для періоду Першої світової війни. На погонах розміщені відзнаки фельдфебеля (одна широка поперечна нашивка) та шифровка 123-го піхотного Козловського полку. Примітно, що погони не обшиті шнуром

«вольноопределяющегося», що вказує на те, що портретований не має освіти, яка давала б йому право на вступ до військового училища. На плечовій портупеї, вочевидь, підвішена шашка, яка в РІА була своєрідною відзнакою фельдфебелів та підпрапорщиків піхоти. На грудях прикріплений Георгіївський хрест 4 ступеню, на планці сорочки – стрічка цієї ж відзнаки.

Те, що В. Филонович зображений на світлині в однострої фельдфебеля та без відзнак «вольноопределяющегося», суперечило даним багатьох біографічних досліджень, за якими він у період Першої світової війни закінчив Чугуївське військове училище й дослужився до чину поручика або штабс-капітана [2, с. 294; 5, с. 173; 6, с. 274; 7, с. 455]. Інформація зі світлини не відповідала й спогадам самого Василя Захаровича, який у датованому 6 травня 1963 р. листі до М. Битинського писав: «Коли почалася перша Світова війна мене призвали до війська і я попав в Закавказзя, відки зразу ж був відкомандирований до військової школи, де й пройшов прискорений курс та став «прапорщиком». Сталося це на початку 1915 року. В російській армії «дотягнув» я до ранги штабс капітана і був представлений до ранги капітана та помішала революція» [1, с. 40].

Водночас дослідник С. Волков вказував, що В. Філонович отримав перший офіцерський чин лише у 1917 р. «за боевое отличие» [4]. Ці відомості видавалися більш достовірними, оскільки відповідали тій інформації, яку відтворює фотопортрет.

Сумнівами щодо обставин служби В. Филоновича я поділився з колегами у групі «1917 Україна: історія, уніформологія: фалеристика» соцмережі Facebook в дописі від 4 червня 2020 р. Результатом обговорення стала вкрай цінна інформація, яку надав історик А. Руккас: «Василь Филонович справді був підвищений з підпрапорщика в прапорщика по армійській піхоті на початку серпня 1917 р. Підставою став Наказ по Військовому відомству, у якому йшлося про допущення до «производства» в прапорщики нижніх чинів, котрі не мали прав за освітою, але брали безпосередню участь в боях і відповідали таким двом умовам: 1) пробули у військах на фронті «в соприкосновеніі» з неприятелем 4 місяці та 2) визнані здатними до виконання офіцерських обов'язків». Отже, «таємниця» фотографії В. Филоновича в однострої фельдфебеля була розкрита. Залишилося лише знайти наказ, згідно з яким майбутній генерал здобув чин прапорщика. Це виявилось

зовсім нескладною справою, оскільки накази про присвоєння офіцерських чинів публікувалися в газеті «Армия и Флот свободной России» (до липня 1917 р. – «Русский инвалид»). У № 193 від 20 серпня 1917 р. у витязі з наказу Тимчасового уряду Армії та Флоту «о чинах военных» від 6 серпня 1917 р. зазначено щодо «производства» на підставці Наказу по Військовому відомству 1917 р. № 269 в прапорщики армійської піхоти підпрапорщика 516-го піхотного Мезенського полку Василя Филоновича [3, с. 1-2].

Отже, фотопортрети можуть слугувати не лише ілюстрацією до біографії, а й джерелом інформації для неї. Сподіваємося, що з'ясовані обставини будуть враховані біографами В. Филоновича.

Джерела та література

1. Власенко В. «Не може бути українцем той, хто не самостійник» (Тема малої батьківщини у листуванні В. Филоновича із земляками). *Сумський історико-архівний журнал*. 2012. № 16-17. С. 26-44.
2. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. К.: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т-Я. 784 с.
3. Официальный отдел. О производстве и наградах. Из приказа о чинах военных от 6 августа 1917 года. *Армия и Флот свободной России*. 1917. №103. С. 1–4.
4. Сайт историка Сергея Владимировича Волкова. База данных «Участники Белого движения в России» на январь 2016. Буква Ф. URL: http://swolkov.org/2_baza_beloe_dvizhenie/pdf/Uchastniki_Belogo_dvizhenia_v_Rossii_20-F.pdf.
5. Скрипник О. Таємний легіон Української революції: документально-публіцистичні нариси. К.: Ярославів Вал, 2015. 320 с.
6. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Випуск 6. Біографічна частина: Н-Я / Відп. ред. М.М. Варварцев. К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. 370 с.
7. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921): Наукове видання. К.: Темпора, 2007. 536 с.

Михтуненко Вікторія Вікторівна

кандидат історичних наук,

старший викладач кафедри всесвітньої історії,

міжнародних відносин та МНІД,

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

«УКРАЇНСЬКА КАТИНЬ»: ДО ІСТОРІЇ ПУТИВЛЬСЬКОГО КОНЦЕНТРАЦІЙНОГО ТАБОРУ

Після таємного розділу Східної Європи між гітлерівською Німеччиною і сталінським СРСР, почалася військова фаза пригнання нових земель. В результаті, в радянський полон потрапили десятки тисяч польських військовополонених. Спеціально для їх

утримання було створено Управління НКВС з кількох таборів для військовополонених. Три з них - Путивльський, Козельський та Старобільський знаходилися на території сучасної України.

Після введення військ на територію Західної України та Білорусії та масового переходу польських військовослужбовців без опору у статус військовополонених постало питання про їх утримання. За даними, озвученими В. Молотовим на V сесії Верховної Ради СРСР, їх кількість перевищувала чверть мільйона.

Починаючи з 23 вересня 1939 року розробляється Положення про табір для військовополонених. Основними завданнями таборів були визначені: утримання військовополонених за умов ізоляції від навколишнього населення; виключення можливості втеч та агітаційно-пропагандистська робота.

Радянська влада не збиралася витратити кошти на побудову концентраційних таборів, тому під Путивльський табір виділили територію і будівлю Софронівського монастиря, ще 4 ділянки – на селищах торфодобування. Концентраційний табір був розрахований на 12,5 тис. осіб та створювався буквально «на ходу».

Перша партія ув'язнених поляків прибула до Путивлю 22 вересня 1939 р. Варто зазначити, що від початку табір був призначений для військовополонених солдатів, батьківщина яких перебувала біля польських воєводств окупованих Німеччиною.

Найбільше поляків у Путивльському таборі утримувалося наприкінці жовтня 1939 року: 8753 чол. Склад в'язнів був дуже неоднорідним як у національному відношенні (крім поляків тут опинилися представники ще 8 національностей, у тому числі 2 американці і навіть 1 грузин) [2, с. 312], так і у соціальному (військові, поліцейські, чиновники, цивільні особи). Опинилися в таборі письменники, художники, журналісти.

Умови проживання в поспіхом створеному таборі Путивля були далекі від ідеальних. У жовтні 1939 року комісія констатувала, що «У Путивльському таборі військовополонених житлові умови, санітарне обслуговування та харчовий блок перебувають у вкрай незадовільному стані... бараки для житла в умовах осені та зими зовсім не пристосовані [4, с. 78].

У Путивльському концтаборі важлива роль відводилася культурно-масовій роботі. Для ув'язнених створили бібліотеку, виписували газети, зокрема польською та українською мовами.

Полоненим читали лекції, демонстрували кінофільми, були закуплені патефон та гармошка, настільні ігри.

Контингент Путивльського табору було розсортовано: офіцери, жандарми та великі чиновники були відправлені до інших таборів. Те, що багато з них там були страчені, загальновідомо. Полонених, що залишилися, з табору стали відправляти. Ті, чиї будинки перебували на українських та білоруських землях, що увійшли до складу СРСР, відпускали. Жителі ж територій, зайнятих Німеччиною, передавалися тамтешній владі. Телеграма від 20 жовтня 1939 р. наказувала «Біженців жителів України та Білорусі відправити ешелонам військовополонених, які підлягають звільненню на загальних підставах»[2, с. 360]. Крім того, близько півтори тисячі людей було направлено до Дніпропетровської області для роботи на шахтах. Ряд ув'язнених було працевлаштовано у Сумській області. Серед них журналісти, інженер, автомеханік та навіть секретар Варшавської спілки письменників. Однак, дослідник В. Бровко в своїй роботі «Путивль украинская Катынь» упевнений, що «з Путивльського табору ніколи і нікого не вивозили» [1]. Автор книги стверджує, що 20 листопада 1939 р. у Путивльському таборі військовополонених вже не було, адже у таборі почала працювати ліквідаційна комісія. Але тут розпочалася фінська війна, закриття табору скасували. Навпаки, сюди планувалося доставити 4 тис. полонених. Начальник табору доповів про готовність прийняти 2500 осіб. Зважаючи на все, до Путивльського табору фіні так і не потрапили.

13 квітня 1990 року, голова Радянського Союзу Михайло Горбачов визнав Катинський розстріл справою рук своєї держави, відкривши епоху історичної гласності та покаяння. Ще через кілька років стало відомо, що крім Катині існувало в Радянському Союзі ще як мінімум 8 концентраційних таборів для поляків. Однак, якщо питання Катині знаходиться на слуху вже декілька десятиліть, там проходять розкопки та наукові дослідження. Жорстока правда про близький нам Путивль досі не вивчена, а останки загиблих досі не ідентифіковані.

Джерела та література

1. Бровко В. Путивль украинская Катынь. URL: <https://proza.ru/2009/06/03/1019> (дата звернення: 07.11.2021)

2. Катынь: Пленники необъявленной войны: [Сб. док.] / Редкол.: Пихоя Р.Г. (пред.), Гейштор А. пред. и др. and Сост.: Лебедева Н.С.; Междунар. фонд «Демократия» и др. М., 1999. 605 с.
3. Между прошлым и будущим / Сост. и гл. ред. Оскоцкий В. М.: Независимое изд-во «ПИК», 1999. 439 с.
4. Wyrwa M. Nieodnalezienie ofiary Katynia? Lista osob zaginionych na obszarze polnocno-wschodnich wojewodztw II RP od 17 wrzesnia 1939 do czerwca 1940. Warszawa : 2015 . 209 s.

Мірошніченко Олександр Миколайович
науковий співробітник,
Національний заповідник «Глухів»

МЕМОРІАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ ГЛУХІВСЬКОГО ПОВІТУ XIX – ПОЧ. XX СТ. СЕЛО ВОРГОЛ

Планомірне вивчення цвинтарів на території колишнього Глухівського повіту, дозволило зібрати цінну інформацію про народні традиції поховальної культури, законодавчу базу, сировинну і технологію виробництва надгробків та ввести до наукового обігу сотні зразків некрополістичних пам'яток XVIII – поч. XX ст. Автору статті належать роботи з історії глухівського Вознесенського та Усівського цвинтарів [1–7], кладовища в селі Сваркове [8]. На сайті Національного заповідника «Глухів» щомісяця публікуються результати польових розвідок на глухівських цвинтарях [9–10]. Основоположниками місцевої некрополістики, які вперше озвучили проблему збереження пам'яток погребальної культури стали В.Г. Пуцко [11], Н.О. Зайцева [12], Ю.О.Коваленко [13–14], М.В. Маханьков [15], В.В. Назарова [16–18].

У 2020 році була здійснена перша польова розвідка до села Воргол. Науковців зацікавив склеп-усипальниця пірамідальної форми, розташований в центрі села. В ході дослідження пам'ятки, було здійснено ряд відкриттів, які лягли в основу наукових та публіцистичних статей [19–20], відеосюжетів, новин на сайті НЗ «Глухів» [21–22]. Вивчення піраміди-усипальниці досі тривають. Поступово, автором даної статті здійснено обстеження воргольського цвинтаря, де віднайдено п'ять надгробків кінця XIX ст. Підчас крайньої толоки біля каплиці-піраміди, волонтери віднайшли два сімейні надгробки, які використовували, як сходини в приміщення сільської амбулаторії [23].

В нашій статті ми вперше вводимо до наукового обігу результати досліджень некрополістичних пам'яток села Воргол.

Каплиця-усипальниця – це одноповерхова однокамерна на підвалі мурована будівля пірамідальної форми, з цегли на вапняково-цементному розчині. Розташована на погості зруйнованої воргольської церкви, поруч знаходиться пам'ятник солдату на братській могилі, в якій поховано червоноармійців та партизан, загиблих у 1941–1943 роках. Каплиця споруджена в стилі неокласицизму на початку ХХ ст. Основа надземної частини має квадратну форму розміром 7340х7340 см. Висота стін збереженої частини 6300 см. Фасади потиньковані, декоровані прямокутними цементними панелями. Двоє вікон засклені прозорим склом, мали арочні перемички (не збереглися). Склепіння першого поверху зруйноване. Завершення, ймовірно, увінчував хрест. Вгорі були круглі слухові вікна. Підмурки виготовлені з місцевого пісковика. Інтер'єр капиці прикрашений цементним декором в рослинному та геометричному стилі. Підлога була вимощена керамічною плиткою молочнобілого та сірого кольору харківського заводу барона Е. Бергенгейма. Композиція підлоги була представлена прямокутними, квадратними, трикутними та шестикутними керамічними плитками. Вхід до склепу являє собою тамбур-ганк (дромосом) з чотирма отворами для кріплення закладної плити. Довжина дромосу 3300 см, ширина 2040 см, висота 2000 см. До склепу ведуть сходинки, всередині три погребальні ніші. Дверний проїом капиці увінчувався рельєфним гербом (не зберігся). Герб у вигляді щита з двох сторін декорованим листям, верхівка втрачена, в щиті латна направлена в ліву сторону зігнута рука, що виникає з хмари та тримає спис [19]. В роботах Олександра Купцова ми знаходимо інформацію про одного з власників склепу-усипальниці в с. Воргол. Їм виявився Олександр Петрович Шечков (1825–1905 рр.) – гвардії капітан, дворянин, великий землевласник, гласний Глухівського земського зібрання, почесний мировий суддя та предводитель дворянства Глухівського повіту, попечитель Зазірського початкового сільського училища, голова дворянської опіки та старший директор повітового піклування про в'язнів, фундатор Глухівського музею [20].

У 2021 р. на знищеному погості воргольської церкви було знайдено, очищено та тимчасово переміщено до склепу-капиці дві надгробні плити ХІХ – поч. ХХ ст.

Надгробок-плита переміщена. Виготовлений з пісковика, має прямокутну форму. Розмір 72х72х129х33 см. На лицьовій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено хрест з перекладиною. Під хрестом чотирирядковий напис (літери друковані, прокреслені): полковникъ/ федоръ николаевичъ/уманецъ./1804 г. 1871 г.

Надгробок-плита переміщена. Виготовлений з пісковика, має трапецевидну форму. Розмір 58х72х118х34 см. На лицьовій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено хрест з перекладиною, рамена мають прямокутні завершення. Під хрестом в прокресленій прямокутній рамці чотирирядковий напис (літери прописні, прокреслені): жена полковника/александра львовн./уманецъ./род.1825 г. ум.1910.

В північно-східній частині села Воргол розташований сільський цвинтар. Має прямокутну форму, південна сторона частково огорожена дерев'яним парканом та глибоким ровом, північна завершується крутим схилом, західна сторона межує з садибами та огородами, східна – обнесена штучним ровом. На кладовищі було знайдено, очищено та систематизовано шість пам'яток означеного періоду. Всі надгробки локалізовані у південній частині кладовища. Нижче наводимо їх перелік та опис:

Надгробок-плита. Виготовлений з пісковика, має трапецевидну форму. Розширеною стороною направлений на південний захід. Розміри 36х51х101х33 см. Бічні сторони без написів. На лицьовій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено хрест з перекладиною, рамена мають прямокутні завершення. Написи відсутні.

Надгробок-плита. Виготовлений з пісковика, має трапецевидну форму. Розширеною стороною направлений на південний захід. Розміри 57х64х136х11 см. Бічні сторони без написів. На лицьовій стороні прокреслений дванадцятирядковий напис (літери прописні):

А/подъ камнем/сьем покоится/прах матери/марьи федоровні/ миклашевской/ скончавшейся в/1847 году а прах/сей положень сы/номъ ея антоном/ миклашевским/въ 1896 году ф 22 рока.

Надгробок-плита. Виготовлений з пісковика, має трапецевидну форму. Розширеною стороною направлений на південний захід. Розміри 51х65х111х20 см. Бічні сторони без написів. На лицьовій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено хрест з

перекладиною, рамена мають закруглені завершення. На лицьовій стороні прокреслений п'ятирядковий напис (літери прописні):

издесь.поко-/ится прахъ/григория малъ/ченка 1906 г./ іюня 19 го.

Надгробок-плита. Виготовлений з пісковика, має трапецевидну форму. Розширеною стороною направлений на південний захід. Розміри 46х72х108х25 см. Бічні сторони без написів. На лицьовій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено хрест з перекладиною, рамена мають прямокутні завершення. На лицьовій стороні прокреслений п'ятирядковий напис (літери друковані):

здесь покоється:пр/ахъ художникъ: ве/ леряна: александр/овича: яблочкина: ск/ ончався: авг:1894 г.

Надгробок-плита. Виготовлений з пісковика, має трапецевидну форму. Розширеною стороною направлений на південний захід. Розміри 43х68х121х25 см. Бічні сторони без написів. На лицьовій стороні у техніці випуклого рельєфу зображено хрест з перекладиною, рамена мають прямокутні завершення. На лицьовій стороні прокреслений трирядковий напис (літери прописні):

Федоръ феодоро-/вичъ. уманенець./ р.1848. г. +у. 1893. г.

Хрест металевий, фрагмент. Складається із шести залізних елементів, з'єднаних між собою в основі вапняковим розчином та закліпками. Висота 52 см, ширина 37 см.

Некрополістичій спадщині села Воргол загрожують природні чинники (вивітрення, опади, лишайники, аварійні дерева). Рідкісна добірка пам'яток сакрального мистецтва потребує збереження, подольшого вивчення та популяризації. Щоб зберегти склеп-усипальницю, її потрібно негайно консервувати та надати статус пам'ятки архітектури місцевого значення. Воргольський цвинтар постійно прибирається, розростається повільно, тому біля старих надгробків вдосталь місця для нових поховань, а це означає, що деякий час надгробки ХІХ – початку ХХ ст. не будуть переміщені та зруйновані.

Отримані в ході нашого дослідження дані цікаві краєзнавцям, історикам, етнографам, генеологам. Цінність воргольських надгробків полягає в їх приналежності до відомих козацько-старшинських та дворянських родів, тому їх варто внести до реєстру нововиявлених пам'яток історії.

Джерела та література

1. Мірошніченко О.М. Меморіальні пам'ятки Глухова XIX поч. XX ст. Вознесенське кладовище. Ніжинська старовина. Збірник регіональної історії та пам'яткознавства. Випуск 24 (27). Ніжин-Київ, 2017. С. 109-115.
2. Мірошніченко О.М. Нові знахідки меморіальних пам'яток XIX поч. XX ст. на Вознесенському кладовищі. *Сіверщина в історії України*. Наукове видання. Випуск 10. Глухів-Київ, 2017. С. 86-89.
3. Мірошніченко О.М. Хресторобство на Глухівщині у XIX поч. XX ст. Конотопські читання. Випуск VIII. Ніжин, 2017. С. 174-176
4. Мірошніченко О.М. Реєстр надгробків XVIII - початку XX ст. Вознесенського кладовища міста Глухова. *Сіверщина в історії України*. Наукове видання. Випуск 11. – Глухів-Київ, 2018. С. 256-263.
5. Мірошніченко О.М. Правове регулювання відносин між державними установами та родичами померлих при похованні на православних кладовищах Чернігівської губернії у XIX ст. *Сіверщина в історії України*. Наукове видання. Випуск 13. Глухів-Київ, 2020. С. 238–241.
6. Мірошніченко О.М. Нововиявлені надгробки XVIII – початку XX ст. з території Вознесенського кладовища міста Глухова. *Сіверщина в історії України*. Наукове видання. Випуск 13. Глухів-Київ, 2020. С. 56–61.
7. Мірошніченко О.М., Назарова В.В. Матеріали к «Русскому провинциальному некрополю» по городу Глухову. *Сіверщина в історії України*. Наукове видання. Випуск 14. Глухів-Київ, 2021. С. 78–86.
8. Меморіальні пам'ятки Глухівського повіту XIX – початку XX ст. Село Сваркове. Конотопські читання. Випуск VII. Конотоп, 2016, С.153–161.
9. Некрополі Воргола та Литвиновичів: веб-сайт. URL:<https://nz-hlukhiv.com.ua/novini/nekropoli-vorgola-ta-litvinovichiv.html> (дата звернення: 19.10.2021).
10. Воргол. Неизвестная часовня. Часовня-усыпальница: веб-сайт. URL: <https://sobory.ru/article/?object=16270> (дата звернення: 19.10.2021).
11. Пуцко В.Г. Глухівські кам'яні хрести. *Сіверщина в контексті історії України*. Збірник наукових праць. Матеріали шостої науково-практичної конференції. Суми, 2007. – С. 100–101.
12. Зайцева Н.О Глухівські надгробки. *Сіверщина в історії України*. Збірник наукових праць. Випуск 6. Київ–Глухів, 2013. – С. 53–55.
13. Коваленко Ю.О. Історія, закарбована в надгробках // Соборний майдан. – 2009. – 3 (33). – С. 1.
14. Коваленко Ю.О. Історична топографія глухівських некрополів. *Українська некрополістика в контексті сучасного історіографічного процесу*. Матеріали третіх наукових читань. Глухів-Ніжин, 2019. С. 83–97.
15. Маханьков М.В. Марковичі – дворяни Глухівщини // Соборний майдан. – 2011. – 2 (45). – 2-3 с.
16. Назарова В.В. Еврейское кладбище города Глухова, его история, описание, особенности и роль в еврейской общине. *Духовно-нравственное воспитание*. № 3. Москва: Изд. «Школьная Пресса», 2019. С. 69–77.
17. Назарова В.В. Історико-культурне значення надгробків єврейського цвинтаря м. Глухова. *Часопис української історії*. Вип. 40. Київ. 2019. С. 135–141.
18. Назарова В.В. Резной декор надгробий єврейського кладбища г.Глухова, его символы, семантика и художественная ценность. *Українська некрополістика в контексті сучасного історіографічного процесу*. Матеріали третіх наукових читань. Глухів-Ніжин, 2019. С. 97–113.

19. Мірошниченко О.М. Капляця-усипальниця поч. XX ст. в с. Воргол. *Наукові записки*. Наукове видання. Випуск №10. Збараж, 2020. С. 147-150.
20. Олександр Купцов Миклашевские и Щечковы в сеел Воргол. Соборний майдан. 2020. №3. С. 2–3.
21. Піраміда в с. Воргол: веб-сайт. URL: <https://nz-hlukhiv.com.ua/novini/piramida-v-s-vorgol.html> (дата звернення: 19.10.2021).
22. Склеп-піраміда Щечкових: веб-сайт. URL: https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Склеп-піраміда_Щечкових (дата звернення: 19.10.2021).
23. Мешканці села на Сумщині майже століття ходили сходінками із старовинних надгробків: URL: <https://suspilne.media/165148-meskanci-sela-na-sumsini-majze-stolitta-hodili-shodinkami-zi-starovinnih-nadgrobkiv/> (дата звернення: 19.10.2021)

Місяць Наталія Купріянівна
кандидат педагогічних наук, доцент,
академік Інженерної академії України,
науковий співробітник Національного музею космонавтики
імені С.П. Корольова Житомирської обласної ради
Закревська Н.В.
провідний спеціаліст Національного музею космонавтики
імені С.П. Корольова Житомирської обласної ради

РОЗРОБНИК «КОСМІЧНИХ» МАГНІТОФОНІВ У НАЦІОНАЛЬНОМУ МУЗЕЇ КОСМОНАВТИКИ ІМ. С.П. КОРОЛЬОВА

Дослідження творчого спадку визначних конструкторів ракетно-космічної галузі набуває все гострішої актуальності. За часи незалежності України відкрилися утаємничені сторінки космічної біографії нашої держави, засяяли імена людей, причетних до їх створення. У рамках підготовки до святкування 50-річчя Національного музею космонавтики ім. С.П. Корольова та 60-річчя першого польоту людини в космос 10 вересня 2020 року музей зустрів М.В. Тумаркіна – одного з розробників «космічних» магнітофонів, якого серед колег жартома називали «батьком гагарінського голосу».

Гостя супроводжував О.П. Провозін – начальник відділу захисту інформації Науково-дослідного інституту електромеханічних приладів та відомий київський колекціонер Ю. Шевела.

Микола Валеріанович Тумаркін (1937–2021 рр.) народився у Києві, навчався у середній школі №59, закінчив у 1956 році Київський електромеханічний технікум Міністерства авіаційної промисловості за спеціальністю «Радіолокаційні установки», працював у Київському НДІ «Квант» старшим техніком та інженером (серпень

1956 р. – вересень 1959 р.), з жовтня 1959 року до закінчення трудової діяльності – у НДІ ЕМП (Науково-дослідний інститут електромеханічних приладів), де пройшов шлях від старшого інженера до начальника лабораторії. М.В. Тумаркін був у невеликій групі розробників перших звукозаписувальних пристроїв для космічних польотів (магнітофонів), що використовувались на супутниках та пілотованих космічних апаратах. Весь час працював у режимі секретності. Спогади М.В. Тумаркіна проливають світло на важливі події в історії космонавтики, на внесок українських науковців у розвиток цієї галузі.

Дитячі і юнацькі роки М. В. Тумаркіна пройшли у домі його прийомної матері, де чотирирічний хлопчик слухав розповіді про книгу Олени Блаватської «Голубые горы», бачив багато цікавих людей, серед яких льотчик Уточкін, слухав захоплюючі розмови про НЛО. М.В. Тумаркін згадував: «У 19 років я закінчив Київський електромеханічний технікум (тепер технікум радіоелектроніки). У цей час швидко розвивалась радіолокаційна техніка, головні дослідження та розробки проводились на закритих підприємствах – так званих «поштових ящиках». Технікум готував фахівців для них. Ще студентом я зачитувався працями науковців Військово-повітряної інженерної академії імені М.Є. Жуковського та інституту №17 (це підприємство було створене на базі німецьких виробництв «Telefunken», що у рамках репараційних домовленостей після Другої світової війни були передані Радянському Союзу). Мені не було і двадцяти, коли я потрапив на роботу у Науково-дослідний інститут електромеханічних приладів». Мова йде про конструкторське бюро засекречене як «поштовий ящик 24», який пізніше став гігантським секретним заводом, а нині це київське радіотехнічне підприємство «Квант. Тут я вперше побачив магнітофон» [1, с. 148].

Микола Валеріанович добре запам'ятав, як у створений відділ звукозапису передали німецький магнітофон і поставили завдання зробити подібний прилад, але менших розмірів. Завдання було виконане, розпочалось виготовлення перших у Радянському Союзі «чорних скриньок». Апаратура для звукозапису мала високий рівень характеристик, і у 1959 році на базі відділу рішенням уряду було створено НДІ ЕМП, який швидко переріс по суті у гігантський надсекретний інститут-завод. У його стінах у радянські часи розроблялись побутові магнітофони «Маяк-21»,

«Юпітер-201», «Ростов-101», «Маяк-231», «Маяк 240-стерео», перший вітчизняний відеомагнітофон «Весна ВМЦ-4». Ця техніка добре відома людям старшого покоління.

Вже за два роки після створення інституту відділ, де працював М.В. Тумаркін, отримав завдання зробити апаратуру для космонавтів з параметрами, які б дозволяли витримувати великі навантаження: удари, вібрацію, лінійні перевантаження, складні газові середовища. «Справа була складною, але новою і цікавою. Вона стала нашою спільною справою, частиною спільного життя. Усі конструктори працювали з великим ентузіазмом, і за короткий термін (всього три місяці) апарат був виготовлений. Йому дали назву «Звезда», – згадував М.В. Тумаркін. Цей магнітофон був використаний в польоті собачок Білки і Стрілки, а після доопрацювання – в польоті манекену Івана Івановича і, нарешті в польоті першого космонавта Юрія Гагаріна.

Працівники музею у бесіді з гостем розповіли, що відвідувачам добре відома фраза Юрія Гагаріна «Поехали!». Нерідко вони запитують, як вдалося її відтворити, завдячуючи кому і чому ми її почули? Микола Валеріанович Тумаркін поділився цікавими подробицями запису звуків першого польоту людини в космос.

Завдяки М. В. Тумаркіну фонди музею поповнились записувальними пристроями, що розроблялись для космічних кораблів «Восток», «Восход», «Союз», орбітальних станцій «Салют», «Мир» та космічного корабля «Буран», для польоту людини на Місяць. Гість передав до фондів спогади М.В. Тумаркіна з його підписом і дарчим написом [3]. Це стаття з журналу «Вопросы истории естествознания и техники» [1, с. 148–155], оформлена як витяг і оздоблена 8 фотографіями.

Співробітники музею з цікавістю і вдячністю прослухали розповідь без перебільшення легендарної людини. Директор музею І.Д. Дячук вручила гостю Подяку за багаторічну співпрацю з музеєм.

Джерела та література

1. Тумаркин Н.В. «Космический» голос Юрия Гагарина. История создания первых космических магнитофонов «Звезда» и «Малыш» / Вопросы истории естествознания и техники, 2014, №1. С. 148–155.
2. Фонди Музею космонавтики імені С.П. Корольова, ЖМК, НВФ–2804.
3. Фонди Музею космонавтики імені С.П. Корольова, ЖМК КП–6315/II Д–316.

ХУТОРИ НА СМІЛЯНЩИНІ У XVIII–XIX СТ.

На українських землях ще з часів, що передували Визвольній війні, існували дрібні землеволодіння козаків, міщан, вільних селян. Ці поселення – хутори – поставали як вид сільського поселення, господарство (подвір'я) з належною до нього землею, як мале сільське, часто однодвірне поселення поза селом. З XVI ст. на запорозьких землях, а згодом на Чорноморщині і Донщині, поставали хутори-зимівники. Пізніше, за Столипінською реформою (1907–1916), хутір був земельною ділянкою, що виділялася у приватне володіння селянській родині з перенесенням на неї садиби [2, с. 442].

Хутір як загальний спосіб поселення виник завдяки інтенсивній обробці землі. Хутори виникали у добу засвоєння нових земель, коли створювалися хуторські господарства із розміщенням усіх земель і господарських забудов на одному місці. Згодом споріднені з хуторами були так звані “відруби” і “відрубні господарства”, в яких земельні угіддя і частина забудов скупчувалися разом, а сама селянська садиба і далі залишалася у селі.

У XVIII ст., навіть після ліквідації козацького самоврядування (1782–1783), на Лівобережній Україні залишало багато хуторів, де мешкала колишня козацька старшина, козаки виборні, підпомічники, люди заможні і просто люд роботящий (“обыватели”). Особливо багато хуторів було на Смілянщині – території колишньої Смілянської сотні Лубенського полку, яка з 1781 входила до Новгород-Сіверського намісництва, а з 1802 була північною околицею Роменського повіту Полтавської губернії. Мапи XIX ст. засвідчують, що в цьому регіоні було найбільше хуторів, порівняно з іншими повітами.

Так, в “Описі Новгород-Сіверського намісництва” читаємо щодо одного регіону: “Хутора, лежащие на ровном месте, по обеим сторонам реки, называемой Очеретянка, от Смелого в 10, от Курыловки в 8 верстах. Лежат, начиная в 10 верстах от дороги, следующей из Смелого в Конотоп, до села Чернечой, в близком один от другого разстоянии” [5, с. 499]. Таких хуторів налічувалося 80 навколо великого села Чернеча Слобода (2,5 тис. мешканців) і

84 – навколо містечка Сміле (5 тис. мешканців). Слід зазначити, що у 1767 у Смілянській сотні налічувалося 225 хуторів [6, с. 246–247], а в 1786 у Роменському повіті – 280 хуторів [7, с. 554]. Хутори були невеликі: найчастіше 1–10 хат (“козачих”, “подданических”, “хозяйских” і “подсоседческих”), 3–37 “душ” у кожному (як виключення, хутір Гай – 97 мешканців). Називалися хутори за іменами осельників (Огіїв, Романчуків, Бартоша, Хвастівців, Тригубів, Яроцьких, Козиря, Харченка та ін.).

На деяких хуторах (Мурки, Бабича, Валтора, Шевченків) діяли млини. Частина мешканців перебувала на хуторах тільки весною і влітку, оскільки “обыватели” “упражняются ... в хлебопашестве и остающийся от продовольствия хлеб продают в Ромне и Смелом. Ходят иные на Дон по рыбу, а в Крым по соль, иные же нанимаются под фуру для свозки Роменским промышленникам горячего вина; делают табак и, выработав оной, отвозят для продажи в Ромен” [5, с. 500]. Описи зазначають, що “земли пашенной и степной” на хуторах “довольно” [5, с. 500]. Тож хуторяни займалися й скотарством (на хуторі Тарана був навіть невеликий завод “рогатого скота”), худобу продавали на місцевих “ярмонках”. У вихідні дні відвідували церкви в Чернечій і Смілому.

У 1800 Малоросійська губернія нараховувала 3155 хуторів [4, с. 29]. У 1846 автор “Записок про Полтавську губернію” відзначав принадність хуторів: “Хутора представляют род ферм европейских, в иных местах они рассеяны по ложбинам, в других по равнинах, или тянутся у подошвы возвышенности, либо по наклонам холмов, и почти везде обсаженные деревьями, садами, либо небольшими рощами, – служат украшением живописной природы” [1, с. 274].

У 1900 тільки до Хустянської волості на Смілянщині належало 95 хуторів (у 1904 – 84). У численних хуторах навколо Чернечої Слободи (у 1903 – понад 9 тис. мешканців) проживало бл. 900 чол. Багато з них продовжували ходити на заробітки: “О числе отхожих рабочих можно судить по сообщениям из некоторых волостей: из м. Смелое уходило около 300 человек, Чернече-Слободск[ой] в[олости] – 800, Перекоповск[ой] – 900, Хмелевск[ой] – 510, Хустянск[ой], Пекаревск[ой] приблизительно по 250 человек” [3, с. 213].

У 70-х рр. XVIII ст. на хуторах Смілянщини (Малії, Бардака, Гай) переховувався розбійник Семен Гаркуша, цей “український

Робін Гуд". У 20–30-і рр. ХХ ст. хутори були осередками антибільшовицького руху, протидіяли колективізації, у якій справедливо вбачали загрозу розвитку хліборобства. Тому радянська влада після НЕПу почала ліквідувати хутори задля колективізації сільського господарства, тавруючи хліборобів на хуторах як куркулів, що нібито були головною перешкодою колективізації. Цікаво, що українські переселенці кінця ХІХ і початку ХХ ст. створили у Канаді і США подібну до хуторової систему фермерських поселень і господарств (хутори-ферми, головним чином, у трьох степових провінціях Канади та у Північній Дакоті, США), що стали взірцевими господарствами.

Натомість ліквідація хуторів більшовиками стала частиною їх програми по знищенню українських традицій, носіями яких було переважно сільське населення. Знищення хуторів як ідеальних аграрних господарств нанесло величезної шкоди економіці України.

Література

1. Арандаренко Н. Записки о Полтавской губернии, составленные в 1846 г. В 3 ч. Ч. 2. Полтава: Тип. губ. правления, 1949. 390 с.
2. Гуржій О. І., Шевченко В. М. Київ : Наук. думка, 2017. 10: Т– Я. 784 с.
3. Обзор сельского хозяйства в Полтавской губернии за 1896 год. Полтава: Типо-литогр. И. А. Дохмана, 1897. 307 с. Київ: Наук. думка, 1997. 273 с.
4. Опис Новгород-Сіверського намісництва (1779–1781). Київ: Всеукр. АН, 1931. 592 с.
5. Сахно Ф. Історія Смілого. Київ: Варта, 2004. 488 с.
6. [Шафонский А.Ф.]. Черниговского наместничества топографическое описание. – К.: Унив. книга, 1851. – ХХІІ+697 с.

Несвідоміна Ніна Володимирівна

науковий співробітник

Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського

Капустіна Ірина Михайлівна

науковий співробітник

Конотопського міського краєзнавчого музею ім. О.М. Лазаревського

З ІСТОРІЇ ЗАСЕЛЕННЯ ТЕРИТОРІЇ КОНОТОПСЬКОЇ СОТНІ

Національно-визвольна війна 1648-1657 років засвідчила пробудження українського народу, продемонструвала його прагнення до самостійного життя та відродження національної державності.

Головними ознаками держави у класичному вигляді є: єдиний територіальний простір, на якому здійснюється господарське

життя; наявність особливої групи людей – апарату управління, що виконує загально соціальні функції, але у необхідних випадках має можливість здійснити державний примус, виконувати функції публічної влади; єдина система податків і фінансів [7].

Уперше у роки Національно-визвольної війни територія козацької України була оформлена Зборівським договором 1649 року. Саме 8 серпня цього року була оприлюднена «Декларація його королівської милості Війську Запорозькому...», яка отримала назву Зборівський договір. Цим документом межа козацько-української території визначалась лінією Дністер-Ямпіль-Брацлав-Вінниця-Погребище-Паволоч-Коростишів-Горностайпіль-Димер-Дніпро-Остер-Чернігів-Ніжин-Ромни. Складовою частиною угоди слід вважати видану наприкінці серпня королівську грамоту – привілей, яким підтверджувались «права та вольності» козацтва.

Отже, маємо підставу говорити про правове визнання української державності на території трьох воєводств – Київського, Чернігівського і Брацлавського, які після визволення були поділені на 16 полків та 272 сотні. У 1650 році кількість полків виросла до 20. Полково-сотенний адміністративно-територіальний устрій був істотним елементом української державності. І хоч полки як військові одиниці існували у багатьох інших державах, але тільки в Україні полково-сотенна організація війська була взята за основу державного територіального устрою. Вже починаючи з літа 1648 року, полки та сотні, як територіальні одиниці включали до себе все населення, що проживало в їхніх межах, і на них поширювалася влада полкових та сотенних урядів [7].

В історіографії, темі утворення полків на території України, присвячена низка наукових праць та розвідок. Кожна з них несе велику пізнавальну цінність. Для нас цікавим є саме факт заселення території Конотопської сотні, яка була складовою Ніжинського полку.

Найбільш обширні відомості ми знаходимо в праці Олександра Матвійовича Лазаревського «Описание Старой Малороссии. Нежинский полк». Тож розглянемо деякі з них.

Ніжинський полк займав лівий берег Десни, починаючи від м. Салтиковой Дівиці до впадіння в Десну ріки Івотки і обидва береги Сейму від його гирла до впадіння річки Клевені, яка слугувала східним кордоном полку, і нарешті обидва береги Остра (притоки

Десни), починаючи від м. Мрина до гирла цієї ріки. На цьому просторі стародавній російський літопис відмітив не більше п'яти поселень, назвавши в XII ст.. Беловежу, Бахмач, Всеволож, Унєнєж і Глухів. Звичайно, тут були і інші поселення, хоча багато їх бути не могло, внаслідок відкритої місцевості, в котрій головним захистом для населення слугували не гори, а води, здебільшого у вигляді топких боліт. Після татарського розорення вся описана місцевість була зовсім опустошена до XVII ст. і була кордоном між російськими та польськими володіннями. Про пустинність цієї місцевості говорять наступні факти: російська «сторожа», яка оберігала Путивльський рубіж від несподіваних нападів татар, стояла по берегах р. Сейм, не далше 40 верст до заходу від Путивля, тобто приблизно біля кордону теперішнього Конотопського повіту, а так, як «сторожа» видивлялася ворога серед полів, то, значить, до заходу від сторожових станів були незаселені землі [5].

Потім із-за суперечки, що виникла в XVII ст. між росіянами і поляками за «рубіж проміж Києвом і Черніговом з Путивлем» видно, що всі землі на захід від Путивля поляки в XVI ст. вважали за володіння міщан Канева. В 1576 Стефан Баторій писав: «...до всех жильцов Киевских, чтобы мещанам Каневским в землях, в водах и угодьях их, которые держать по самой Путивль, перешкоды не чинили» [6]. На цих землях до самого Путивля, не було поселень каневських міщан, але це були тільки їх «уходи», в яких вони полювали на звірів та рибу. На південь від Сейму і Остра землі були пустинні, але на північ від цих річок існували поселення ще до XVII ст., захистом від татарських набігів для яких були ліси та води Сейму і Остра. В межиріччі Сейму і Десни потім виникли містечка Короп, Кролевець, Глухів. Але і тут, не дивлячись на захищеність місцевості, ще на початку XVII ст.. поселення зустрічалися дуже зрідка, в XVI і поч. XVII ст. збереглися цікаві свідчення двох столітніх старожилів с. Озаричі (Кролевецького повіту), записані в 1717 р. За свідченнями цих людей, жителі поселень Заболотова. Озарич, Мельні, Литвиновичів, Подолова і Добротова були прихожанами невеликої церкви, побудованої в с. Спаському, так як інших церков поблизу не було. Так як на той час не було ні Батурина, ні Кролевця, ні Глухова і на ярмарки їздили тоді в Новгород – Сіверськ і Путивль» [5].

Перший крок з демілітації путивльської ділянки кордону був здійснений у жовтні 1634 року, коли Річ Посполита та

Московська держава погодилися на проходження кордону від злиття Великої і Сухої Клевеней до р.Єзуч. Ця ділянка була заново визначена у жовтні 1645 року, коли після укладення Варшавської угоди у вересні 1644 року польська сторона погодилася на передачу московській заклевенських населених пунктів, натомість отримали приклевенські. Таким чином кордон став проходити майже виключно течією Клевені. Тоді ж була визначена водно-сухопутна лінія кордону від гирла Клевені до Прилуцької дороги, що тягнулася вододілом Сейму і Сули [4].

Приведені ж в Путивльських документах 1588-1594 р.р. дані яскраво свідчать, що « в Путивльском уезде 2-й половины XVI в. поместное землевладение складалось и розвивалось на основе роста экономического расслоения городского и волостного населения, разорения правительством древних оброчных земель, которые в связи с перестройкой городской, станичной и сторожевой службы на поместной основе, усиленно раздавались помещикам – служилым людям. Массовая раздача оброчных земель в 70-90 годах XVI в. в этом уезде совпала с усилением крепосничества и дальнейшим его юридическим оформлением. На этом фоне резко возросли сословные противоречия и классовая борьба среди населения Северских городов и уездов. Среди них Путивль занимал первое место» [2].

Напевно, головним періодом заселення Ніжинського полку була друга четверть XVII ст. Так ми бачимо, що Ніжин в грамоті 1625 р. називається «новооселым городищем», в тому ж 1625 р. «садилися» і Батурин, декількома роками пізніше заснований був Конотопський «городок», приблизно в той час було заселено селище стародавнього Глухова, тоді виникли Борзна, Івангород, Кролевець . Все це були міста, під захистом яких стали виникати села, жителі яких не боялись селитись у відкритих полях, надіючись на можливість, у випадку небезпеки, піти під захист ближнього містечка.

Головний вплив населення на територію Ніжинського полку відбувся слідом за Деулінським перемир'ям, коли цю частину Сіверської землі захопили в свої руки Пясочинські, Оссолінські, Киселі та інші польські пани, які поспішили випрохати у короля більш-менш обширні ділянки землі в «заднепровской Украине». Але всім цим власникам недовго прийшлося покори́стуватись новими маєтностями: уже в червні 1648 року Путивльський воєво-

да доповідав в Москву, що «гетманъ Хмельницький разослалъ отъ себя полковниковъ и сотниковъ запорозкими козаки по сю сторону Днепра въ украинные города и велелъ имъ набирать козаковъ; и урядникові, и державцовъ, и поляковъ, и жидовъ велелъ побивать... А паны , и поляки, и жида все бегутъ въ Польшу» [6].

До осені 1848 року територія Ніжинського полку « была отъ поляковъ ичищена совершенно и затемъ нетъ сведеній , чтобы они сюда возвращались и после Зборовскаго договора...» [5].

У 1654 у межах Ніжинського полку існувало близько 20 сотень, названі у «Актах Юго – Западной России» [1,с.799].

Конотопська сотня, як одна із складових частин Ніжинського полку, займала частину узбережжя річки Сейм і декілька незначних його приток, назви яких чи-то загубились, чи перейменовувались. Із цих приток головна представляє собою болото Гнилицю і слугувала північним кордоном земель села Гути. Наступна за Гнилицею притока називається на карті Сарнавщиною, звичайно є річка Єзуч, яка десь до південного заходу від м. Конотоп злилась з річкою Конотопкою, колишньою притокою болота Ісух. Західніше від Єзуча в Сейм вливалась р. Куколка, що протікала через села Верьовку, Попівку Шаповалівку і Соснівку. У річку Єзуч вливалась річка Липка, що протікала через села Підлипне і Сім'янівку. Вся ця місцевість в 1628-1629р.р., не мала,напевно, ще ні одного поселення. В путивльських «писцових» книгах 1628-1629 років указана межа Липецького угіддя. Ця межа позначена слідуючими урочищами : «от болота Исухи до устья (речки) Конотопа да сверхъ (вверхъ ?) Конотопами..., по Никольській ложок, да ложкомъ по верховья (Конотопа?), а отъ верховья прямо чрезъ поля, по Синецкую дорогу; а Синецкою дорогою идучи отъ Путивля, по правою сторону по дубовой колокъ, а отъ дубоваго колка идучи Прилуцкою дорогою, до городища Пустой Торговицы; и отъ дороги Прилуцкой вверхъ болотомъ Торговицею, по верховья Куколчего логу, да внизъ Куколчевымъ логомъ по речку Язучею и по болото по Исухи, да вверхъ болотомъ Исухами по правую сторону по устья Конотопомъ».

По цих кордонах легко пізнати місцевість східної частини Конотопського повіту, яка знаходиться між с.Вязовою (Путивльського повіту), м. Конотопом і селами Попівкою, Соснівкою, Гирявкою і Сім'янівкою. Вся ця місцевість в першій чверті XVII ст.. була ще не заселена і була пустою. Перших

поселенців притягувало до себе Липецьке бортне угіддя, інакше Липиці, які знаходились в межах Московської держави [5].

Путивльські воеводи писали Хмельницькому в 1649, що «посылали они изъ Путивля къ Конотопу и на Липицы, въ Путивлскій уездъ, сотника Фиглева да сына боярскаго Юдина и они наехали на земле великого государя, что Литовскіе люди Конотопцы владеють царского величества многою Путивльскою землею и всякими угодыи» [5].

Таким чином, підсумовуючи вище викладені історичні факти, можна зазначити, що місцевість Конотопської сотні почала заселятись на початку другої чверті XVII ст. і до кінця цієї чверті тут уже існували і містечко Конотоп і Липецькі поселення. Містечко Путивль було вже на той час знамим, як одна з головних фортець, яка захищала кордони Російської держави від нападів ворогів.

В свою чергу місто Путивль відігравало велику роль в економічному і політичному житті Путивльського повіту, було відомим далеко за його межами. Архівні ж матеріали, приховують щедрі винагороди ще не одному поколінню дослідників історії та культури рідного краю.

Джерела та література

1. «Акты Юго - Западной России». Х., С. 799
2. Анпилов Н.Г. Новые документы в России в к.XVI – нач.XVII веков. М., 1967. 544 с.
3. Беляева «О сторожевой службе», М., 1846. С. 73
4. Кулаковський П.М. «Чернігово-Сіверщина у складі Речі Посполитої (1618-1648 р.р.). К.: Темпора, 2006. 496 с.
5. Лазаревський О.М. «Описание Старой Малороссии». Т. II, Ніжинський полк.
6. «Реестр всего Войска Запорожского» / Изд. Бодянского. М., 1875
7. Україна-козацька держава. К.:Вид. «Емма», 2007. С. 508.

Ніконов Р.Ю.

*аспірант кафедри історії України історичного факультету,
Запорізький національний університет*

ОПІР ОРІХІВСЬКИХ ПАРТІЙНИХ ФУНКЦІОНЕРІВ ПОЛІТИЦІ ЦЕНТРУ У 1920-1932 РР.

Всі знають про «Оріхівську справу» 1932 р., але мало хто знає про передісторію цього конфлікту між районним осередком і Центром, після якого заарештували «винуватців», тобто районних партійних керівників, що отримали тюремне ув'язнення за непокору.

Як свідчать документи фонду П-1 «Катеринославський губком» Державного архіву Запорізької області, з перших років встановлення влади на Запорізькій землі йшли скарги і доповідні записки про аж занадто велику самостійність оріхівських керівників, так що їх назвали «Оріхівською народною республікою». В бюро Запорізького окружкому були невдоволені регулярною затримкою відповідей та звітів, а також тим, що у відносинах між окружною ланкою і районною простежувались явні чвари. Оріхівські функціонери хотіли більшої самостійності, позиціонуючи себе як самодостатній уламок партії: оріхівський осередок залишався занадто самостійним у порівнянні з іншими районами.

Місцеве керівництво довго знаходились при владі на місцях, більшість з них за етнічною приналежністю були українці. В 20-ті роки був гострий кадровий голод, і оріхівські функціонери більш-менш були хазяйновитими і корисними системі, незважаючи на свої самостійницькі настрої.

Окремо слід зауважити настрої антикомунізму в Оріхівському районі: небажання вступати в колгоспи, неприйняття політики партії на місцях. Звідси - «неправильні» голосування партійців на партійних зборах. Гостро стояло питання про хлібозаготівлі. Саме в цьому питанні оріхівські функціонери найбільше ставали в опозицію партійному керівництву. У 1928 р. план хлібозаготівлі був виконаний взагалі ледь на 20% [3, Арк. 200].

На початок першої п'ятирічки, в 1928 році, «виконавча дисципліна» на Оріхівщині була на одному з найнижчих рівнів в окрузі: лиш 52,2% членів партії відвідували партійні збори, лиш 7% з них брало участь у дебатах, 6 разів призначені збори через відсутність керівника збирались вдруге, а сільські голови відмовлялись виконувати накази, говорячи про те, що немає кому у них вдома працювати по господарству [3, Арк. 135]. В районі поширювались чутки про можливу війну з Польщею, про те, що Україна хоче вийти зі складу СРСР й відновити незалежність [3, Арк. 288].

Наприкінці листопада 1932 р. до Харкова почали надходити повідомлення ДПУ про «саботажницькі настрої» серед керівників Оріхівського району Дніпропетровської області. 21 листопада ЦК і ЦК КП(б)У прийняли рішення про проведення чистки ряду сільських парторганізацій, на яких повісили клеймо «саботажник» [1, с. 213]. За невиконання хлібозаготівельного плану керівництво Оріхівського району в жовтні було звільнено з

посад. Пізніше всі вони отримали нові призначення. Але такого покарання виявилось замало.

Приїзд у жовтні 1932 р. в Україну з надзвичайною місією В.Молотова викликав нову хвилю репресій і нові чистки серед місцевого керівництва; «згадали» і керівників Оріхівського району, що в результаті призвело до фабрикації Оріхівської справи. В результаті 7 грудня 1932 р. всім партійним органам був надісланий циркуляр, в якому керівники Оріхівського району оголошувалися обманщиками і шахраями, які скритно проводять куркульську політику під гаслом своєї згоди з генеральною лінією партії.

Після завершення в Дніпропетровську слідства заарештовані були відправлені в Оріхів, де 25-28 грудня 1932 р. відбувся суд над «оріхівськими зрадниками». Підсудні звинувачувались за статтею 54-14 Карного Кодексу УРСР – «контрреволюційний саботаж хлібозаготівель». Вирок суду був суворий: держагронома райземуправління І.Аністрата було засуджено до розстрілу (цей вирок пізніше було скасовано), а інших до різних строків ув'язнення від 3 до 10 років в таборах. З-під варти було звільнено лише двох підсудних – агронома І.Дем'яненка і жіночого організатора райкому М.Базилевич [2, с. 291].

Але судом над райкомом «Оріхівська справа» не скінчилась. Так, під час подальших чисток з районної партійної організації виключили кожного третього комуніста. І народна пам'ять зберегла цей випадок навіть після замовчування офіційною пропагандою та пресою, передаючи доленосне та рішуче протистояння регіонального осередку офіційній Москві, стаючи на бік простої людини, а не системи.

Джерела та література

1. Ченцов В.В., Романець П.Р. Парадокси тоталітарної системи: сучасний погляд на «Оріхівську справу» 1932 року. Південна Україна ХХ століття. Вип. 1. С. 211-217; Оріхівська справа 1932 року: Документи і матеріали. Упоряд. В.Г. Ткаченко. Київ, 2011. С. 213.
2. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів. Київ, 1990. 605 с.
3. ДАЗО. – П.1. – Оп.1. – Спр.494. – Арк.1-380.

ПОЯВА І РОЗВИТОК ЄВАНГЕЛЬСЬКО-БАПТИСТСЬКИХ ЦЕРКОВ НА СУМЩИНІ

Історіографію церков євангельських християн-баптистів (далі – ЄХБ) прийнято розглядати в декілька періодів, перший з яких це час від появи на теренах тодішньої Російської імперії в другій половині ХХ ст. (відносно частини Західної України – Австро-Угорщини) і до часу Першої світової війни (1914-1918) чи Жовтневого перевороту 1917 року. І хоча першоджерел для дослідження зовсім замало, наша мета все ж відтворити основні компоненти. Одне з основних джерел по історії церков ЄХБ вважається книга А. Н. Сотника «Протестантизм на Сумщині: Короткий історичний нарис», на основі якої представлений короткий виклад на офіційному сайті Сумського обласного об'єднання церков ЄХБ [3].

Тож історія ЄХБ на Сумщині складає понад століття. Почалося все в м. Конотоп у 1883 р., звідки євангельський рух розповсюдився по всій Сумщині. У 1890 р. з'явилася громада ЄХБ в с. Низи (Сумський район), в 1894 р. – в с. Козацьке (Конотопський район), з осені 1897 р. – в Сумах, де першим пресвітером був обраний А. Г. Іваненко [1; 2; 7; 8, с. 120; 9, с. 117].

У 1904 р. у Ростові-на-Дону відбувся XIII з'їзд баптистів, на якому представники Конотопської громади звернулися із заявою про вступ до Союзу баптистів. При цьому вони разом із делегатами від громад євангельських християн Санкт-Петербурга, Києва та Севастополя просили зберегти за собою попередні назви – «євангельські християни». Так громади Сумщини одними з перших заклали традиції співпраці євангельських християн та баптистів [4, с. 326; 5, с. 131; 6, с. 145].

Перші християни церков ЄХБ на Сумщині як і в усіх місцях Російської імперії жили вкрай в тяжких умовах у роки діяльності обер-прокурора священного Синоду К. П. Побєдоносцева (1880–1905). Православні священники за підтримки держави нагнітали нетерпимість до «нової віри», провокували напади на молитовні будинки, ображали служителів та членів церкви, навіть прагнули забирати у них дітей та виховувати у православній вірі, а самих «штундо-баптистів» ніде не приймали на роботу, не реєструвати шлюби і народження дітей, не допускати поховання на загальних

цвинтарях [7]. Відоме свідчення про просто садистське відношення до віруючих на Сумщині. «Князь Д. А. Хілков розповів у своїй кореспонденції, опублікованій в «Бесіді», про жахливий випадок, що мав місце в селі Павлівка Сумського повіту Харківської губернії. Сюди приїжджали становий пристав із благочинним для того, щоб збудити населення проти «штундистів». На волосному сході вони говорили селянам: «Іншими місцями Росії таких рвуть на шматки. Як вам не соромно, що такі люди й досі живуть між вами?». Місцевий священник Віктор Флоренський так старанно збуджував ненависть населення проти штундистів, що одна жінка, сусідка вдівця Любич, під час його відсутності вдома, відрубала пальці у його малолітніх дітей, кажучи «якщо вони не хрестяться рукою, то пальці їм не потрібні» [10, с. 236].

Завдяки імператорським указам в 1903–1904 рр. про віротерпимість та маніфесту «Про зміцнення початків віротерпимості» 1905 р. настало деяке полегшення для життя і служіння християн церков ЄХБ [7]. Тому можна було влаштовувати більш легально колективні святкові заходи. Зокрема про зустріч Нового року гуртком християнської молоді м. Конотоп 31 грудня 1910 р. докладно повідомляв журнал «Молодий виноградник» за січень 1911 р. [6, с. 147]. А цей гурток був відомий у масштабах Всеросійського союзу, бо його представники брали участь у Першого з'їзду представників юнацьких гуртків євангельських християн і баптистів у Москві (13-16 квітня 1908 р.) [5, с. 150].

Також звершувалися особливі церковні священнодії. Так в 1909 р. відомі служителі Союзу баптистів В. В. Іванов, Д. І. Мазаєв і Д. А. Правоверов відвідали общину в м. Конотоп та рукопоклали пресвітера – А. Н. Хоменко, вчителя – П. Д. Бабича, дияконів – І. І. Коломійця, А. Д. Дубовіка, Є. Л. Лисенка і В. Д. Лося [5, с. 137-138]. В 1914 році в Конотопі, Конотопському та частково Кролевецькому повітах налічувалося вже до 1380 баптистів. Керівником Конотопського регіону був О. Н. Хоменко, а пресвітером – О. Д. Дубовик. На початок 1917 р. таких громад в області було вже близько тридцяти» [7; 8, с. 120].

Отже в цій короткій статі ми намагалися відтворити появу і розвиток перших церков ЄХБ на Сумщині, незважаючи на значні перепони і переслідування з боку тодішньої православної церкви і державних структур. При цьому ніяких зворотних злих дій християни церков ЄХБ не вчиняли.

Джерела та література

1. 120-летний юбилей церкви на Сумщине / Всеукраїнський Союз Церков Євангельських Християн-Баптистів. URL: <https://www.baptyst.com/120-letnyj-yubylej-tserkvy-na-sumshhine/>
2. Баптисты отметили 120-летие своего служения на Сумщине / Релігія в Україні. URL: https://www.religion.in.ua/news/ukrainian_news/35029-baptisty-otmetili-120-letie-svoego-sluzheniya-na-sumshhine.html
3. Євангельские християне-баптисты Сумщины / Сайт Сумского областного объединения церквей ЕХБ. URL: <https://baptist.sumy.ua/o-nas/istoriya>
4. Євангельські християни-баптисти України: історія і сучасність. К. : ВСО ЄХБ, 2021. С. 326.
5. История евангельских християн-баптистов в СССР. М. : ВСЕХБ, 1989. С.150.
6. Ігнатуша А. Протестантські громади Сумщини 20-30-х рр. XX ст. / Сумська старовина, №25 (2011): 145. URL: <https://starovyna.sumdu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/06/Ignaty.pdf>
7. Начало евангельского движения на Сумщине / Євангельские християне-баптисты Сумщины. Сайт Сумского областного объединения церквей ЕХБ. URL: <https://baptist.sumy.ua/o-nas/istoriya/1-2>
8. Пімоненко Михайло. Історія церкви євангельських християн баптистів на Сумщині / Протестантська Реформація на Сумщині: історія, сучасність, перспективи : збірник наукових праць [за ред.: Щербакової І. М., Гури В. О.]. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2017. С. 120. URL: https://www.academia.edu/45128030/Збірник_наукових_праць_Протестантська_Реформація_на_Сумщині_2017_
9. Решетников Ю., Санніков С. Огляд історії євангельсько-баптистського братства в Україні. Одеса : Богомисліє, 2000. С. 117.
10. Савинский С. Н. История евангельских християн-баптистов Украины, России, Белоруссии (1867–1917). СПб. : Библия для всех, 1999. С. 236.

Оліцький В'ячеслав Олександрович

кандидат історичних наук

в.о. завідувача кафедри історії України,

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

БОГОСЛУЖІННЯ ТА ЗМІСТ ПРОПОВІДЕЙ У ХРАМАХ РПЦ МІСТА СУМИ У 1976 р. (ЗА ДОПОВІДЯМИ КОМІСІЇ СПРИЯННЯ КОНТРОЛЮ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ПРО РЕЛІГІЙНІ КУЛЬТИ)

В період загострення кризи радянської системи відбулася певна лібералізація у відношенні до Церкви та релігії. Попри це, держава не відмовилася від побудови атеїстичного суспільства, намагаючись обмежити або і повністю витіснити РПЦ із суспільного життя. Не зважаючи на зміну форм та методів антирелігійної діяльності, її мета в глобальному сенсі фактично залишалася незмінною.

В період правління Л. Брежнєва обставини змушували переглянути жорстку політику щодо Церкви. В цей час було

розроблено правове поле державно-церковних відносин. Разом із тим, цей період позначився розробкою нових методів боротьби із Церквою. З новим розмахом впроваджувалася атеїстична пропаганда, методологічне забезпечення та координацію якої здійснював новостворений Інститут наукового атеїзму при Академії суспільних наук. Одним із основних завдань нового законодавства про культи було витіснення релігійної обрядовості із суспільного та особистого життя радянських громадян і запровадження замість неї нової релігійної обрядовості. Ці методи мали замінити жорсткі антирелігійні та антицерковні методи попереднього періоду [4, с. 60–63]. Протягом 1960–1980-х рр. радянські ідеологи займалися створенням системи ідеологічної соціалізації, втіленням в життя цінностей радянського суспільства за допомогою атеїстичного, патріотичного, етичного, інтернаціонального виховання. У 1971 р. прийнята постанова ЦК КПРС «Про посилення атеїстичного виховання населення», в дусі якої відбувалася ідеологічна боротьба 1970-х рр. Попри цілий ряд заходів нова обрядовість не дала бажаних результатів [3, с. 346–347; 400–407]. В контексті посилення атеїстичної боротьби створювалися комісії сприяння контролю за законодавством про релігійні культи, які фактично перетворювалися на додатковий спостережний орган за Церквою та віруючими.

На 1976 р. в Сумській області нараховувалося 77 діючих храмів РПЦ, у яких пастирське служіння несло 57 священників. В м. Суми діяло 4 храми – Спасо-Преображенський кафедральний собор, Іллінська, Петропавлівська, Івано-Предтечинська церкви. Сумська єпархія не мала єпархіального архієрея, дані функції виконували управляючі Чернігівською єпархією. Цей факт негативно впливав на розвиток єпархії, адже єпископи не мали можливості проводити регулярні богослужіння в Сумській єпархії, здійснювати архіпастирські візити до парафій. В 1976 р. архієпископ Чернігівський і Ніжинський Антоній (Вікарік) мав можливість лише 6 разів відвідати м. Суми проводячи богослужіння переважно в обласному центрі.

На послаблення релігійної обрядовості та впливу Церкви спрямовувалася діяльність радянських, партійних, комсомольських, професійних органів. Уповноважений Ради у справах релігій регулярно проводив так звані «інструктивні бесіди по законодавству із духовенством» [2, арк. 1–7; 1, арк. 25, 92]. Дані заходи

були покликані не лише послабити стан релігійної обрядовості, але і обмежити діяльність Церкви, кількість парафіян. Комісія сприяння контролю за законодавством про релігійні культу не просто аналізувала зміст проповідей, але й відстежувала кількість віруючих на богослужіннях, їх гендерний, віковий склад тощо.

У 1976 р. комісія сприяння контролю за законодавством про релігійні культу виконкомом Сумської міської і районної рад складалася із 9 осіб. До неї ввійшли працівники апарату виконкому, відділів РАЦС, працівники освіти, депутати, пенсіонери. За гендерною ознакою вона розподілялася наступним чином: 4 чоловіки, 5 жінок. Серед членів комісії було 6 членів КПРС та 2 депутати. Вивченням проповідей та встановленням кількості віруючих на богослужіннях РПЦ займалося 5 осіб. Спасо-Преображенський собор відвідував В. Лницький, Петропавлівську церкву – М. Залуцька, Іллінську – М. Козлова, Т. Мельник, Івано-Предтеченську – Б. Нестеренко [1, арк. 25, 92].

Серед масиву архівних матеріалів збереглися лише звіти із характеристиками та аналізом проповідей архієрейських богослужінь у храмах м. Суми, хоча загальний звіт комісії дає можливість припустити, що відвідувань було набагато більше [1]. Звіти членів комісії дають можливість стверджувати, що архієрейські служби відбувалися в урочистій обстановці. Такі богослужіння відвідувало у середньому близько 200 осіб. Серед прочан переважали жінки середнього та старшого віку. Поряд із цим, на церковних відправах завжди були присутніми близько 10% молоді та не значна кількість дітей шкільного віку, що привертало окрему увагу членів комісії [1, арк. 5, 16–17, 43–49].

У своїх доповідях комісія відзначала, що духовенство приділяло значну увагу проповідницькій діяльності. Проповіді присвячувалися релігійним святкам та євангельським подіям. Священнослужителі пояснювали віруючим сенс свят, розповідали про діяльність та вчення святих, наставляючи таким чином на виконання заповідей. Проповіді зазнавали певних модернізацій, в ході яких акценти зміщувалися в сторону морального виховання, переконання вірних, що лише релігія може його повноцінно забезпечити. Духовенство у своїх проповідях зверталося до батьків із закликом вчити дітей молитві, Святого Письма, долучати до релігійного та церковного життя. Досить часто в релігійних проповідях підіймалася тема

безсмертя душі та проблема необхідності дбати за життя про її майбутнє [1, арк. 5, 16–17, 43–49; 2, арк. 18–19].

Таким чином, відповідно до звітів комісії сприяння контролю за законодавством про релігійні культу виконкому Сумської міської ради, можна стверджувати, що в середині 1970-х рр. у м. Суми регулярно відбувалися богослужіння у чотирьох храмах РПЦ. Духовенство приділяло значну увагу проповідницькій діяльності. Проповіді були аполітичними, їх зміст стосувався церковних, богословських, моральних тем. До їх змісту включалися роздуми як про нагальні життєві та повсякденні проблеми, так і питання духовного життя, елементи катехізаторської діяльності.

Джерела та література

1. Материали по изучению проповедей. Справки, информации. 1976. Державний архів Сумської області. Ф. Р-6. Оп. 6. Спр. 997. 92 арк.
2. Переписка уполномоченного Совета по делам религий при Совете Министров УССР, информационные отчеты и информации. 1977. Державний архів Сумської області. Ф. Р-2196. Оп. 7А. Спр. 113. 201 арк.
3. Смолкин В. Свято место пусто не бывает: история советского атеизма / пер. с англ. О.Б. Леонтьевой, науч. ред. М.Ю. Смирнов. М.: Новое литературное обозрение, 2021. 552 с.
4. Шліхта Н. Церква тих, хто вижив. Радянська Україна, середина 1940-х – початок 1970-х рр. Харків: Акта, 2011. 468 с.

Павлюк Світлана Іванівна

кандидат економічних наук,

доцент кафедри готельно-ресторанної справи та організації бізнесу

Миколаївського національного аграрного університету

Матвієнко Софія Валеріївна

здобувач вищої освіти,

Миколаївський національний аграрний університет

ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА БАШТАНСЬКОЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ГРОМАДИ

Завдяки наявності на певній території історико-культурних пам'яток, сприятливих кліматичних умов, мальовничих ландшафтів може розвиватись туристично-рекреаційна діяльність. Такий вид діяльності може приносити значний дохід в бюджет окремих територій та створювати окремий пласт робочих місць та інших супутніх послуг [1].

Миколаївська область володіє потужним рекреаційно-туристичним потенціалом, вигідним географічним розташуванням, історико-культурними пам'ятками, неповторними краєвидами, бага-

тою спадщиною, безцінними рекреаційними ресурсами та має всі умови для успішного розвитку туризму і відпочинку [2]. Потенційні ресурси для розвитку історико-культурного туризму має Баштанська територіальна громада, а саме: Аркасове джерело (с. Христофорівка), античне поселення III-II ст. до н. е. – I ст. н. е. (с. Привільне та с. Новобірзулівка) та курганий кочівницький могильник «Осипова Могила» IX-XII ст. (с. Новогеоргіївка) та ін.

Напевно немає такого жителя Миколаївщини який би хоч колись не чув про «Аркасове джерело». Поблизу села Христофорівка є ліс, який посадив відомий український меценат, письменник, композитор та історик М.М. Аркас. На території лісу посеред дубової галявини протікає джерело назване на його честь. Джерело не пересихає навіть у самі посушливі роки. Тут же в селі знаходиться історико-краєзнавчий музей, де містяться цінні експонати та відомості про інші видатні постаті Христофорівки. Ці об'єкти стали пунктами лісівничого еколого-просвітницького маршруту [3]. Козацький зимівник Бугогардівської паланки, «Потьомкінська дорога» та підземні тунелі, легенди лісу та міфи річки Інгул – це також незвідані таємниці Христофорівської землі.

Відповідно до письмових джерел, перші згадки про село Привільне датуються серединою XVIII ст. У поселенні проживали втікачі кріпаки-селяни та колишні запорізькі козаки, основними заняттями яких були скотарство та рибальство, а згодом і землеробство. Саме на території сіл Привільного і Новобірзулівки розташовані античні поселення III-II ст. до н. е. та I ст. н. е., а також розкопані поховання кочівників IX-XII століть. При дослідженні території знайдено скарб бронзових знарядь праці, та розкопано кургани епохи бронзи (III-II тисячоліття до н. е.) з похованнями в кам'яних розписних ящиках [4, с. 5].

У Кургані «Осипова Могила» (що знаходиться в с. Новогеоргіївка) учасники Інгульської археологічної експедиції виявили парне скіфське поховання. Біля села Одрадне проведено археологічні розкопки поховань епохи бронзи (III-II тис. до н. е.), скіфських часів (V-III ст. до н. е.) та епохи кочівників (XI-XIII ст.). Основна історико-архітектурна пам'ятка с. Шляхове – католицько-лютеранська Кірха (1880-1890 років побудови).

Сьогоднішньому розвитку історико-культурного туризму на території громади перешкоджає ціла низка проблем. По-перше, це

відсутність жодних документів, де обліковувалися б наявні музейні об'єкти об'єднаної громади, що мають місцеву цінність. По-друге, мабуть найбільш болюче – це слабка інфраструктура. По-третє, відсутнє комплексне та цілісне бачення органами місцевого самоврядування потенційно привабливих місць для туристів, а також відсутність підготовлених туристичних пропозицій. Але, незважаючи на це, одним із потенційних магнітів, який допоможе розкрити власний туристичний потенціал громади та сприяти його подальшому розвитку, є фестиваль байкерів «Чупакабра», що проходить щорічно на території Христофорівського лісу. Відповідно співпраця влади, бізнесу, громадських організацій та мешканців громади стане необхідним стимулом для підвищення соціально-економічного розвитку та інвестиційної привабливості, а культурно-історичні цінності спричинятимуть позитивним зрушенням в туристичній привабливості громади.

Джерела та література

1. Довгаль О.В. Формування та розвиток туристично-рекреаційного потенціалу сільських територій Миколаївської області. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2019. № 2. С. 60-68. URL: http://apie.org.ua/wp-content/uploads/2019/11/apie_2019_r02_a10.pdf
2. 2.Звіт про проведену інвентаризацію ресурсів (активів) спадщини для розвитку креативного туризму та продуктів культури. URL: <http://www.frgn.mk.ua/wp-content/uploads/2021/03/zvitInve.pdf>.
3. Використання корисних властивостей лісу на Миколаївщині. Миколаївське обласне управління лісового та мисливського господарства. URL: <http://mikolaivlis.gov.ua/>.
4. 4.Усна історія Степової України. Запоріжжя: Тандем, 2012. Т. 10. 536 с. URL: http://ri-urbanhistory.org.ua/library/Usna_istoriya_Tom_10.pdf.

Падалка Сергій Семенович

*доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник
Інституту історії України НАН України*

ВІД ІНТЕГРАЦІЇ ДО ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ: ІСТОРИЧНІ ТА НОВІТНІ МЕТОДИ ЕКОНОМІЧНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УКРАЇНИ І РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Економічні цілі Російської Федерації щодо України впливали з т.з. політики «м'якого диригування», яка нею реалізовувалася на пострадянському просторі і мала на меті «економічне підпорядкування даного регіону». У даній політиці з'явилися нові аспекти, і реалізовувалася вона достатнім розмахом і високим політичним професіоналізмом. Зовні дії з боку Росії виглядали

цілком респектабельно, основні акценти робилися на створення передумов для експорту російського капіталу, що цілком відповідало традиціям міжнародних відносин. Ключовою фабулою даної політики було формування загального розуміння нібито існуючої безперспективності євроінтеграційних прагнень України.

Двосторонні економічні відносини мали характер напів формальних домовленостей і не прозорих схем співпраці, залежали від особистої «дружби» лідерів країн. Дана обставина зумовлювалася специфікою пострадянської політичної культури. Внаслідок цього двостороння співпраця була неефективною. Посталі суперечності зазвичай вирішувалися на «особистому рівні» і у «ручному режимі». Результати переговорів Президентів чи глав урядів часто залежали від так званої «хімії» їхніх міжособистісних контактів. Ключовим аспектом неформальних відносин традиційно залишалося несприйняття російським політичним істеблішментом України, як самостійного економічного гравця.

Характер російсько-українських зв'язків залежав від сформованої традиції політичної культури правлячої верхівки. Владна верхівка Російської федерації важко сприймав факт незалежності України як держави, а тому постійно плекала ідею тимчасовості даного явища.

Економічні відносини України і російської Федерації розвивалися у певному специфічному річищі, що відрізняло їх від традиційних міждержавних практик. Їм передували особисті бізнес інтереси президентів, глав урядів держав, великої армії бюрократії, а також олігархічного класу. Україні нерідко відводилася роль свого роду колосального нафто-газового офшору Росії, де зароблялися і ділилися «по-братськи» величезні суми коштів. Мали місце випадки, коли з Російської федерації на території України подавався газ за ціною 45 дол. за тисячу кубометрів, а на західному кордоні реалізовувався за ринкової ціною 250-300 дол. Такий спосіб політико-економічні групи обох країн у корпоративних і власних інтересах здійснювали грабунок національних надбань. З роками або черговою зміною політичного керівництва схеми цього «спільного» бізнесу лише модернізувалися. Нафто-газові справи практично становили основу міждержавних контактів на вищому рівні керівництва. Особисті зустрічі Президентів Л. Кучми і В. Путіна, де обговорювалися власні оборудки, ставали практично-регулярними.

Економічний експансіонізм Росії в Україні впливав також із чинної сировинної моделі економіки, яка лежала у сфері експлуатації природних ресурсів. Перерозподіл цих ресурсів і засобів стало сенсом діяльності публічної державної влади. Вона за слушною оцінкою А. Бульвінського: «За часів В. Путіна знову набула ознак пірамідальності, централізму та крайньої забюрократизованості».

Російська Федерація в Україні сформувала потужну групу лобістів своїх бізнес-інтересів у різних сферах української економіки. Нерідко внаслідок таких тактичних дій до числа провідних лобістів економічних інтересів Росії в Україні потрапляли і Президенти України та керівники уряду. В 2000 р. Прем'єр міністр України В. Ющенко, як не дивно фактично продемонструвавши прагматичне бажання працювати з РФ, забезпечив умови приходу російських транснаціональних корпорацій в Україні. В 2001 р. на т.з. Діпропетровській зустрічі В. Путіна і Л. Кучми, при розгляді питання енергетичної співпраці одночасно був ухвалений і додатковий політичний протокол, у якому містилися обіцянки В. Путіна Л. Кучмі сприяти у подолання міжнародної блокади України та нейтралізувати дії внутрішньої політичної опозиції. В такий спосіб, РФ відновлюючи в ролі – лобіста Прем'єра В. Ющенка, отримала нового бізнес-лобіста економічних інтересів Президента України Л. Кучми.

Російською політичною верхівкою щораз Україна втягувалася у процес реалізації власних імперсько-геополітичних проектів. Вчергове такі прагнення були продемонстровані 2003 р. під час перемовин Л. Кучми з А. Чубайсом – автором проекту російської ліберальної імперії. Л. Кучма у спогадах пише: «... в грудні 2003 року для перемовин зі мною прибув голова РАО ЄЕС А. Чубайс. Він пояснив, що стратегічна задача його компанії є отримання контрольних пакетів акцій десяти обленерго, що входило в російсько-український холдинг. Мені здавалося, каже Л. Кучма, що він таки хоче створити імперію, але це мало бути по його задуму імперія РАО ЄЕС... Він хоче прийти з величезними потужностями російської енергетики в Європу. Звідси - його прагматичний інтерес до України».

Антиукраїнські настрої російських політиків ілюструє Л. Кучма: «Ох, ви «незалежності» хотіли? Ох, вам в Європу потрібно? А ми вам газ по цінах вище світових виставим – вмиль назад прибіжіте. Прилізете! Просити будете, і ми ще подумаємо!».

Очевидно, що політична верхівка України, яка перебуваючи в полоні політичного романтизму і завищених економічних очікувань, не могла об'єктивно оцінювати двосторонні відносини.

Російська федерація левову частку політичних зусиль спрямовувала на освоєнні українського політичного простору. Наміри російського політикуму щодо України відображала ставши крилатою Б. Немцова: «Крим непотрібно приєднувати – його потрібно скупити».

Описане мало місце постійне зростання числа російських політиків, які жадали якби економічні відносини з Україною розвивалися в суто прагматичному річищі. Постійно з'являлася і чисельно розросталася група інтересів, які зазвичай демонстрували негативне ставлення до ідей взаємовигідного розвитку економічних відносин обох країн.

Природно, що у таких політиків з'являлося прагнення диктувати Україні умови економічної співпраці. Л. Кучма домагався забезпечення певного балансу двохсторонніх інтересів. У спогадах він вказує на тому завдяки чого в Україні вдалося відстоювати перед Росією власну вигоду: «Моєю сильною стороною було те, що я дуже добре знав конкретно економіку як України, так і Росії. Всі нитки зв'язуючі ці дві економіки були переді мною як на долоні. Тому я детально Єльцину, потім Путіну які конкретно наслідки для Російської економіки були мати обговорювана угода, якщо ми домовилися, і які – якщо не знайдемо спільної мови».

З кінця 1990 років характер двосторонніх економічних відносин почав зазнавати змін, які були не на користь України. К. Бондаренко з цього приводу зазначає: «Якщо Єльцин міг закривати очі на «особливу думку України з ряду питань, то Путін вирішив діяти більш напористо, сприяючи просування інтересів російських транснаціональних корпорацій...». Якщо Єльцин розглядав відносини з Україною крізь призму політичних інтересів Росії, то Путін – крізь призму геополітичних і геоекономічних інтересів».

РФ відкрито почала використовувати проти України засоби політичного тиску і примусу. У 2000 р. аби змусити Україну передати РФ транспортний газопровід у аренду на 25 років за 1, 8 млрд. дол. спільному україно-російському підприємству, російськими політиками був вчинений черговий політичний скандал, з приводу ніби то нових енергетичних боргів України.

Голова комітету закордонних справ Держдуми РФ Д. Rogozin вніс пропозицію арештувати українське майно в Криму і подати позов до міжнародного суду.

Контроль над українською ГТС для РФ мав геостратегічне значення. На 1998 рік чинна газотранспортна система мала протяжність 34,4 тис. км, вартість її оцінювалася в 20,5 – 28,5 млрд. дол. США.

Формальний статус економічних міждержавних стосунків значною мірою за визначенням Г.Касьянова: «визначається взаємодією міжкланово-олігархічними структурами обох країн, насамперед тими, що стосувалися ринку енергоносіїв...». На його думку така взаємодія «була вигідною не тільки українським олігархам. Вона приносила величезні бариші обопільно: українським рант`є – за рахунок перепродажу енергоносіїв та «національних особливостей» економіки, російським – за рахунок казково дешевого транзиту до Європи, прихованої і явної присутності а українському енергоринку та розподілу прибутків з українськими колегами».

Аналогічну думку висловлює і політолог К. Бондаренко : «Російські олігархи базували свою потугу на конкретній сировинній базі. Українські – в основному на посередницьких операціях з російськими енергоносіями...».

РФ розчищаючи дорогу для наступу на українську економічну незалежність вміло грала на головній больовій точці України – готовності значної частини політичної і економічної верхівок поступатися стратегічними інтересами держави в обмін на особисті статки.

Поступки, на які йшла Україна, при укладанні економічних угод було не виправдані і несли небезпеку її територіальній цілісності і суверенітету. Росіяни домоглися або навіть у базовому документі, що визначав принципи двосторонніх відносин «Договір про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною та Російською Федерацією» від 1997 р. містилися пункти які ущемляли українські економічні інтереси. За одним з таких одіозних пунктів договору, Україна погодилася на право перебування Чорноморського флоту в обмін на списання боргів за газ.

Про переважання ручного режиму управління двосторонніми економічними відносинами та особистісних факторів розповідає Л. Кучма у тій частині спогадів, де йдеться про

призначення послом РФ в Україні В.Чорномірдіна: «Коли в Україні появився Чорномірдин, між нашим країнами по суті, не було впорядковано економічні відносини. Не було головного – системи господарських зв'язків. Ми з ним працювали свого роду посередниками між нашими економіками. Ціни, мити, квоти, договори про постачання...».

Помітно, що політика українського керівництва щодо економічних інтересів РФ мала догоджувальний характер. Наприклад, в риторичі Л. Кучми постійно зберігалися нотки докору РФ за тиск на Україну. Так виступаючи 21 жовтня 1997 р. на III з'їзді ФПУ він вчергове зазначив на тому, що торговельної війни з Росією не вдалося зупинити. Під час підписання чергових принизливих для України економічних угод, він вдавався до способу переконування українського суспільства в тому, що РФ – стратегічний партнер України. Суперечлива позиція українського керівництва в даному питанні провокувала антиукраїнські дії з боку РФ. Така собі двозначність політики вищого керівництва України стосовно РФ, коли з одного боку співробітництва йшлося про успіхи від залежності від Росії, а з іншого нарощування перед нею боргових зобов'язань давало право РФ нехтувати Україною, бачити її як прохідний двір унеможливлювало вироблення прозорих правил у двосторонній політиці.

В 1990-і роки для України економічні відносини з РФ залишалися чи не найскладнішими з усього комплексу зовнішньополітичних контактів. Політичне керівництво України зазвичай не мало у своєму арсеналі чіткого уявлення реального коридору можливостей у економічних відносинах с сусідньою державою. Характер відносин, як зазначає Г. Касьянов: «попри очевидну тенденцію до зближення на президентському рівні (з жодним іноземним лідером Л.Кучма не зустрічався так часто, як з Президентом В. Путіним, тільки в 2000 – 2002 роках вони зустрічалися 18 разів), весь час захмарювалися діями та подіями, які на зовні не мали зв'язку з намірами найвищого політичного керівництва, проте навряд чи могли відбуватися без його відома».

Пархоменко Олексій
співробітник ніжинської археологічної експедиції
Кедун Іван Станіславович
кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України
Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

ПЕРІОДИ ЗАБУДОВИ «СТАРОГО МІСТА» НІЖИН ЗА МАТЕРІАЛАМИ ОСТАННІХ АРХЕОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Історія м. Ніжина, практично не висвітлена в історіографії до XVII ст., що вже представляє значний інтерес для істориків. Втім, враховуючи брак писемних документів, археологічні дослідження стають основним джерелом інформації.

В ході археологічних розкопок останніх, майже двадцяти, років у м. Ніжині, вдалося встановити цілий ряд фактів.

Було виявлено забудову епохи Київської Русі в різних частинах міста. Цікавим є те, що вони представлені окремими групами, тяжіють, що до різних часових відрізків. Так наприклад, матеріал з робіт на правому березі р. Остер, по вул. Ломоносова, Липіврізькій та Полковника Обідовського можемо датувати XI – XII ст. Тим часом, давньоруські споруди по вул. Василевській та Покровській (лівий берег р. Остер) відноситься до XII – XIII ст.

Дослідження на території центрального міського ринку, де на думку цілого ряду дослідників (О. Ф. Шафонський, В. П. Коваленка, Ю. М. Ситого і т.д.) розташовувалося городище літописного Ніжатино показало майже повністю знищений давньоруський шар. Лише в 2019 р. вдалося встановити його фрагментарну збереженість, але слідів оборонних споруд чи житлової забудови так і не було виявлено.

Таким чином можемо, стверджувати, на даний момент, що забудова на території сучасного міста в давньоруський час не була централізованою, а представляла з себе ряд невеликих поселень.

Період з XIV по XVI ст. в місті не представлений, що може говорити про майже повне його запустіння в післямонгольську добу. Лише два поселення на околицях сучасного міста можемо віднести до даного часу, але говорити про зв'язок з давньоруськими поселеннями не варто. Появу власне міста варто віднести на поч. XVII ст., що достатньо висвітлений в писемних джерелах.

Археологічні дослідження також дозволили встановити про фактичну відсутність збереженого шару XVII ст. Практично, усі об'єкти ранньомодерного часу, що були зафіксовані в ході

археологічних робіт відносяться до XVIII ст. Втім варто зауважити, що активний період забудови в центральній частині міста, можемо віднести до сер. – пер. пол. XIX ст. на період найбільшого економічного підйому міста в той час. Що відповідає періоду активного будівництва, у зв'язку з перебудовою території фортеці (XVII – XVIII ст.). Саме в цей час більшість церков, крамниць, адміністративних та господарчих споруд перебудовують з дерев'яних на кам'яниці. Крім того останні дослідження показали, що активно перебудовувався і житловий комплекс м. Ніжина.

В подальшому будівельна активність відбувалася вже на межі XIX – XX ст. та середині XX ст., у післявоєнні роки.

Пластун Олег Вікторович
молодший науковий співробітник
Краєзнавчого музею Кролевецької міської ради;
аспірант Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

АРХІВИ УКРАЇНИ ЯК ДЖЕРЕЛА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРІЇ КРОЛЕВЕЧЧИНИ (1917-1921 РР.)

Найбільшу цінність для дослідника становлять неопубліковані джерела. Серед них слід відокремити фонди Державного архіву Чернігівської області та Державного архіву Сумської області. Вони мають цінну інформацію відносно політики більшовиків протягом 1919-1921 рр. у Кролевецькому повіті. З цих джерел дізнаємося про формування органів місцевого управління, їх діяльність, соціально-економічне становище міст, опір населення новій владі та її репресивних заходів щодо незгодних із радянським режимом. Опрацьовані архівні джерела відповідно до їхнього змісту можна поділити на три групи: матеріали протоколів та засідань, оголошення та статистичні дані.

Для з'ясування загального стану речей у Кролевецькому повіті під час більшовицької окупації найбільш змістовними та цінними є фонди ДАЧО: 2, 591, 593, 942, 1510, 3940 які розповідають про: захоплення більшовиками Кролевця в 1919 році; прізвища очільників повіту; роботу відділів радянської влади; певні статистичні дані та ін. Важливим є те, що вони акцентують увагу на локальному дослідженні більшовицького управління окремо взятого повіту.

Так, наприклад, матеріали фонду 2 [2-7] містять різну інформацію про більшовицьку владу в Кролевецькому повіті протягом

1919-1920 рр. Із протоколу загального зібрання Кролевецької організації більшовиків від 26 листопада 1919 року можна дізнатися про обрання нового складу повітревкому. У наказі уповноваженого штабу 12-ї армії Бебутова від 3 грудня 1919 року, про злиття партизанського загону під командуванням Ф. Шуби з частинами Червоної армії, прослідковується намагання більшовицького командування вирішити питання з повсталими частинами селянства. У протоколах засідань Кролевецького повітревкому за грудень 1919 року наявна інформація, що стосується відновлення радянських органів влади у повіті після звільнення Кролевеччини від білогвардійців.

Фонд 591 [8] включає звіти про діяльність губнаросвіти у 1920-1921 рр. Ця інформація стосується освітнього й культурно-масового важеля впливу більшовиків на жителів Кролевецького повіту.

Фонд 593 [9-12] являє собою накази та протоколи засідань колегій Кролевецької повітнаросвіти, повітових з'їздів і повідомлень та доповіді волнаросвіт у 1920-1921 рр. Цікавою є інформація, згідно якої на Кролевеччині до кінця остаточного зміцнення радянської влади була дуже гострою проблема щодо нестачі вчителів. По школам їх бракувало більше, ніж на 60 %.

Документи фонду 942 [13-15] дають змогу дослідити стан промислового потенціалу завдяки: «Списку промислових підприємств Кролевецького повіту 1920 р.». Також проаналізувавши «Статистичні дані про національний склад населення Чернігівської губернії за переписом 1920 р.», можна дізнатися про домінування українців як у містах, так і селах повіту.

Фонд 1510 [16] містить спогади П. І. Точоного про «Бойовий шлях 4-го Радянського Ніжинського полку 1918-1919 рр. Досить інформативними є дані про захоплення більшовиками Кролевця 13 січня 1919 року.

Фонд 3940 [17] дає змогу більш детально дослідити більшовицьку владу на рівні волосних ревкомів. У протоколі від 6 грудня 1919 року на Кролевецькому повітовому з'їзді представників волосних військово-революційних комітетів йде мова про політично-економічний стан у Оболонській, Клишківській, Алтинівській, Атюшинській, Понорницькій, Чаплієвській, Коропській та Мутинській волостях. Цікавим є те, що по всіх волостях доповідалося про відновлення влади більшовиків та майже по

всім – про проблеми серед населення, які полягали в дезертирстві з Червоної армії, повстанському рухові, та нестачі продовольства.

За документами, які зберігаються у ДАСО, зокрема у фонді 7641 [1] можна дізнатися про кримінальну справу № 73678, яка розкриває біографічні дані та рострільні вироки крoлевчан: Грипича Б. М.; Кукловського О. Ф.; Реви М. М.; Артюшенка Т. О.; Соловйова-Камінського К. М. Ці архіви дозволяють охарактеризувати репресивний апарат більшовицької влади, спрямований на колишніх дворян, офіцерів царської армії та вояків українських формувань 1917-1921 рр.

На основі архівних джерел ЦДАВО України, зокрема фонду 2229 [18], вводяться до наукового обігу дані щодо перебігу подій на теренах Крoлевеччини у період Української Держави 1918 року. Проаналізовані документи пов'язані, перш за все, з діяльністю повітового коменданта та начальника господарчої частини Крoлевця. У цьому фонді наявні також накази повітового коменданта, акти та телеграми, що охоплюють період з травня по серпень 1918 року [24].

Дуже інформативними постають дані отримані з фонду 3795 [19-23] архівних документів ЦДАВО України, що стосуються особових справ випускників Української господарської академії у Подєбрадах. Ці студенти народилися у Крoлевцькому повіті та воювали в лавах Армії УНР у період Української революції 1917-1921 рр. [25].

Опрацьовані архіви дають змогу у значній мірі дати об'єктивну характеристику політичним, соціально-економічним, освітнім та культурним процесам у Крoлевцькому повіті під час Української революції 1919-1921 рр.

Список літератури та джерел:

1. Державний архів Сумської області (далі ДАСО) ф. р. 7641, оп. 6, спр. 299.
2. Державний архів Чернігівської області (далі ДАЧО) ф. р. 2, оп. 1, спр. 12.
3. ДАЧО, ф. р. 2, оп. 1, спр. 14.
4. ДАЧО ф. р. 2, оп. 1, спр. 42.
5. ДАЧО ф. р. 2, оп. 1, спр. 46.
6. ДАЧО ф. р. 2, оп. 1,спр. 76.
7. ДАЧО ф. р. 2, оп. 1,спр. 94.
8. ДАЧО, ф. р. 591, оп. 1, спр. 71.
9. ДАЧО, ф. р. 593, оп. 1, спр. 16.
10. ДАЧО, ф. р. 593, оп. 1, спр. 87.
11. ДАЧО, ф. р. 593, оп. 1, спр. 297.
12. ДАЧО, ф. р. 593, оп. 1, спр. 714.
13. ДАЧО, ф. р. 942, оп. 1, спр. 2945.

14. ДАЧО, ф. р. 942, оп. 1, спр. 4085.
15. ДАЧО ф. р. 942, оп. 1, спр. 6791.
16. ДАЧО, ф. р. 1510, оп. 1, спр. 3.
17. ДАЧО ф. р. 3940, оп. 1, спр. 1.
18. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України) ф. 2229, оп. 1, спр. 1.
19. ЦДАВО України ф. 3795, оп. 1, спр. 820.
20. ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 1217.
21. ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 1355.
22. ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 1, спр. 1815.
23. ЦДАВО України, ф. 3795, оп. 4, спр. 34.
24. Пластун О. Архівні документи Кролевецького повіту 1918 р. як джерела з історії українського державотворення. *Сіверщина в історії України*. Ніжин: ПП «Лисенко М. М.», 2020. Вип. 13. С. 265-269.
25. Пластун О. Малознані уродженці Кролевеччини – випускники Української господарської академії у Подєбрадах. *Сіверщина в історії України*. Ніжин: ПП «Лисенко М. М.», 2021. Вип. 14. С. 258-263.

Подрез Юлія Вікторівна
кандидат історичних наук, доцент,
директор навчально-наукового інституту історії,
права та міжнародних відносин, доцент кафедри історії України,
Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

СТАНОВЛЕННЯ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ ДИПЛОМАТІЇ КИТАЮ В КРАЇНАХ ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ В 2005-2020 РР.

На межі XX і XXI століть Центральна Азія поступово стала пріоритетним напрямом зовнішньої енергетичної стратегії Китаю і саме КНР стала основним торгівельним партнером центральноазіатських республік в енергетичній сфері. Але так було не завжди і шлях до цього був непростий.

З моменту утворення на території колишньої радянської Середньої Азії незалежних держав Центральної Азії – Казахстану, Киргизстану, Узбекистану, Таджикистану, Туркменістану – вуглеводневі ресурси регіону придбали ключове значення у зовнішній політиці нових країн і в 1990-х стали поступово притягати все більш пильну увагу інших держав і компаній. Найбільш активно в регіоні діяли Росія, США, країни ЄС і Китай, які не «номінально» претендували на лідируючі позиції в Центральній Азії, перш за все в енергетичній сфері [1; 3, с. 128–129].

Великий інтерес проявляли американські (ExxonMobil, ConocoPhillips, Chevron та інші) і європейські нафтогазові компанії (британська BP, французька Total, італійська Eni, нідерландсько-британська Shell та інші) до розвіданих і потенційних вуглеводневих

родовищ. Найбільшу увагу було прикуто до Туркменістану, що має значні запаси газу, і Казахстану, що володіє найбільшими нафтовими родовищами [1, с. 99–105].

Китай формував пріоритети зовнішньої енергетичної політики по відношенню до Центральної Азії поступово. Енергетичній експансії Пекіна передувала активна торгівельно-економічна політика, результати якої створювали передумови для зовнішньополітичної переорієнтації країн регіону. Так, Китай впритул наблизився до того, щоб зайняти лідируючі позиції за обсягами торгівлі з Таджикистаном і Киргизією.

На сучасному етапі енергетична політика КНР в ЦА, як і раніше, жорстко підпорядкована загальній стратегії Пекіна щодо забезпечення максимально сприятливих умов для досягнення системного прориву в плані модернізації, подальшого стійкого зростання економіки і подальшого перетворення країни в один з глобальних економічних центрів сили [5].

Як зазначають казахстанський китаєзнавець Руслан Ізимов і казахстанський політолог Мадія Торебаєва, в Казахстані працюють близько 20 нафтогазових компаній з китайською часткою від 50% до 100% [28]. Найбільш великими нафтовими компаніями є тільки три: CNPC, SINOPEC і CITIC. Згідно з офіційними статистичними даними за підсумками 2012 року, за обсягом виробництва нафти на території Казахстану китайські компанії посідають друге місце – 25,2% загального обсягу від видобутку нафти. На першому місці американські нафтові компанії з 25,7% відсотка. На третьому місці казахстанські – 20% нафти. Далі йдуть європейські і російські компанії, на яких припадає по 10% і 7% відповідно [6]. Як бачимо, прийшовши на казахстанський ринок останнім гравцем, Китай вже майже наздогнав лідера – США, і значно випередив усіх інших.

Важливим елементом енергетичної політики стали трубопроводи, запропоновані й реалізовані Пекіном для поставок вуглеводневих ресурсів в китайському напрямку. Так, в 2009–2010 роках без залучення російських компаній з Казахстану і Туркменістану до Китаю були побудовані нафтопроводи і газопроводи різної потужності «Казахстан – Китай», «Туркменістан – Китай» [7]. Вони повинні забезпечити надійні поставки вуглеводнів до Китаю з країн Центральної Азії, які, в свою чергу, зі збільшенням видобутку нафти і газу розраховують підсилити свої позиції [4, с. 105].

До останнього часу Китай в основному розширював свою присутність в країнах Центральної Азії на старих родовищах, які пройшли пік своєї здобичі. Однак Пекін домагається доступу до нових нафтогазових родовищ, розраховуючи за рахунок їх розробки реалізувати перспективні плани по збільшенню обсягів експорту вуглеводневої сировини з країн Центральної Азії. Йдеться про отримання доступу до шельфових проектах Казахстану. Цьому може сприяти вихід з ряду проектів західних компаній, а також збільшення китайських інвестицій в розробку родовищ.

В регіоні є гігантські родовища, такі як Кашаган на каспійському шельфі Казахстану – найбільше в світі прибережна родовище, або Південний Елотен в Туркменії, що входить в число трьох найбільших газових родовищ на планеті. У 2010–2013 роках всього за 2,5 року Китайська національна нафтогазова корпорація (CNPC) побудувала Центральноазіатський газопровід від своєї концесії в Багтиярлик на півночі Туркменії – через Узбекистан і Казахстан – в Синьцзян-Уйгурський автономний район на північному заході Китаю. Протяжність газопроводу – 2,2 тисячі кілометрів [4, с. 105–106].

В Китаї та інших зацікавлених країнах намагаються спрогнозувати перспективу. Адже у наступні декілька років ситуація в Центральній Азії в сфері енергетики може зазнати серйозних змін. Початок промислової розробки нових родовищ в країнах Центральної Азії надасть ключовий вплив на розвиток регіону, а разом з цим змусить по-новому оцінити його перспективи. Йдеться про видобуток нафти в Казахстані, зокрема, на Кашагані, а в Туркменістані – про розробку перспективних газових родовищ, таких як Довлетабад і Південний Іолотань-Осман. Від успішності їх освоєння залежить тривале наповнення вже побудованих нафто- і газопроводів, а також реалізація перспективних трубопровідних проектів, які розширюють географію експортних потоків з країн Центральної Азії. Тим більше що для Туркменістану і Казахстану диверсифікація експорту вуглеводневих ресурсів залишається ключовим завданням. З цим вимушений рахуватися Китай [2].

Трубопровідна багатовекторність, взята на озброєння Ашхабадом і Астаною, підсилює їх переговорні позиції, даючи можливість вибирати напрямки експорту нафти і газу. Велику увагу Туркменістан приділяє трансфганського газопроводу (ТАПІ), який повинен пройти по маршруту Туркменістан –

Афганістан – Пакистан – Індія. Його реалізація дасть Ашхабаду не тільки потенційно високі економічні преференції, а й посилить його геополітичні позиції. Одночасно Туркменістан реалізує будівництво газопроводу Схід – Захід, який повинен об'єднати в єдину систему всі великі газові родовища в Туркменістані.

В умовах обмеженого вуглеводневого потенціалу країн Центральної Азії нові трубопровідні проекти можуть загострити суперництво за нафту і газ, які видобуватимуться на центральноазіатських родовищах. У цьому питанні геополітичні плани США і ЄС, які закликають Ашхабад і Астану до участі в європейських проектах поставок вуглеводневих ресурсів, будуть входити в протиріччя з інтересами Китаю. У перспективі це може посилити суперництво між Пекіном і європейськими країнами.

На ситуацію в Центральній Азії може вплинути Іран, який останнім часом проявляє зацікавленість у видобутку вуглеводневих ресурсів на Каспії з їх подальшим експортом. Йдеться про перспективне, але поки не підтверджене нафтогазове родовище «Сардар Джангала», запаси якого оцінюються в 1,4 трильйони метрів кубічних газу і 2 мільярди барелів нафти. Одночасно Тегеран розглядає варіанти розширення співпраці з країнами Центральної Азії в питаннях експорту їх вуглеводневих ресурсів [7].

Диверсифікації маршрутів експорту нафти і газу з регіону сприяє політика Китаю, який пов'язує регіональні інтереси з перспективами власного економічного розвитку. Цей фактор є одним з ключових при формуванні пріоритетів енергетичної політики не тільки країнами Центральної Азії – продавців, а й Китаю – потенційно найбільшого покупця центральноазіатських нафти та газу.

Таким чином, починаючи з кінця 1990-х років і по сьогоднішнє значення цього регіону в китайській енергетичній, так само як і в економічній політиці, поступально зростає, що обумовлюється і політичними інтересами. При цьому, якщо в середині – кінці 1990-х років проектна активність КНР і китайських компаній в нафтогазовому сегменті економік країн Центральної Азії фокусувалася тільки на Казахстані, то з початком XXI століття інтерес Пекіна став поступово поширюватися і на інші держави регіону. Основна увага Китаю в даний час прикута до нафтогазових галузей Казахстану і Туркменістану.

Список використаної літератури

1. Боровой В. Р. Политика КНР в Центральной Азии в первой половине 1990-х гг. URL: <http://evolutio.info/content/view/1113/188/> (дата звернення: 07.11.2021)
2. Волков В. Китай – Туркмения: ставка больше, чем газ. URL: <http://www.dw.com/ru/-17638565> (дата звернення: 07.11.2021)
3. Гримська М.І. КНР і США: глобальне партнерство чи боротьба за домінування? *Актуальні проблеми міжнародних відносин. Зб. наук. праць*. Київ, 2007. Вип. 68 (Ч.1). С.127–135.
4. Гуан Пан. Энергетическая политика Китая и обеспечение безопасности в Центральной Азии. *Центральная Азия и Кавказ*. 2007. № 6 (54). С. 98–107.
5. Жильцов С. С. Нефтегазовая схватка в Центральной Азии. URL: http://www.ng.ng_energiya/2013-06-11/12_gaz.html (дата звернення: 17.10.2021)
6. Изимов Р.Ю. Глобальная энергетическая политика Китая и место в ней Центральной Азии. URL: <http://cc-sauran.kz/rubriki/economika/107-globalnaya-energeticheskaya-politika-kitaya.html> (дата звернення: 07.10.2021)
7. Zhang J. China's Energy Security: Prospects, Challenges, and Opportunities. URL: <http://www.brookings.edu/research/papers/2011/07/china-energy-zhang> (Last accessed: 02.11.2021)

Походзяща Олена Борисівна

*кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник,
Національний музей історії України*

СТАРОВИННІ КТИТОРСЬКІ ПОРТРЕТИ В КОЛЕКЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

Портрети ктиторів – благодійників церкви були невід'ємною складовою внутрішнього оздоблення старовинних храмів XVII-30-тих років XIX ст. Ктитори писалися на іконах поруч із святими образами, а з XVII ст. почали зображатися на портретах, як самостійна одиниця. Територіально цей тип портрета був розповсюджений на усіх теренах України, однак із деякими відмінностями. Ктиторами та фундаторами XVII-XIX ст. були представники різних верств населення – духовенство, козацька старшина, міщани, селянство, що і відображено в історичній іконографії. В Україні було прийнято писати такі полотна на повний зріст або до пояса. На ктиторських (донаторських) портретах портретований зображувався, як правило, одягнутим у парадний одяг, з атрибутами влади в руках, поруч нього на столі стояло св. Розп'яття, в верхній частині портрета зображувався герб, внизу чи вгорі міг бути короткий напис маляра про самого портретованого. За своїм призначенням такі портрети мали знаходитися у церкві, яку будував, відновлював, або надавав для

неї кошти на якісь потреби благодійник. 1830 р. вийшла постанова Синоду, згідно якої всі світські портретні зображення мали бути винесені з храмів, оскільки віруючи сприймали портрети за зображення святих і вклонялися їм [9, с. 33]. З цього часу традиція розміщувати ктиторські портрети у церкві поступово втрачалася. Вважалося, що благодійника церкви мали знати усі прихожани, за нього проводилися молебні. У разі необхідності родичі замовляли для своєї оселі копію ктиторського портрету, що пояснює їх походження з приватних збірок (портрети Стороженків).

Мистецька колекція Національного музею історії України представлена окрім світських зображень і портретами ктиторів XVIII-початку XIX ст. Ф.Ернст та Д.Щербаківський були одними з перших у вітчизняній історіографії, хто в 20-х рр. XX ст. класифікували мистецькі твори, виділивши ктиторський портрет [14, с. 9-15]. До 30-річчя музею у 1928 р. Ф.Ернст впорядкував та відкрив виставку українського малярства XVII-XX століть, представивши 800 творів. При цьому було враховано і використано досвід попередньої виставки 1925 р. і доповнено її новими творами [5]. В радянській історіографії тему ктиторського портрету піднімали такі дослідники, як П.Жолтовський, П.Білецький, В.Уманцев, М.Анікіна, А.Жаборюк зробили вдалу спробу систематизувати портретний живопис, виділивши ктиторські портрети в окрему групу [2; 3]. За часи незалежної України ктиторському портрету була присвячена дисертаційна робота українського вченого І.Нетудихаткіна [10].

Характерним зразком ктиторського портрету середини XVIII ст. роботи лаврських майстрів 1757-1760-х рр. є ростове зображення митрополита Димитрія Ростовського (Данила Савовича Туптала) (1651-1709) (НМІУ, інв. № М-454) – одного з видатних просвітників та церковних діячів XVII-початку XVIII ст., який зробив вагомий внесок у примноження національного культурного надбання, розвиток освіти, писемності та мистецтва. Після канонізації Димитрія Ростовського у 1757 р. почали з'являтися його образи, писані з прижиттєвих живописних портретів та гравюр. Про популярність святителя Димитрія свідчить велика кількість його зображень професійних та народних українських та російських художників [4]. На більшості зображень він представлений саме як ктитор православної церкви. Перші образи святителя знаходились в Спасько-

Яковлевському монастирі у Ростові, Олександрівській лаврі в Санкт-Петербурзі та Кирилівській церкві в Києві. Портрет Дмитрія Ростовського, як і портрет його батька Сави Григоровича Туптала, знаходився в Києво-Кирилівському монастирі до кінця XIX ст. [7].

До ктиторських портретів кінця XVIII-початку XIX ст. відносяться портрети прилуцького полковника Івана Стороженка (?-1693) та ічнянського сотника Григорія Стороженка (?-1745). Оригінали портретів Стороженок зберігалися в Свято-Троїцькому храмі с. Іржавець Прилуцького повіту Полтавської губернії і які згоріли під час пожежі [9, арк. 19; 12, с. 167]. Натомість збереглися зроблені з них копії, які були окрасою родинного маєтку Стороженок в с. Великий Круч і привезені до Києва істориком та педагогом Миколою Володимировичем Стороженком [12]. Портрет Івана Стороженка має рідку особливість ктиторського портрету, де портретований сидить, а не стоїть, як зображали переважну більшість козацької старшини (НМІУ, інв. № М-1283).

До ктиторських належать і портрети Острозьких: Януша, Олександра та Анни-Аллоїзи. Полотна експонувалися в Церковно-археологічному музеї при Київській духовній академії. Пізніше портрети були передані з Києво-Печерської лаври до Всеукраїнського історичного музею ім. Т.Г. Шевченка [11, інв. №№ 10999, 11000-11001]. Це яскраві зразки сарматського живопису, хоча і копії XIX ст., з оригіналів 20-30 рр. XVII ст. Портрет князя Януша Острозького (1553-1620), волинського воєводи (1584 – 1593), краківського каштеляна (з 25.02.1593 р.), черкаського, канівського, володимирського, переяславського старости (НМІУ, інв. № М-123) походить з Межиріччя з церкви святої Трійці [1]. На портреті поясне на 3/4 вправо зображення чоловіка похилого віку, зодягнутого в шляхетських одяг. В правому верхньому куті вміщено герб Острозьких «Леліва»-«Огончик» з літерами довкола, що по правому полю загнуті на підрамник під час реставрації. Деякі літери не збереглись. На гравюрі А.Зубчанінова 1888 р. повністю подані літери: «I-D-J, C-III, C-C, W-P, C-K-B, C» [6, № 267].

Цікавою інтерпретацією ктиторського портрета є зображення кінця XVIII ст. Івана Скоропадського – ктитора Гамалієвського монастиря (НМІУ, інв. № М-434). На полотні трохи більше ніж поясне зображення гетьмана біля столу, вкритого скатертиною з його родинним гербом. У XIX столітті відмічається поступовий відхід ктиторських портретів від традиційного канону. Про те, що

портрети висіли у церкві та виконували функцію ктиторських зображень іноді свідчать лишень музейні та архівні документи. Одним з таких прикладів є поясний портрет гетьмана Богдана Хмельницького, привезений з експедиції Данилом Щербаківським на початку 20-х років XX ст. з Свято-Миколаївського чоловічого монастиря с. Медведівку (НМІУ, інв. № 5). За іконографічним порівнянням було встановлено, що він написаний за гравюрою Гондіуса. З Медведівського монастиря було відомо три портрети Б.Хмельницького - вищерозглянутий портрет з колекції НМІУ та два втрачених ростових донаторських портрети.

У XIX ст. ктиторів зображували не лише іконописці, а й академічні художники. Благодійник церкви міг бути зображений не як святитель церкви, а світська особа з реалістичними рисами, як ми бачимо на погрудному портреті пензля Якова Сваричевського – сотника Івана Гонти (НМІУ, інв. № М-142). Зображення І.Гонти виконано для відомого українського історика О.Лазаревського із портрету з церкви м. Володарки Сквирського повіту (в колекції В.Антоновича).

Роблячи висновок, слід зауважити, що у XVII-XVIII ст. існували так звані «канонічні» ктиторські портрети із зображеннями представників різних верств населення. З'ясовано, що ктиторські портрети мали свої характерні особливості, які необхідно розглядати в контексті сакрального живопису. З кінця XVIII ст. відмічається поступовий відхід від традиційних засад ктиторського портрету: портретований може зображатися сидячи (портрет І.Стороженка) або вже і зовсім не за «каноном» ктиторського портрету (портрети Б.Хмельницького та І.Гонти). Крім того характерною ознакою пізніх портретів XIX ст. є те, що це вже не парсуна, а реалістичний живопис, де автори були світськими художниками, а не іконописцями. Старовинні ктиторські портрети є важливими історичними свідченнями про діяльність визначних меценатів християнської церкви в Україні.

Список літератури

1. Александрович А. Мистецьке середовище острога епохи академії (1570-1630) // Острозька давнина. – Львів, 1995. – С. 59-68.
2. Белецкий П. Украинская портретная живопись XVII – XVIII. – Л.: Искусство. – 1981. – 256 с.: ил.
3. Жолтовський П. Художнє життя на Україні в XVII-XVIII ст. – К: Наукова думка, 1983. – 178 с.: іл.
4. Зеленина Я. Иконография свт. Димитрия Ростовского: взаимовлияние живописи, иконописи и графики // Святитель Димитрий, митрополит

- Ростовский: исследования и материалы / под общ.ред. игумена Серафима (Симонова). – Ростов; Спасо-Яковлевский Димитриев монастырь, 2008. – С. 399-418.
5. Ернст Ф. Українське малярство: провідник по виставці / Ф. Ернст. – Київ: Криниця, 1929. – 122 с.: іл.
  6. Литоваченко А., Луць В. Портрет Януша Острозького / Український портрет XVI-XVIII ст. [Ізоматеріал]: каталог-альбом / НХМУ; авт.-упор. Г.О. Белікова. – К.: Артанія Нова, 2006 – С. 246.
  7. Марголіна І. Київська обитель Святого Кирила / Ірина Марголіна, Василій Ульяновський. – Київ: Либідь, 2005. – 350 с.: іл.
  8. Модзалевский В. Малороссийский родословник [Текст] / авт.-упор. В.Л. Модзалевский: в 5 т. – К.: Изд. авт. Тип. Т-ва Г.Л. Фронцкевича и К^о, 1914. – Т. IV. – 824 с.
  9. Модзалевський В. Старовинний український портрет: біографічні нариси. Рукопис. 1919. /Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. – Ф. 12. – Опис 36. – 73 арк.
  10. Нетудихаткін І. Український ктиторський портрет другої половини XVI – XVIII ст.: інформаційний потенціал історичного джерела : дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / І. А. Нетудихаткін;. - К.: КНУТШ, 2011. - 265 с.
  11. Петров Н. Указатель церковно-археологического музея при киевской духовной академии [Текст] / Н.Петров. – К., 1897. – 310 с.
  12. Стороженки. Фамильный архив [Текст]: у 8 т. /авт.-упор. Н.В.Стороженко – К., 1902. – Т.1. – 512 с.
  13. Стороженко Н. Полковник прилуцкий Иван и бунчуковый товарищ Григорий Стороженки //Киевская старина. – К., 1890. – № 4. - С. 167-173.
  14. Щербаківський Д., Ернст Ф. Український портрет XVII – XX. – К. 1925. 64 с.

Рис. 1. Галик А. Портрет Димитрія Ростовського. 1757-1760 рр. Полотно, олія. 129 x 95 см. НМІУ. Інв. № М-454.

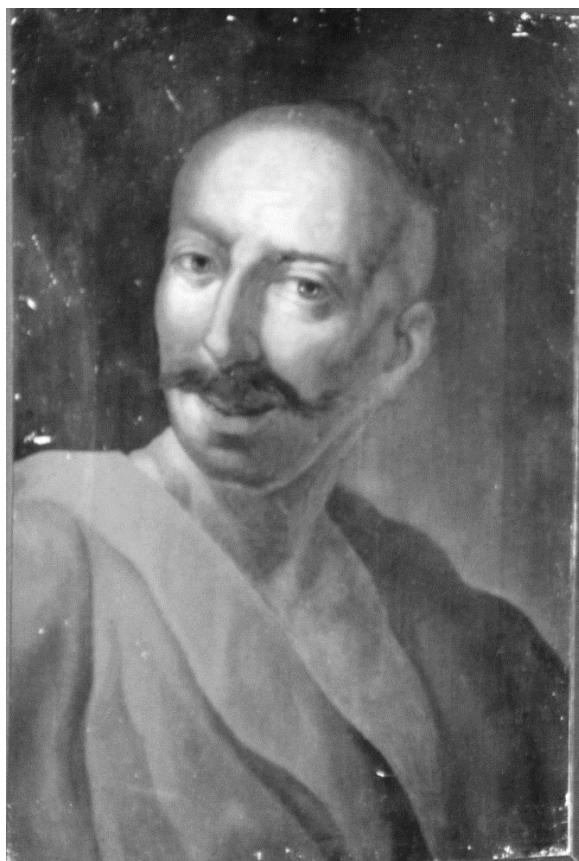

Рис. 4. Сваричевський Я. Портрет Івана Гонти. Копія початку 80-х рр. XIX ст. з портрета другої половини XVIII ст. НМІУ. Інв. № М-142.

Прядко Олександр Олегович

кандидат історичних наук,
завідувач науково-дослідного сектора «Археологічна експедиція»
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Тетеря Дмитро Адольфович

завідувач науково-дослідного відділу археології
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Павлик Олександр Васильович

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник науково-
дослідного сектора «Археологічна експедиція»
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Гольонко Володимир Васильович

старший науковий співробітник науково-дослідного відділу археології
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

ЖИТЛО ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІ СТОЛІТТЯ З ПЕРЕЯСЛАВА РУСЬКОГО (ЗА МАТЕРІАЛАМИ АРХЕОЛОГІЧНИХ РОЗКОПОК 2020 РОКУ)

Переяслава Руський – один із найвідоміших центрів політичного, економічного та культурного життя Русі. Першочерговим джерелом, а інколи і єдиним, для вивчення різних аспектів його історичного розвитку виступають археологічні матеріали. Одним із

важливих напрямків археологічних досліджень, що проводяться на території міста, є дослідження житлової та господарчої забудови. За останні десятиліття по цьому питанню накопичено значний масив даних. У той же час залишається ряд нерозкритих проблем, для вирішення яких необхідне подальше накопичення джерельної бази, перш за все новими археологічними матеріалами.

Важливі результати у цьому напрямку було отримано в 2020 р. під час археологічних розкопок, що були проведені на території давнього Переяслава. Вони зосереджувались на земельній ділянці, що знаходиться в межах «окольного граду» Переяслава Руського. Археологічні дослідження на цій містобудівній складовій давньоруського часу проводяться з початку 50-х рр. XX ст. й до сьогодення. За цей період розкопки тут проводили експедиції Інституту археології АН УРСР та Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». У ході цих робіт було вивчено культурні нашарування періоду X–XIX ст. у різних частинах цієї містобудівельної частини давнього міста. За матеріалами досліджень потужність культурного шару на різних ділянках посаду складає від 0,20 до 3,0 м. Проведеними роботами, на цій території, виявлено та досліджено рештки двох культових споруд, декілька десятків залишків заглиблених частин житлових та господарських будівель, а також значну кількість різночасових знахідок пов'язану з різними періодами життєдіяльності міста [2; 3; 4; 5].

Розкопки 2020 р., що мали науково-рятивний характер, зосереджувались на земельній ділянці по проспекту Червоноармійців, 26 А, де було заплановано нове будівництво.

У ході досліджень, в межах запланованого котловану під нове будівництво, було закладено розкоп, площа якого складає 289 м кв. У його межах при вивченні культурних нашарувань зафіксовано наступну стратиграфію: до глибини 0,20 м йшов чорнозем з трав'яним покривом, під ним на глибину 1,20 м – темно-сірий ґрунт, культурний шар XIX–XX ст.; він перекривав сірий золистий ґрунт, культурний шар давньоруського часу, що залягав до глибини 1,75 м; далі йшов передматериковий шар, під яким із глибини 2,10 м від сучасної поверхні залягав материковий лес [1, с. 6].

Культурний шар давньоруського часу мав потужність 0,60–0,70 м. Його заповнення складав сірий золистий ґрунт, в якому виявлено уламки керамічного посуду другої половини X –

першої половини XIII ст. та знахідки пов'язані з побутом, ремеслом та військовою справою, що відносяться до цього ж хронологічного періоду.

Із культурним шаром давньоруського часу пов'язані виявлені та досліджені рештки житла-напівземлянки та ряд господарчих ям.

Рештки житла виявлено в південно-східній частині розкопу. Його контури фіксувались із глибини близько 1,30 м від сучасної поверхні. Котлован напівземлянки майже квадратної форми, з розмірами сторін 4,0×3,9 м, орієнтований за сторонами світу. Стінки котловану житла вертикальні, заглиблені в материкову частину на 0,60 м, долівка, знаходилась на глибині 3,40–3,50 м від сучасної поверхні.

Житло мало каркасно-стовпову конструкцію. По кутах споруди та по центру північної, східної та західної стінок простежено ямки від стовпів, заглиблені в материк від рівня долівки житла на 0,25–0,30 м. Ямки по кутах – округлої форми, діаметром 0,30 м. Стовпові ямки по центру північної та західної стінок котловану мають овальну форму, розміром 0,30×0,15 м та 0,40×0,25 м відповідно. Ямка біля східної стіни округла, діаметром 0,25 м. Ще декілька ямок від стовпів, діаметром від 0,05 до 0,15 м зафіксовано біля південно-східного кута житла та його західній частині, які очевидно пов'язані з конструктивними елементами інтер'єру житла. Південна частина котловану житла частково зруйнована фундаментом споруди XIX ст. (рис. 1).

Глиняна долівка житла рівна з незначним нахилом до середини. На її рівні, у західній частині, прослідковано яму підпрямокутної форми, розміром 2,0×1,70 м, заглиблену нижче долівки на 0,20–0,25 м. Біля західної стінки ями, по кутах, виявлено два підпрямокутні заглиблення. Очевидно, яма призначалася для зберігання зернових припасів.

Північно-східний кут житла займала піч, збудована на віддалі 0,15–0,30 м від стінок котловану житла. Піч округлої форми, розміром в основі 1,40×1,30 м. Її зведено на вирізаному в матеріку останці, висотою 0,15–0,20 м. Стінки, зведені з глини, збереглися на висоту 0,50–0,60 м. Із середини вони гарно обпалені. Їх товщина складає 0,15–0,20 м. Черінь печі, розміром 1,00×0,90 м, зверху рівний, сильно закопчений, підвищувався над рівнем долівки житла на 0,15 м. Його загальна товщина становить 9 см.

За час функціонування піч зазнала перебудови. Виявлено та вивчено два рівня череня, один з яких пов'язаний із ремонтом (рис. 1, 1; 3). У конструкцію нижнього череня, товщиною 4,5 см, було вмонтовано уламки розбитого горщика, які концентрувалися в центрі череня. Устям піч повернута до південної сторони житла. Ширина устя – 0,45 м, збереглося воно на висоту близько 0,60 м. Перед устям прослідковано пляму від золи, яка вигрібалася з печі. Зовні біля печі зафіксовано три стовпові ямки, діаметром 0,15 м, глибиною 0,10–0,20 м. Дві з них розміщувались із боків від челюстей печі. Ще одна – на захід від печі, за 0,50 м від північної стінки котловану споруди.

Вхід до житла, очевидно, знаходився з південної сторони, так біля південно-західного кута прослідковано невелику сходинку, розміром 0,15×0,15 м.

У заповненні житла виявлено уламки кераміки давньоруської доби (рис. 2, 1–13), глиняний хлібець (рис. 2, 14), вироби з кістки (рис. 3, 1–7), уламки точильних брусків та кістки тварин. За виявленими артефактами досліджене житло-напівземлянку можливо датувати першою половиною XI ст.

Отримані матеріали розширюють базу даних по житловому будівництву Переяслава давньоруської доби та дають можливість створити в подальшому науково обґрунтовану реконструкцію вивченого житла. У перспективі вона може бути втілена на практиці в археологічному розділі Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини, де вже створено декілька реконструкцій об'єктів цього ж хронологічного періоду.

Джерела та література

1. Івакін В.Г., Прядко О.О., Тетеря Д.А., Павлик О.В., Гольонко В.В. Звіт про археологічні розкопки на території давнього Переяслава у 2020 році (проспект Червоноармійців, 26-А) // НА ІА НАНУ. – 2021. – 201 с.
2. Каргер М.К. Отчет о раскопках в Переяславе-Хмельницком в 1952-1953 гг. // НА ІА НАНУ. – 1953/10. – 28с.
3. Тетеря Д.А., Білоусько В.М. Археологія в Національному історико-етнографічному заповіднику «Переяслав»: біобібліографічний покажчик / упорядники Дмитро Тетеря, Валентина Білоусько – Переяслав-Хмельницький, 2018. – 282 с.
4. Юра Р.А. Отчет о работеПереяславскойдревнерусскойэкспедиции ИА АН УССР в 1965 г. // НА ІА НАНУ. – 1965/5. – 9 с.
5. Юра Р.А. Отчет о работеПереяславскойдревнерусскойэкспедиции ИА АН УССР в 1966 г. // НА ІА НАНУ. – 1966/12. – 6 с.

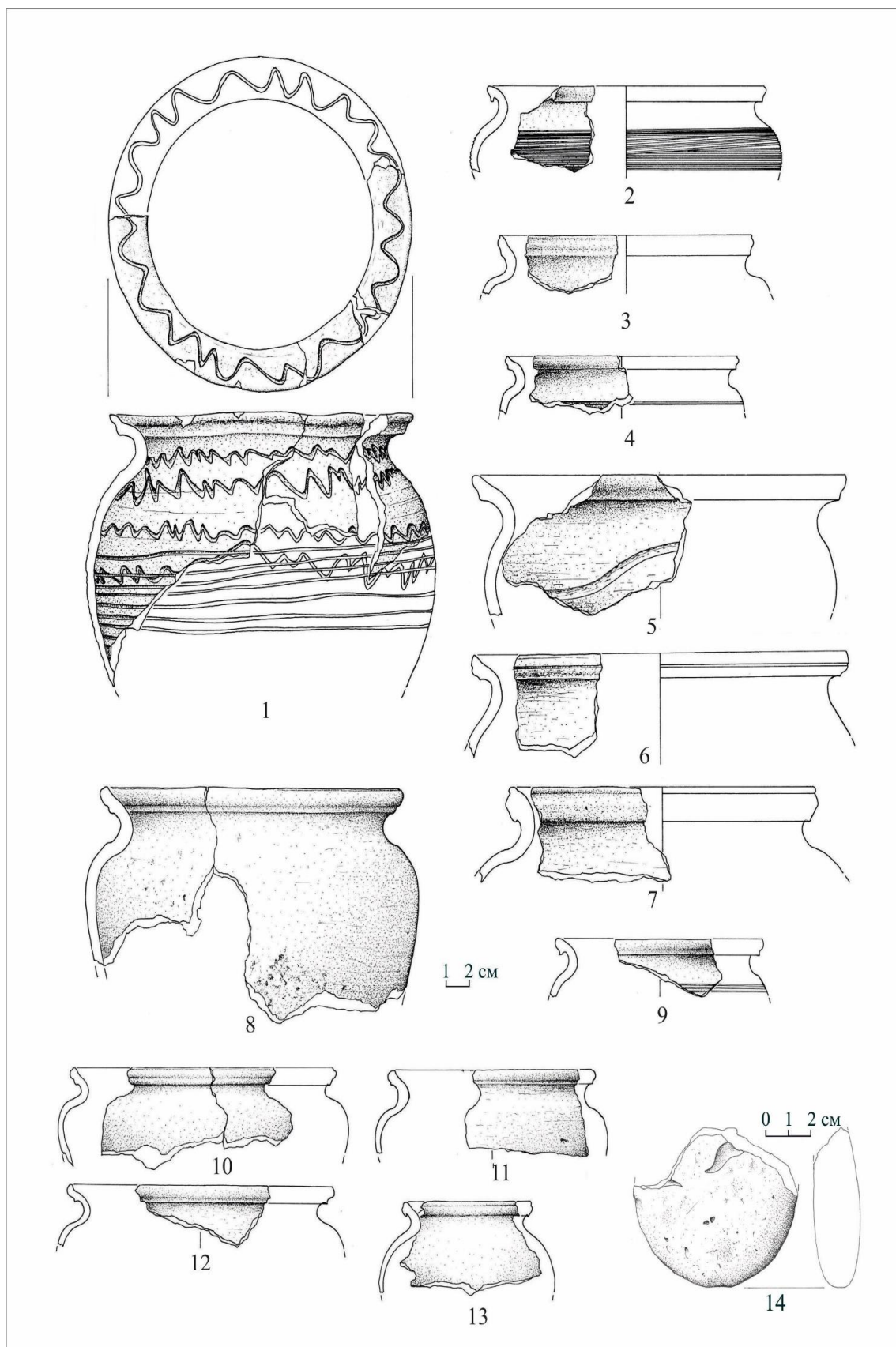

Рис. 1. Переяслав, «окольный град»: план (1) та перетини (2, 3) житла першої половини XI ст.

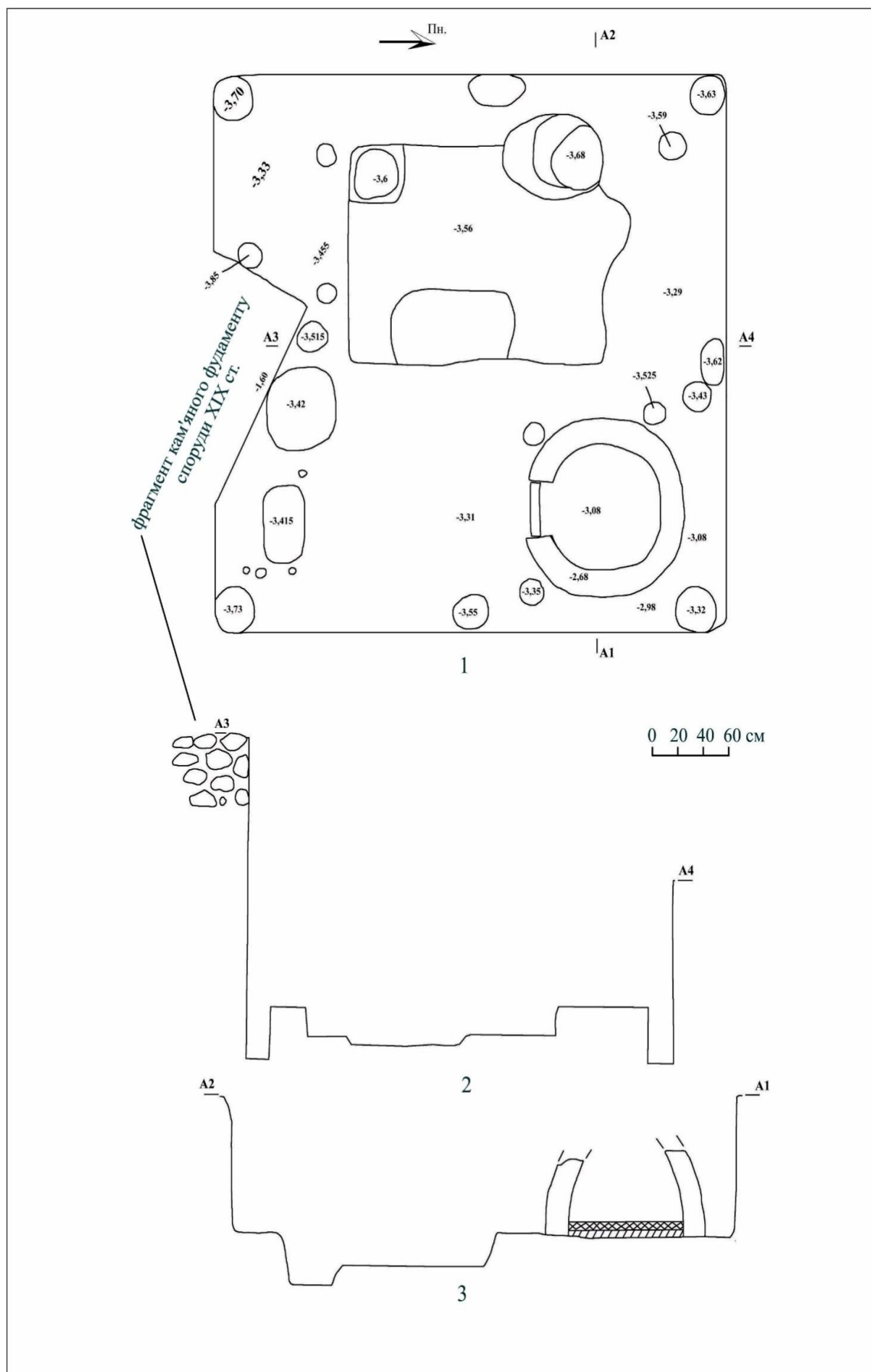

Рис. 2. Знахідки керамічних виробів з житла першої половини XI ст.: 1–13 – горщики; 14 – хлібець глиняний.

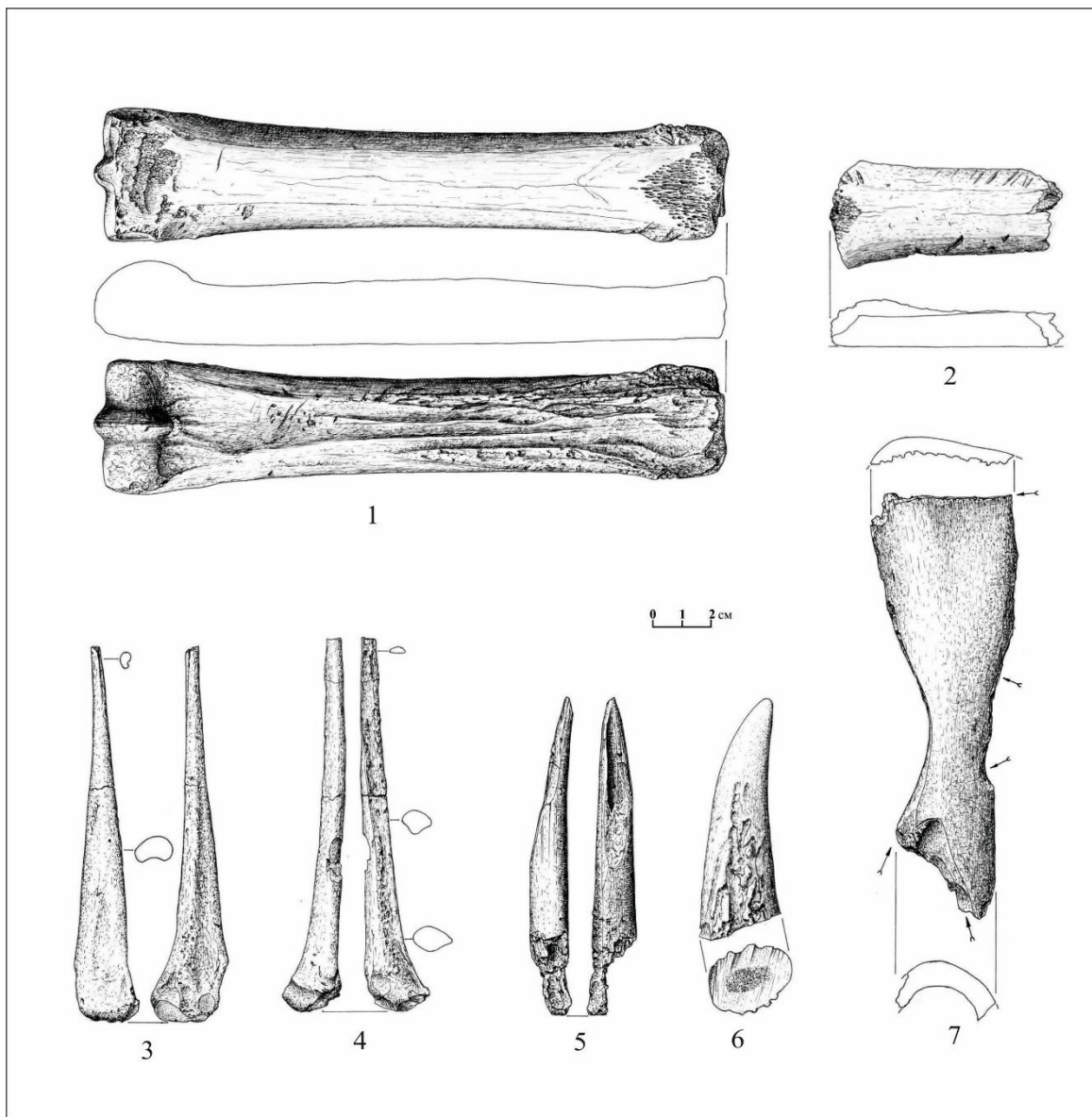

Рис. 3. Знахідки виробів із кістки та рогу з житла першої половини XI ст.: 1–2 – ковзани; 3–6 – проколки; 7 – лоцило.

Пуголовок Юрій Олександрович
кандидат історичних наук, старший науковий співробітник ДП НДЦ
«Охоронна археологічна служба України»
Інституту археології НАН України
Долженко Юрій Володимирович
магістр історії, молодший науковий співробітник відділу біоархеології
Інституту археології НАН України
Кізлова Антоніна Анатоліївна
доктор історичних наук,
доцент кафедри історії факультету соціології і права
Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

NEW EVIDENCE OF SIVERIANS LTAVA ASSAULT IN THE FIRST HALF OF 11TH CENTURY

During archaeological excavations on the territory of the medieval settlement in Poltava, which is identified with the annalistic town of Ltava, the human remains inside dwellings or outbuildings are sporadically found. Such findings are an important source in the history of this chronicle center. In 2020, during protection researches of the trading quarter on Mykolaivska hill, the Poltava Archaeological Expedition of the The State Enterprise «Science Research Centre «Protective Archaeology Service of Ukraine» of the Institute of Archeology of the National Academy of Sciences of Ukraine (headed by Yu. Puholovok) discovered a midden with a human skull in it.

The objective of the paper is to characterize the information potential of the finding.

The object identified in the northern part of the excavation belongs to typical outbuildings of the Siverians [4, p. 132–135]. The round spot was recorded in a depth of 2.64 m from 0. In cross section, the midden is rectangular, the upper diameter is 1.40 × 1.50, the lower – 0.80 × 0.80 m. The walls are steep, narrowing near the flat bottom, which is recorded at a depth of 4.19 m from 0. The midden content of dark gray color is characterized by the presence of two loamy lenses (at the top and the bottom of the filling). The recorded lenses are most likely traces of destruction of the object's walls. Layers of ash and coal, fragments of ovenstones and ceramics were also found in the filling. A human skull and individual animal bones were found in the lower lens. The ceramic complex is characterized by the presence in its upper part of objects typical for the second half of the 12th – early 13th cent. In the middle and lower parts, fragments of pottery of the Romny culture and upper parts of

pots with cuff-shaped thickening along the edge of the crown typical for the late Romny complexes of the annalistic Ltava of the end of the 10th – early 11th cent. were found. Individual findings include a small fragment of a pyrophyllite spindle whorl and a fragment of a heavy fishing net made from the bottom part of a potter's pot.

The human skull is the most interesting item among the materials from the midden. According to its features (postcranial skeleton is not presented), it belongs to a 25–30-year-old woman whose craniological type (mesocranial with a moderately wide face) is close to Kyiv Polians according to the typology of T. Rudych [5, Table. 3.3, p. 150]. The destroyed wedge-shaped bone, a lower part of the occipital bone and the left temple with an ear opening give the impression that the woman was beheaded but not at the first attempt. Other traces of weapon usage were preserved – the temporal bone was cut with a sharp object.

A shell of *Cepaea sylvatica* was found deep in the woman's nose. Probably, while being there, the snail was covered with earth, which led to its death. In the wild, needing calcium to strengthen the shell, snails consume bones [8]. It is possible to assume that the remains of the dead woman stayed on the surface for a long time sufficient for the bone in her nose to get exposed and attract the snail.

Given the condition of the skull and the presence of traces of weapons on it, it can be concluded that the woman was most likely a victim of events related to the inclusion of Siverian Ltava to the structure of Rus. Today, researchers determine that the Romny culture suffered at least two blows from the Grand Principality government after the 970's and in the early eleventh century [3, p. 40]. The uneasy time of the settlement's existence in Poltava at the final stage of Romny archeological culture can be evidenced by the discovery of several female burials in the dwellings and cultural layer [6, p. 11–13; 7, p. 93–95] and a hidden treasure of silver women's jewelry on the territory of the settlement dated by researchers to the end of the 10th – beginning of the 11th cent. [1, p. 85–87; 2, p. 79].

Thus, the studied object contains informative sources informative for the study of historical processes in the South-East of the Dnipro Left Bank at the time of the incorporation of the Siverians into Rus. The findings in it are promising for interdisciplinary research, particularly in the field of historical anthropology.

Джерела та література

1. Григорьев А. В. О датировке Полтавского клада // 100-річчя Полтавського краєзнавчого музею: М-ли ювілейної наук. конф. Полтава: ПКМ, 1991. С. 85–87.
2. Корзухина Г. Ф. Русские клады IX–XIII вв. М., Л.: АН СССР, 1954. 156 с.
3. Приймак В. В. Деякі аспекти історії Дніпровського Лівобережжя X–XI ст. у світлі досліджень літописної Лтави // Полтавський археологічний збірник – 1999 (до 1100-ліття м. Полтави за результатами археологічних досліджень Полтава: Археологія, 1999. С. 28–43.
4. Пуголовок Ю. Будівельна справа літописних сіверян. Описне: Українське Народознавство, 2016. 360 с.
5. Рудич Т. О. Населення Середнього Подніпров'я I–II тисячоліття за матеріалами антропології. К., 2014. 295 с.
6. Супруненко О. Б. Літописна Лтава (до 1100-річчя міста Полтави за даними археологічних досліджень) // Полтавський археологічний збірник – 1999 (до 1100-ліття м. Полтави за результатами археологічних досліджень). Полтава: Археологія, 1999. С. 9–27.
7. Супруненко О. Б., Пуголовок Ю. О. Дослідження літописної Лтави: Іванова Гора. Ч. 1. К.: ЦП НАН України і УТОПІК, 2015. 180 с.
8. Hotopp K. Land Snails and Forest Calcium // Land Snail Ecology. Carnegie Museum of Natural History. 2014. № 2. URL: <https://cutt.ly/qROE9xu>

Путкарадзе Тамаз

професор Батумського державного університету Шота

Руставели

Путкарадзе Каха

докторант Тбіліського університету ім. Іване Джавахішвілі

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ И РЕЛИГИОЗНО-ПОЛИТИЧЕСКИЕ ФАКТОРЫ РЕГИОНАЛЬНОГО СОТРУДНИЧЕСТВА В КAVKAZСКОМ ПРОСТРАНСТВЕ УСЛОВИЯХ МНОГО ВЕКТОРНОЙ ПОЛИТИЧЕСКОЙ ОРИЕНТАЦИИ

Кавказ одна из горячих точек в евроазиатском пространстве. По своей территории это небольшой регион, но он выделяется большой этно-конфессиональной пестротой и разными геополитическими ориентирами. Поэтому Кавказ вместе с Ближним востоком и Балканами рассматривается как регион риска конфликтов, угрожающий миру и безопасности во всем мире.

К сегодняшнему дню на Кавказе несколько конфликтных очагов. В частности, это Дагестан, Чечня, Ингушетия, Осетино-чеченские противоречия, Карабах, Абхазия, т.н. Южная Осетия и т.д. Противоречия в этом регионе давно уже приобрели глобальный характер по всему Южному Кавказу, всё интенсивнее оказывающемуся в сфере экономических интересов Запада.

Транскавказский нефтепровод Баку – Тбилиси – Джейхан, Шахденизский газопровод Тбилиси-Эрзрум, нефтепровод Баку – Супса, проект Набуко, шелковый путь Трасека, глобальная коммуникационная волоконная кабельная система и другие весьма перспективные проекты всё более усиливают значение Кавказа для экономической и политической жизни всего мира. Вместе с тем всё это привело к столкновению интересов великих держав, породившему разные геополитические ориентиры политических единиц Кавказа (независимых стран или субъектов Российской Федерации) и создало благоприятную почву для разжигания этнических конфликтов, разрушивших территориальную целостность некоторых южно-кавказских стран, в том числе и Грузии.

Еще в XII веке одной из идеологических основ грузинского государства была идея единого Кавказа. В недавнем прошлом ей активно придерживались Звиад Гамсахурдия, Джохар Дудаев и Эдуард Шеварднадзе. Россия попыталась реализовать эту идею по собственному рецепту: она противопоставила ей идею «Конфедерации горских народов», подразумевающую объединение северного Кавказа и Абхазии со столицей Сухуми. Фактически это была империалистическая задумка, в корне противоречащая интересам большинства населения Кавказа. Бесперспективной оказалась и идея «Кавказского дома», имеющая вместе с тем определённые резервы и потенциал. При благоприятных условиях она сможет сыграть активную роль в жизни кавказского региона (Хуцишвили К. 2002: 21).

Главным препятствием на пути урегулирования кавказских этнических конфликтов, по нашему глубокому убеждению, являются такие взаимоисключающие требования международного права, как принцип сохранения территориальной целостности государства и в корне противоречащий ему принцип самоопределения нации. Подобные формулировки основополагающих принципов международного права естественным образом породили политику двойных стандартов в межгосударственных отношениях. Так, например, борьбу чеченцев и ингушей за независимость Россия беспощадно подавляет под предлогом защиты своей территориальной целостности, тогда как борьбу абхазцев оправдывает по принципу самоопределения нации.

Таким образом, современное международное право явно и открыто внедряет политику двойных стандартов. Евросоюз суров и беспощаден ко всякого рода сепаратистам и ирредентистам тогда, если проблема затрагивает интересы евроатлантических стран. Вместе с тем отношение к проблеме снисходительное, если она их не касается.

Так, Запад не признаёт независимость Абхазии и Южной Осетии, но вместе с тем делает все, чтобы не раздражать Россию, явно стремящуюся к сохранению своего прежнего влияния в постсоветском (и не только в постсоветском) пространстве путём разжигания внутренних конфликтов и поощрения сепаратистов.

Именно по этой же причине не удаётся доказать и этническую чистку, устроенную русскими в Абхазии и в Южной Осетии.

Много векторная политическая ориентация политических единиц Кавказа само собою создала весьма пёструю картину их политических интересов. Чечня и Ингушетия борются за независимость, в Грузии и Азербайджане очевидно стремление к Западу, Армения же по-прежнему остаётся надёжной опорой России на Кавказе.

Аналогична ситуация и с конфессиональной точки зрения. Грузия стремится стать членом общеевропейской семьи, где доминирует религиозно-геополитическая рефлексия и понимание необходимости альянса с Евразией (Дугин А, 1999:808). Азербайджан склоняется к мусульманской Турции, Армения надеется на Иран и Россию и играет центральную роль в антиатлантическом, антигрузинском и антиазербайджанском векторах тройственного союза России-Армении-Ирана (Хуцишвили К. 2002:19).

Кроме Армении почти во всех политических единицах Кавказа сильны антирусские настроения. Хотя нет единства и внутри антирусских сил: так, в Чечне можно выделить две группы: а) проамериканская группа, финансируемая вахабистскими силами турецкого и арабского мира; б) местные националистские силы.

В кавказском регионе быстро нарастает влияние Ислама, поэтому указанную проблематику следует рассматривать в контексте исламской экспансии. Известно, что религия играет значительную роль в процессе политической борьбы, особенно в странах исламского вероисповедания, например, в Дагестане. Здесь активно влияние вахабистов (Кисриев Э, 1999: 26-28). Они подби-

рают здесь молодых людей, отправляют в Египет, Сирию, Иорданию, Пакистан и Малайзию, откуда они возвращаются на Родину хорошо подготовленными боевиками (Хуцишвили К, 2002: 23). Следует отметить и о том, что уже заметно нарастает противостояние между вахабистами и сторонниками тарикатного ислама.

Важнейшим из факторов, способствующих развитию мирных процессов, является создание соответствующих условий для делового и взаимовыгодного сотрудничества, главным образом экономического и культурного характера (образование, наука, искусство) (Дискуссионные материалы, 2003: 148). Одним из таких рычагов считается реабилитация пострадавших от войны районов. Грузия же отказалась от него и, наоборот, пользовалась механизмами экономического давления в виде санкций СНГ против Абхазии.

Следующий немаловажный рычаг, с нашей точки зрения, это создание свободных экономических зон с соответствующими гарантиями безопасности. Его можно было бы использовать, например, в Ергнети, где бурно развивались оживленные торгово-экономические отношения между представителями противостоящих сторон, а также на приграничных территориях Гальского и Зугдидского районов. Бизнес не заинтересован в эскалации военных действий, и он, безусловно, стал бы стабилизирующим фактором в этом регионе. При этом не следует забывать и о том, что эффективное использование указанных рычагов возможно лишь в условиях соответствующих политических и правовых механизмов урегулирования отношений. Поэтому, в первую очередь, надо формировать соответствующие правовые нормы и активизировать региональное сотрудничество на общекавказском уровне.

Общекавказская интеграция могла бы способствовать также эффективной защите прав человека и культурно-экономическому сотрудничеству, хотя, выбрав этот путь урегулирования конфликтов, не следует забывать, что к нему надо относиться весьма осторожно.

Вообще при формировании реальной модели развития сотрудничества по урегулированию конфликтов, по нашему мнению, следует учитывать следующие факторы:

- а) формирование структур регионального сотрудничества;
- б) переговоры;

в) розробка, теоретическе осмысление и реализация совместных экономических, культурных и других проектов, что может быть рассмотрено как начальный этап практической политики;

г) совместное осмысление проблем;

д) взаимопонимание и частые контакты на различных уровнях.

Указанная модель может быть использована как в конфликтных регионах, так и в регионах риска конфликта. Она представляет собой один из ресурсов примирения, который включает в себя разработку приоритетов сотрудничества, выявление как мешающих, так и способствующих урегулированию факторов, и определение стратегических направлений устранения отрицательных факторов.

Всегда надо помнить, что политика, это сфера соприкосновения интересов, а не реализации желаний. Нам не следует ожидать чьей-либо помощи извне. Решение проблем в перспективе регионального сотрудничества.

Литература

1. Дискуссионные материалы о грузино-абхазском конфликте. Тб., 2003;
2. Хуцишвили К., Кавказ с геополитической точки зрения. Панкисский кризис, Тб., 2002;
3. Кисриев Е. Ислам в Дагестане на политической сцене, бюллетень 3, центр социальных и гуманитарных исследований Владикавказского института управления. Владикавказ, 1999;
4. Дугин А., Основы геополитики, М., 1999.

Романюк Неля Йосипівна

*доктор історичних наук, професор,
Поліський національний університет*

УКРАЇНСЬКИЙ АРХІТЕКТУРНИЙ МОДЕРН

В умовах інтеграційних процесів світового розвитку, глобалізації зростає актуальність дослідження історичного досвіду в усіх сферах життєдіяльності українства. Безцінною є архітектурна спадщина України, яку презентують всесвітньовідомі міста: Київ, Львів, Одеса, Полтава, Харків. Протягом свого розвитку українська архітектура пройшла ті ж стильові епохи світового архітектурного процесу, що й інші країни Європи. Зокрема, візантійський вплив у архітектурі Київської Русі X–XI ст., запозичення романського стилю в XII ст., готики в XIII – XV ст., ренесансу в XVI – поч. XVII ст., бароко в XVII–XVIII ст., класицизму наприкінці XVIII –

першій половині ХІХст., стилю архітектури, умовно названого еклектикою в другій половині ХІХст., стилю модерн першої половини ХХ ст., конструктивізму 1920-х рр., постконструктивізму 1930-х – 1950-х рр.. І в сучасний період архітектурний процес в Україні відбувається у взаємозв'язку зі світовими тенденціями.

На рубежі ХІХ–ХХ ст. виникла велика кількість несхожих між собою художніх напрямів мистецтва, що характеризували розрив з класичним мистецтвом, традиціями реалізму та естетики минулого і отримали назву «модернізм». Сутність модернізму закладена в самій назві – це творення нового («модерн» означає «новий»), у Європі хронологічно охоплює період (1900-ті рр.–1980-ті рр.). Архітектурний модернізм включає сукупність архітектурних стилів ХХ ст., для яких властиві рішуче оновлення форм, конструкцій і матеріалів, відмова від стилів минулого. раціональний підхід до вирішення внутрішніх просторів.

Під впливом і у взаємозв'язку з європейським модерном формувався український архітектурний модерн, самобутній напрям в архітектурі, заснований на розвитку традицій народного будівництва та орнаменталістики. На початку ХХ ст. Україна перебувала під владою Російської і Австро-Угорської імперій, тому на цих територіях український модерн мав характерні особливості. Архітектура Західної України знаходилася під впливом Віденського сецесіону, і набула назви «сецесія». Поєднання народного мистецтва і сецесії стало наслідком виникнення української сецесії, що мала риси гуцульського і закопанського народного мистецтва. У Центральній, Південній та Східній Україні, які перебували у складі Російської імперії, розвивався національний різновид модерну: «український модерн», який виник у Полтаві.

Регіональні центри розвитку українського архітектурного модерну утворилися у містах: Полтаві (з 1903 р.), Львові (з 1904 р.), Харкові (з 1909 р.), Києві (з 1907 р.). Вагомий вклад у його поширення внесли: О. Г. Сластін, В. Г. Кричевський, Є. Н. Сердюк, О. М. Вербицький, С. П. Тимошенко, О. О. Лушпинський, І. І. Левинський, Д. М. Дяченко та ін.

Шлях розвитку архітектурного модерну в Україні протягом сорока років (1903–1941) був складним, сповненим прагненнями архітекторів до самобутності, використанням місцевих традицій і переосмислення їх згідно з вимогами того часу, творенням нових форм, в яких поєднуються національні та інтернаціональні риси. В

умовах тоталітарної системи, митці українського архітектурного модерну терпіли незаслужену критику, приниження і невизнання.

І лише у 1980-ті – 1990-ті рр. зростає увага до замовчуваних раніше пам'яток українського архітектурного модерну та їх творців, зокрема, у дослідженнях В. Е. Ясієвича (7), Ю.С. Асєєва (1), В. І. Тимофієнка (5), В. В. Чепелика (6). Описи окремих пам'яток модерну знаходяться в «Зводі пам'яток історії та культури». Привертає увагу дослідження В. В. Чепелика, яке значно поповнило історію архітектури України. Вчений виділив три етапи українського архітектурного модерну: 1903–1917, 1920–1930, 1934–1941 роки; виявив основні стильові течії; подав описи будівель різного призначення; представив біографічні портрети визначних майстрів українського архітектурного модерну

Український архітектурний модерн представляв шість стильових течій: 1) *модерністична* набула поширення в усіх регіонах, в ній загальноєвропейські риси переважали над національними чи місцевими особливостями; 2) *народностильова* течія була позначена декоративно-романтичними тенденціями, заснованими переважно на розвитку модернізованих народних традицій; 3) *раціоналістична* течія відзначалася стриманими формами, позбавленими надміру декоративності; 4) *необарокова* течія містила модернізовані українсько-барокові та народні традиції; 5) стиль *сецесії* розроблявся у західно-українських землях; 6) *неокласицистична* течія засвідчила спробу поєднання модернізованих народних традицій з класицистичними принципами, мала деяке поширення у 1930-ті рр. (6, с. 41).

Український архітектурний стиль охоплює різні типи будівель: житла, школи, лікарні, клубно-просвітні, кооперативно-торговельні, заклади сільськогосподарської науки, адміністративні, промислові, господарські, культові та виставково-музейні споруди.

В українському архітектурному модернізмі своєрідним, оригінальним, що виражав народні уподобання і традиції українства, які сформувалися впродовж віків, був народно-стильовий напрям. Архітектори у своїх проектах використовували прообрази народної хати, дзвіниці чи дерев'яної церкви. Трапецієподібні віконні та дверні проїми набули значення найбільш характерних знакових проявів цього стилю. Декоративні прикраси на фасадах мали вигляд керамічних вставок з кольоровими орнаментами, побудованими на поєднанні квітів і птахів, елементів геральдики,

які в окремих випадках переростали в мальовничі панно, що повторювали зразки народної творчості, які сформувалися у процесі виконання традиційних хатніх розписів чи вишивок. Поширеним було застосування різьблення в оформленні дверей, вікон, балконів або галерей. Характерні риси цього стилю виявилися у вирішенні дахів, які були переважно високої чотирихвилюї форми і нагадували обриси дахів народних хат.

До народностильового напряму українського модерну належать: будинок Полтавського губернського земства (1903–1908 рр., архіт. В. Г. Кричевський); каплиця на полі Полтавської битви (1911–1912 рр., архіт. І. А. Кальбус); житловий будинок інженера В. М. Хреннікова у Дніпропетровську (1909–1911 рр., архіт. П. П. Фетисов); художнє училище у Харкові (1911–1913 рр., архіт. К. М. Жуков); житлові будинки І. Бойка та Попова (1911–1913 рр., архіт. С. П. Тимошенко); Носівська селекційна станція на Чернігівщині (1911–1912 рр., архіт. Є. Н. Сердюк); школа в Комерційному провулку в Києві (1912 р., архіт. В. Г. Коробцов), лікарня в Лубнах (1913–1915 рр., архіт. Д. М. Дяченко) та ін.

Біля витоків українського архітектурного модерну було кілька постатей, що зробили вагомий внесок у його розвиток. Серед них особливе місце належить талановитому архітектору Василю Кричевському (1872–1952), який розвинув національну архітектурну традицію, надавши етнічного колориту новим типам громадських будівель. Найвищий взірець українського архітектурного стилю, насичений глибинним історизмом, В. Г. Кричевський втілює у будинку Полтавського губернського земства (1903–1908 рр.).

Підсумовуючи відзначимо, що дослідження українського архітектурного модерну показує його значення і роль у глобальному контексті, у світовій архітектурі. У цьому стилі витворилася своя виразна система, яка охопила значну кількість соціально значущих типів будівель (жител, шкіл, лікарень, господарських, адміністративних, культових споруд), завдяки досягненню можливостей, що були закладені в сучасних конструкціях, вироблених прийомах, котрі виявилися в рішенні внутрішнього простору і зовнішніх об'ємах – стінах, дахах, дверях та вікнах, колонах й балюстрадах. Сутність стилю підкреслюють яскрава образність, своєрідна кольористика; прикраси, втілені у дереві, кераміці, залізобетоні, металі. Все те, що характеризує глибинну самобутність українського архітектурного стилю, що варте насліду-

ванню. Стильові течії українського архітектурного модерну не вичерпали свого потенціалу і можуть мати продовження в сучасній і майбутній архітектурі.

Література та використані джерела

1. Асеев Ю.С. Стили в архитектуре Украины. – К.: Будивэльнык, 1989. – 104с.
2. Бірюльов Ю. Мистецтво львівської сецесії. – Л.: Центр Європи, 2005. – 184 с.
3. Гончаренко М. Модерн в Україні. Василь Кричевський // Український науковий журнал «Освіта регіону». 2016. – №3. – С. 90–98.
4. Звід пам'яток історії та культури України. Київ : Енцикл. вид. Кн. 1, ч. 1. А-Л / [редкол. тому: відп. ред. П. Тронько та ін.] – К. : УРЕ, 1999. – 580 с.
5. Тимофієнко В. Зодчі України кінця XVIII – початку XX століть: Біографічний довідник. – К.: НДІТІАМ, 1999. – 475 с.
6. Чепелик В. В. Український архітектурний модерн. – К.: КНУБА, 2000. – 378 с., іл.
7. Ясиевич В. Е. Архитектура Украины на рубеже XIX–XX веков. – К.: Будивэльнык, 1988. – 184 с.

Савчук Тетяна Григорівна

*кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України
Запорізького національного університету*

«Я ЗМУШЕНИЙ БУВ ПЕРЕЇЗДЖАТИ З МІСТА В МІСТО»: ЖИТТЯ БЕРДИЧІВСЬКОГО РАБИНА ЗЕЛЬМАНА-АБРАМА БРАЇЛОВСЬКОГО В УМОВАХ ТОТАЛЬНОГО ПЕРЕСЛІДУВАННЯ

Останнім часом помітно активізувалися дослідження з проблематики радянського повсякденного життя. Однак відчутною є нестача праць з повсякдення юдейського духовенства. Звернення до деталей особистого життя рабина в період масових репресій радянської влади дозволить наблизитися до осмислення морального стану представників духовенства та вибудованих ними способів виживання. Подібні розвідки сприятимуть визначенню специфіки повсякденного життя представників різних етноконфесійних груп.

Зельман-Абрам Берович Браїловський 1892 року народження походив із містечка Томашполь на Вінниччині. До обрання рабином у 1932 р. виконував функції різника в Бердичеві на Житомирщині. Антицерковна політика, закриття молитовних будинків не зупинило людей, передусім вже похилого віку, від дотримання релігійних норм. Не відмовляючись від давніх традицій, віряни збиралися на квартирі у З. Браїловського та проводили молитовні зустрічі. У січні 1938 р. З. Браїловський,

відчуваючи, що теж може стати жертвою каральної системи, вирішив тікати з міста, залишивши в Бердичеві дружину Малку та двоє дітей [1, арк. 4, 7].

Відчуття його не підвели. У 1938 р. за звинуваченням в анти-радянській діяльності були розстріляні рабини Бердичева Аврум-Бер-Борух Срульович Кац, Шулим-Зюся Аронович Фрідман, Аврум-Еля Аронович Кельман, служитель культу поховального товариства Шмуль Цудикович Харитон. Рабин Мойша Йосифович Хасін засуджений до 5 років виправно-трудових таборів [2, с. 16].

Зауважимо, що подібних випадків, коли людина спробувала втекти від переслідувань, серед репресованих діячів юдейського духовенства ми не зустрічали. Похилий вік стримував рабинів від таких дій.

Спочатку колишній рабин шукав прихисту близько п'яти місяців у Москві та три місяці в Харкові [1, арк. 8, 25]. Коли він вже вдруге приїхав до Києва, то у вересні 1938 р. йому вдалося зупинитися у родича Тверського Абрама Шлемовича. Опинившись у Києві, З. Браїловський влаштувався працювати рахівником. На цій посаді в 1930-х рр. сподівалися знайти джерело для існування і багато колишніх православних священнослужителів. Рік З. Браїловський жив на нелегальному становищі, а пізніше познайомився з якимось Злотіним, який домовився з управдомом жилкому по вулиці Петровській за 500 руб. прописати З. Браїловського. 11 січня 1939 р. колишньому рабину вдалося нарешті отримати прописку [1, арк. 8 зв.-9]. У зазначеному в паспорті будинку він ніколи не був і не знав, хто там мешкав.

У свого родича А. Тверського З. Браїловський не міг довго зупинятися і вимушений був шукати нове місце проживання. Працюючи в Києві, колишній рабин відвідував синагогу, і один із вірян виділив йому «угол» у своєму будинку з оплатою 25 руб. за місяць [1, арк. 9]. Однак кімната виявилася дуже вологою, тому З. Браїловський не зміг там проживати і повернувся до свого родича [1, арк. 10].

Арешт рабина З. Браїловського 9 червня 1939 р. був неминучим. Розвинута система доносів та стеження не давала можливості людині сховатися від каральних органів.

Промовистим є список речей, знайдених під час обшуку. Ці скромні речі (паспорт, розклад поїздів Москва – Київ – Одеса, блокнот з цифрами, 10 різних адрес, 2 московські приміські

квитки, 7 квитанцій про отримання грошового переказу, 7 листів, 2 листівки, книга «Hebrew Almanac», книга єврейською мовою, фотокартки, облігація «Державний внутрішній займ укріплення оборони» на 50 руб., листування єврейською мовою, полотно від посилки з адресою) належали бідній освіченій людині, яка вимушено перебувала в бігах та шукала через листування допомоги знайомих [1, арк. 5-5 зв.].

3. Браїловському інкримінували керівництво антирадянським клерикальним підпіллям у Бердичеві, проведення контрреволюційної роботи проти заходів радянського уряду [1, арк. 1]. Також його звинувачували в організації нелегального навчання дітей в єврейській релігійній школі, листуванні із знайомими та ріднею із закордоном, з комітетом допомоги євреям СРСР у Великобританії [1, арк. 3]. Той спосіб життя, який вів 3. Браїловський в Києві, не відповідав масштабності та змісту звинувачень. Ймовірно, через це для фабрикації справи його відправили до Житомирського обласного управління НКВС.

3. Браїловський визнав себе винним лише в тому, що надсилав закордон листи в 1933–1934 рр., і в деяких із них він «перебільшував своє важке економічне становище з метою отримання допомоги із-за кордону» [1, арк. 57]. Даючи таке пояснення, колишній рабин хотів убезпечити себе від звинувачень у наклепах на радянську владу.

11 січня 1940 р. постановою Особливої наради при НКВС 3. Браїловського засуджено до ув'язнення до виправно-трудового табору терміном на 5 років. Уже 25 січня колишній рабин прибув до Онезького виправно-трудового табору в Архангельській області [1, арк. 1а]. Подальша доля за документами не простежується. За указом Президії Верховної Ради СРСР від 16 січня 1989 р. «Про додаткові заходи відновлення справедливості щодо жертв репресій, що мали місце в період 30–40–50-х років» 3. Браїловського було реабілітовано. Висновок про реабілітацію підписано 5 травня 1989 р. [1, арк. 79].

Отже, 3. Браїловський обрав не типову для юдейського духовенства стратегію виживання – втечу від каральних органів влади. На нього очікували поневіряння містами Радянського Союзу, зламане особисте життя, екстремальні умови побуту. Показово, що колишній рабин шукав підтримки в синагозі та серед близьких родичів.

Джерела та література

1. Державний архів Житомирської області. Ф.Р. 5013. Оп. 2. Спр. 14727. 93 арк.
2. Копійченко Л.А., Костриця М.Ю., Тіміряєв Є.Р. До історії репресій проти уродженців і жителів єврейської національності Житомирщини у 1920–1950-х рр. *Реабілітовані історією. Житомирська область*. Житомир : Полісся, Кн. 5. 2011. С. 9–23.

Сітарчук Роман Анатолійович
професор, доктор історичних наук,
Полтавський національний педагогічний університет імені
В. Г. Короленка

ПРОТЕСТАНТИ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ 20 – 30-х рр. ХХ ст.: ДЖЕРЕЛОЗНАВЧО-ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Поліконфесійність України, наявність свободи віросповідань актуалізують вивчення проблеми щодо аналізу державно-церковних відносин і сприяють щоразу новому науково-історичному осмисленню державної релігійної політики як загалом, так й окремих конфесій, зокрема протестантських. Щоб простежити закономірності таких християнських течій становлення, розвитку й місця в сучасній суспільно-релігійній палітрі, варто відстежувати їхнє минуле, особливо в доленосні для історії протестантів періоди, з-поміж яких вирізняються перші роки радянської влади в Україні, а саме: 20 – 30-ті рр. ХХ ст. У коло вивчення потрапляють протестантські течії баптистів, євангельських християн, адвентистів сьомого дня та християн євангельської віри (п'ятдесятників). Послідовність висвітлення діяльності конфесій визначається часом їх виникнення на теренах України.

Література про протестантів досліджуваного періоду нечисленна. Виокремимо працю В. Уласевич, на той час секретаря Всеукраїнської антирелігійної комісії [13], в якій подається чи не найперша офіційна інформація про становище, різновиди, кількість «сектантства» в УСРР. Ґрунтовна характеристика «сектантського» руху загалом надана в колективній роботі під загальною редакцією О. Клібанова [8]. Наявні праці й щодо висвітлення діяльності окремих течій протестантів. Так, поглибленим, різностороннім вивченням баптизму та євангельського християнства займалися Б. Тихомиров [12], Л. Митрохин [10], А. Ярцев [14], адвентизму – О. Бєлов [1], християн євангельської

віри (п'ятдесятництва) – Ф. Гаркавенко [3], Н. Гурич [4]. Вагомий виклад історії протестантизму належить В. Любашенко [9].

«Прогалини» у висвітленні питання частково заповнили праці самих протестантів. Зокрема період 20 – 30-х рр. ХХ ст. історії адвентистів сьомого дня оглядово описаний у колективній монографії за редакцією О. Парасея та М. Жукалюка [11] та одноосібній праці М. Жукалюка [6]. Євангельсько-баптистський рух відображено в ґрунтовній праці «История евангельских христиан-баптистов в СССР» [7], монографії Л. Жабко-Потаповича [5]. Крім того, важливі щодо критичного аналізу матеріали з'їздів протестантів [2].

Інформативний матеріал про становище протестантських об'єднань і політику держави щодо них в означений період містять документи, віднайдені в таких архівах: Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України, Центральному державному архіві громадських об'єднань України, Державному архіві Запорізької області, Державному архіві Одеської області, Державному архіві Полтавської області, Державному архіві Харківської області.

Отже, вивчення державно-церковних відносин поліконфесійного українського суспільства загалом та окремо протестантських течій актуалізує нові дослідження із поєднанням принципів об'єктивності, світоглядного плюралізму, комплексності, методологічних засад математичної статистики, компаративістики та проблемно-хронологічного методу задля наукового осмислення державної релігійної політики історичного минулого й сьогодення.

Література

1. Вікторія Уласевич. Сучасне сектантство. Київ: Держвидав України, 1925. 31 с.
2. Белов А. В. Адвентизм. 2-е изд. Москва: Изд-во полит. литературы, 1973. 239 с.
3. Всеукраинский съезд баптистов: запись заседания Первого Всеукраинского съезда баптистов, состоявшегося в г. Киева с 1 по 8 октября 1918 г. Киев, 1918. 30 с; Всеукраинский съезд баптистов: запись заседаний Четвертого Всеукраинского съезда баптистов, состоявшегося в г. Харькове с 12 по 17 мая 1925 г. Харьков, 1925. 12 с.
4. Гаркавенко Ф. П'ятидесятники та їх віра. Київ: Вид-во політ. літ-ри України, 1966. 80 с.
5. Гурич Н. Трясуны и их организатор Воронаев. *Атеист*. 1930. № 55. С. 116-128.
6. Жабко-Потапович Л. Христове світло в Україні. Історія українського євангельсько-баптистського руху. Чикаго: Вид. Всеукраїнського Євангельсько-Баптистського Братства, 1991. 180 с.

7. Жукалюк Н. А. Вспоминайте наставников ваших: история Церкви Адвентистов седьмого дня в личностях. Київ: Джерело життя, 1999. 672 с.
8. История евангельских христиан-баптистов в СССР. Москва: Изд. Всесоюз. совета евангельских христиан-баптистов, 1989. 624 с.
9. Критика религиозного сектантства (Опыт изучения религиозного сектантства в 20-х – начале 30-х годов): сб. ст. / под общ. ред. А. И. Клибанова; сост. Г. С. Лялина. Москва: Мысль, 1974. 263 с.
10. Любащенко В. І. Історія протестантизму в Україні: курс лекцій: Львів: Просвіта, 1995. 350 с.
11. Митрохин Л. Н. Баптизм и современность (философско-социологические очерки). Санкт-Петербург: РХГИ, 1997. 480 с.
12. Парасей А. Ф., Жукалюк Н. А. Бедная, бросаема бурею: исторические очерки к 110-летнему юбилею Церкви адвентистов седьмого дня в Украине. Київ : Джерело життя, 1997. 340 с.
13. Тихомиров Б. Баптизм и его политическая роль. Москва: ГАИЗ, 1929. 64 с.
14. Ярцев А. Секта евангельских христиан. 4-е изд., перераб. Москва: Безбожник, 1930. 52 с.

Смирнова Світлана
молодший науковий співробітник,
завідувач музею-садиби М.І.Драгомирова,
Конотопський міський краєзнавчий музей ім. О.М. Лазаревського

«У ВІДЛУННІ ЧАСУ» (СПОГАДИ).

На мій погляд, країна – це не тільки територія з визначеними кордонами й населенням, що являє собою єдине ціле з погляду історії, культури та в політично-географічному відношенні. Це передусім особистості, яких Господь Бог дарує тій чи іншій землі на час людського життя, ті, хто творить історію й залишає яскравий слід у житті держави. Сумщина має багато талановитих синів та доньок, але мене як мешканку Конотопа переповнює гордість за свого видатного земляка – генерал-губернатора М. І. Драгомирова, який майже через 200років знову нагадав про себе доволі незвичним чином...

У селі Раки Конотопського району Сумської області по вулиці Садова, 3 мешкає Лідія Михайлівна Орлова, 1953року народження, яка у своїй пам'яті дбайливо зберігає спогади дитинства та миті спілкування з однією зі своїх найдорожчих родичок – бабусею Ольгою Яківною, 1885року народження. Саме від неї Лідія Михайлівна почерпнула багато життєвої мудрості, а також безцінні згадки про її знайомство з однією з яскравих, мудрих і неординарних особистостей нашого краю – генерал-губернатором М. І. Драгомировим.

Я, завідувач музею-садиби М.І. Драгомирова Смирнова С.Ф. познайомилась з Лідією Михайлівною завдяки ще одному жителю нашого міста – Олександру Івановичу Петричу, який є власником і організатором приватного «Музею родини Петрич», людиною непересічною, закоханою в старожитності українського народу. Сам себе він називає збирачем та зберігачем автентичних речей народного побуту.

Одного разу до нього в приватний музей завітала вчителька Людмила Миколаївна Гісенко зі своїми вихованцями, щоб познайомити їх із речами українського побуту, і в розмові з Олександром Івановичем згадала, що її прабабуся, за словами матері, пекла хліб Драгомирову. Наступного ж дня Олександр Іванович завітав до будинку її мами – Лідії Михайлівни Орлової, яка виявилася людиною чуйною та відкритою до спілкування і поділилася з Олександром Івановичем не тільки речами матеріальними, а й своїми спогадами. А він, у свою чергу, надав цю інформацію співробітникам музею.

І ось після зняття чергових обмежень, пов'язаних із коронавірусною хворобою (можливо, цей період, пов'язаний із пандемією 2020-2021рр., теж увійде в історію, але це вже інша річ), ми з Олександром Івановичем 26 травня 2021 року на його автомобілі вирушаємо в подорож за доповненням до сторінок біографії М. І. Драгомирова до села Раки.

Декілька хвилин, і ми на місці, де нас радо відає подружжя Орлових – Микола Іванович та наша головна героїня, Лідія Михайлівна. Саме її бабуся за материнською лінією, Ольга Яківна, 1885 року народження, була особисто знайома з Михайлом Івановичем Драгомировим, і саме він відіграв неабияку роль у її житті. Але про все по порядку.

Ольга Яківна була найстаршою в осиротілій родині Тарасенків, у якій ще було двоє її братів та декілька молодших сестер. На тендітні плечі 15–16-літнього підлітка лягли всі нелегкі клопоти з утримання родини. Улітку вона вдосвіта вставала та раненько ходила в ліс по гриби, щоб приготувати з них якусь страву. І ось одного разу, коли вона поверталася із зібраними грибами, їй назустріч виїхали військові, і серед них був і сам керманич краю – Драгомиров, про що, звісно, дівчинка і не здогадувалась. І саме Михайло Іванович зупинився біля невеличкої на зріст дівчини та поцікавився, чи розуміється вона на

грибах, що назбирала? На це Ольга Яківна, на той час ще просто Оля, відповіла, що розуміється на них іще змалечку, а назбирала, щоб наварити їсти своїм братам та сестрам, бо вони сироти й піклуватись про них нікому. Драгомиров поцікавився, що іще вона вміє готувати. Дівча не розгубилось і відповіло, що вміє пекти пампушки й хліб. Можливо, знаковим виявилось слово «пампушки», адже всі ми пам'ятаємо про «пампушкове товариство» в житті Михайла Івановича. Але все ж таки, на мій погляд, головне було в самому Драгомирові, у його людяності та чуйності до простого люду. І Михайло Іванович запропонував прийти до нього додому, на Драгомировщину, щоб допомагати по господарству жінці, яка на той час вела справи в садибі, і тим самим отримати кошти на життя.

Наступного ж дня молода дівчина вже виконувала покладені на неї обов'язки помічниці по господарству в садибі Михайла Івановича, збирала ягоди та виконувала спершу нескладні завдання, а згодом, коли подорослішала, більш відповідальні, у тому числі й вимішувала тісто на хліб. Згадувала, що місити було важко: діжа була велика, а сама вона була зросту невеличкого і дістати до дна діжі не могла, та і сили в дівчинки не вистачало, щоб добре його вимісити, тому робила це за допомогою качалки. Виділила у своїй розповіді Лідія Михайлівна й те, що бабуся також прала на річці важкі ліжники, вибиваючи їх прачем. Ліжники везли до водойми («до першої канави») на возі. Але на втому не скаржилась, бо то був єдиний шанс вижити їм усім. Ночувати ходила додому, бо малі сестри та брати залишалися вдома самі. Михайло Іванович, а потім і інші, називали Ольгу Яківну «Ольжечкою». При цьому говорили, що в їхньому роді Драгомирових теж була Ольга Яківна. У книзі ж А. А. Матвієнка «Михайло Драгомиров» є тільки згадки про Олену Яківну – бабусю М. І. Драгомирова: «1780р. Іван Антонович, тоді ще під прізвищем Драгомирецький-Моцькевич, одружився з Оленою Яківною Троцькою, із роду Кирила Троцького, новомлинського козацького сотника. Після весілля молоді оселилися на Сарнавському хуторі під Конотопом, у маєтку Олени Яківни»(1, с.14). Можливо, десь закралася помилка, а можливо, це сестра бабусі М. І. Драгомирова, якщо така, звісно, була. Ольжечка працювала в садибі Михайла Івановича до самого свого заміжжя. Коли Драгомиров навідувався додому зі своїм почтом, то вони зупинялись на так званій

Марусиній греблі, де тоді кишіла риба та раки, і рибалили, а потім уже їхали до садиби. Незважаючи на свою зайнятість, він таки пам'ятав про дівчину, що працювала в його родовій садибі, і щось привозив у подарунок Олі. Одного разу подарував мило, яке вона зберігала і подумки мріяла, що вмиється ним, коли буде виходити заміж. Дуже берегла цей «скарб», ховаючи в пічурці печі, але все ж таки змилила на своїх дітях, умиваючи найдорожче, що Бог дає людині. Також одним із подарунків Михайла Івановича були й сережки та прикраса із застібкою – брошка, майже єдине, що вціліло до наших днів. Ці прикраси оселились, із волі Лідії Михайлівни, у «Музеї родини Петрич». Вироби виготовлені з мідного сплаву. Сережки прикрашені дрібненькими річковими перлинами та камінцями зеленого і червоного кольорів невідомого походження. Брошка виконана у формі видовженої смужки з металу жовтуватого кольору, яка з обох боків до центру переходить у форму тризуба, а посередині, ніби на маленькому блюдці, розміщено камінець рожевого кольору. Такі прикраси могли дозволити собі купити тільки заможні селяни. Виходячи заміж, вона отримала як придане жорна (камені, якими перемелюють зерно, нижній із них – у «Музеї родини Петрич»), діжу для тіста, корито, прач, лопату, щоб саджати хліб у піч, дві чарочки, із яких пили наречені на весіллі, і тарілочку. Можливо, і ще щось, однак Лідія Михайлівна більше не пригадує. Усе це час не зберіг, і тільки спогади залишились. Коли Лідія Михайлівна розповідала, то робилась ніби молодшою, повертаючись у своє дитинство, пригадуючи світлий образ своєї бабусі, яка до останнього пекла хліб, тільки вже своїм дітям і онукам, а 1965 року відійшла в інший світ.

На зворотному шляху вирішили заїхати на Драгомировщину. Місця, де стояла садиба Михайла Івановича, ми не знайшли, але, спілкуючись із працівниками лісгоспу, які там працювали, почули, що іноді на місці розплідника саджанців знаходять старі монети. А де саме стояла будівля – достеменно ніхто не знає, окрім вікових дубів та лип, які ділитися своїми спогадами з нами поки що не поспішають.

Повертались до міста старим шляхом, тим, де їздив Михайло Іванович зі своєю свитою та колись проїжджав і Тарас Григорович Шевченко. Повертались із полярними відчуттями, принаймні, я: з одного боку, зігріті спогадами простих людей про їхню родичку і світлу пам'ять генерала Драгомирова, а з іншого

– із сумом у душі від того, що інші прості люди стерли з лица землі родовий будинок Михайла Івановича, спалили його бібліотеку, понівечили могилу. Учитись нам іще й учитись у Драгомирова його повазі по відношенню до людей, мудрості, вмінню любити свій край, його історію та гідно зберігати історичну пам'ять про видатних людей нашого краю.

Література

1. Матвієнко А. А. Михайло Драгомиров. Історико-біографічна повість. – К., ЗАТ «Віпол», 2006. 416с., іл.

Ступак Дмитро Вікторович

кандидат історичних наук,

науковий співробітник відділу археології кам'яної доби

Інституту археології НАН України,

старший викладач кафедри історії України

Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка

УКРАЇНЬКА ЧАСТИНА БАСЕЙНУ СЕЙМУ. ПЕРСПЕКТИВИ ПОШУКУ ПАЛЕОЛІТУ

Басейн Десни є однією з найбагатших на палеолітичні пам'ятки територій у Східній Європі. Проте, палеоліт найбільшої притоки Десни – річки Сейм залишається малодослідженим. В першу чергу це твердження стосується української частини басейну Сейму, оскільки на цій території з палеолітом можна пов'язати лише 4 пункти, які безперечно, потребують подальших обстежень. Це: Велика Бобилівка (с. Велика Бобилівка, Шосткінський район (був. Глухівський)), Клепали (с. Клепали, Конотопський район (був. Буринський)), Піски (с. Піски, Конотопський район (був. Буринський)), Шаповалівка (с. Шаповалівка, Конотопський район) [2, с. 44-48; 5, с. 17-18; 6, с. 33-36].

На російській частині басейну Сейму ситуація із наявністю палеолітичних пам'яток набагато краще. На ній відомо приблизно 20 пам'яток палеоліту. Зокрема, на цій території розташована відома стоянка Авдєєво [3, с. 234-278], яка є однією з самих яскравих пам'яток костьонківсько-авдєєвської культури, власне у назві якої це і відобразилося. А також група поселень із самобутнім крем'яним інвентарем - Би́ки – Пєни [1, 254с.].

Якщо ж ми подивимось західніше басейну Сейму, то побачимо одну з найбагатших на палеолітичні пам'ятки територій – Середнє Подесення. Загалом, на правобережжі

середньої течії Десни нараховується більше 50 пунктів – свідчень перебування людини палеолітичного часу.

У чому ж причина такої невтішної ситуації?

Гарна насиченість пам'ятками палеоліту, як правило, відмічена на територіях, які: були гарно забезпечені у палеолітичний час харчовими ресурсами, що у сучасності виражено в наявності у таких регіонах частих знахідок плейстоценової фауни, зокрема, так званих мамонтових «кладовищ»; мають зручні топографічні умови для облаштування стоянок; забезпечені крем'яною, або ж іншою кам'яною сировиною для виготовлення знарядь. Ідеальним прикладом такої території може слугувати правобережжя середньої течії Десни.

Роздивимось територію басейну Сейму в межах України по цим трьом параметрам. За даними палеонтологів, на досліджуваній території не відомо крупних мамонтових «кладовищ», але знахідки плейстоценової фауни і зокрема, кісток мамонта є доволі частим явищем [4, с. 39-43]. Кількість таких місцезнаходжень продовжує поповнюватись. Нещодавно кістки мамонта були виявлені в річці Сейм, коло села Сафоновка, біля Путивля.

Що ж стосується наявності зручних місць для облаштування стоянок, то тут більш перспективними є, насамперед, території бувших Путивльського та Глухівського району. Вони є західною частиною Середньоруського підвищення. Ця територія має мережу старих розлогих балок, зручних для облаштування стоянок. Вони глибоко прорізають товщу лесів та лесових суглинків, що є типовими ґрунтами для частини Путивльщини та Глухівщини.

Важливим для існування давніх людей була наявність джерел кам'яної і, насамперед, крем'яної сировини для виготовлення знарядь. В басейні Десни, кремінь давні люди добували, переважно, з крейдяних відслонень. Поклади крейди відомі і на території басейну Сейму у межах Сумської області. Частина родовищ навіть розробляється для промисловості, як наприклад Заруцьке родовище на Глухівщині. Проте, дана місцевість ніколи не аналізувалася археологами з точки зору перспективності виявлення покладів кременю, які б були доступні людині палеоліту. Більш відомою і розповсюдженою кам'яною сировиною в басейні Сейму є кварцит. Достатньо згадати Банечський кар'єр по його видобутку. Цей матеріал має доволі якісні ізотропні дані і використовувався давніми людьми поруч із крем'яною сировиною.

Кварцит присутній на багатьох стоянках верхнього палеоліту правобережжя середньої течії Десни. На стоянці Бужанка 2 його доля в кам'яному комплексі перевищує 40% [7, с. 145-146]. Тож, такий матеріал, на територіях його концентрації, цілком міг використовуватись палеолітичним населенням.

Отже, забезпеченість харчовими ресурсами у давнину, наявність зручних місць для облаштування стоянок та кам'яної сировини для виготовлення знарядь, переконливо свідчать, що українська частина басейну Сейму має всі передумови для виявлення на цій території якісних стоянок палеолітичної людини.

На наш погляд слід цілком погодитись із висновками Н.О. Милованової, що обмаль знань про палеолітичне минуле регіону є наслідком відсутності цілеспрямованих пошуків стоянок палеоліту [5, с. 17].

Отже, вважаємо цілком доведеним фактом необхідність цільових пошуків палеолітичних стоянок на території української частини басейну Сейму. Найбільш перспективними для таких робіт вважаємо Правобережжя Сейму та басейн його правої притоки – річки Клевень.

Література

1. Ахметгалеева Н.Б. Каменный век Посеймья: верхнепалеолитическая стоянка Быки-7: монография. Курск: Мечта, 2015. 254 с.
2. Беленко М.М. Палеолітичні пам'ятки Сумської області. *Краєзнавчий збірник: Статті та матеріали. Сумський краєзнавчий музей*. Суми: ВТД «Університетська книга», 2006. С. 44–48.
3. Гвоздовер М.Д. Кремневый инвентарь Авдеевской верхнепалеолитической стоянки. *Восточный вестник*. Москва: Научный мир, 1998. С. 234–278.
4. Ковальчук О.М. До питання про особливості просторового розміщення викопних решток шерстистого мамонта (*Mammuthus primigenius* Blumenbach, 1799) та їх зв'язок з палеолітичними пам'ятками Сумської області. Мат-ли восьмої Сумської наукової історико-краєзн. конф. (29-30 жовтня 2009 р.). Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2009. С. 39–43.
5. Милованова Н.А. К вопросу о существовании палеолита на территории Сумской области. *Проблемы археологии Сумщины: тезисы докладов областной научно-практической конференции* (Сумы, апрель 1989). Сумы. 1989. С. 17–18.
6. Милованова Н.А. О заселении территории Сумской области в палеолите. *Питання археології Сумщини: матеріали наук.-практ. конф. «Проблеми вивчення і охорони пам'яток археології Сумщини»* (Суми, квітень 1989 р.). Суми. 1990. С. 33–36.
7. Ступак Д.В. Особливості використання кам'яної сировини населенням Середнього Подесення за доби верхнього палеоліту. *Археологія і давня історія України*. Київ. 2013. Вип. 10. С. 144–154.

ЛИТОВСЬКИЙ ПЕРІОД В ІСТОРІЇ БРОВАРЩИНИ

Розкривши будь-яку книжку з історії України, побачимо, що історія описується досить нерівномірно і певною мірою уривчасто. Серед численних білих плям, що потребують дослідження і висвітлення, є період литовської доби.

Зробимо екскурс в історію. Після навали монголів в 1240 р. землі під їх контролем були більшою чи меншою мірою інтегровані до економічних процесів, використовували ординську монету [5]. Ординські хани змінювали один одного – могутніми були Бату, Токта, Узбек, Джанібек [9]. Але, подібно до інших імперій, ординська держава теж поступово рухалася до етапу ослаблення.

Після Джанібека (після 1356 р.) в Орді почалися процеси міжусобної боротьби за ханський престол – період «великої замятні» за літописами [22]. Хани змінювалися кожного року, а інколи і місяця [23]. В цих умовах ординський вплив зменшився.

Цей шанс реалізувала Литва, що вже зміцніла і поступово робила кроки до завоювання руських земель (що розпочалися ще в період стабільності Орди). Але потужній і рішучий литовський вплив став можливий тільки після перемоги військ литовського князя Ольгерда в битві біля р. Сині Води в 1362 р. [21, с. 130].

Після перемоги розширено зону впливу Литви аж до морів, з Поділля вигнали татар і воно опинилося під владою Коріятовичів (литовських князів) [28, с. 67-71]. Поставив Ольгерд князів і для інших земель. Київський стіл зайняв Володимир Ольгердович [21, с. 130]. Почалася литовська доба для земель Київщини і Броварщини.

Зауважимо, що перебування Володимира Ольгердовича в Києві вкрай скупо висвітлено в історії. Не зважаючи, що він правив 32 роки, інформації мало. Тому, крім нечисленних писемних джерел, важливо використовувати звіти з археологічних досліджень, монетні знахідки. З метою реконструкції подій того часу можливо апроксимувати відомості з суміжних епох.

Яку ж політику проводив Володимир Ольгердович?

1. Важливою особливістю його правління є те, що він керував

Київщиною як удільний князь і мусив враховувати «побажання» центру [28, с. 84]. Очільники Польщі і Литви – їх позиції були важливі і Володимир мусив з цим рахуватися в першу чергу.

Хороші стосунки підтримувалися з Чернігівщиною і Поділлям. Крім того, Волинь теж була дружньою до Київщини, адже для цих князівств були поставлені литовські князі. Крім ближніх земель, Володимир Ольгердович підтримував контакти з північно-східними князівствами [10]. З півдня були землі Орди і цей вплив ще був вагомим.

2. Володимир сприяв утвердженню автономії Київщини. За часів Володимира Ольгердовича землі під його управлінням, не зважаючи, що це було удільне князівство, мали риси певної автономності щодо столиць (Краків і Вільно). В грамотах він титулує себе «...князь великий Вѣлодимеръ Ольгѣрдовичъ» [4, с. 37].

3. Важливою рисою політики була підтримка місцевих феодалів. Ця підтримка Ольгердовичем місцевих землевласників забезпечувала йому їх лояльність і допомогу, а для феодалів – можливість нормально розвиватися і розширювати діяльність. Таким чином, це був взаємокорисний процес. Зокрема, відомою є його грамота Юрію Івантичу Половцю зі Сквири [30].

4. Сприяв розвитку економіки краю. «Під час правління Ольгердовича кочовики практично не з'являлись у Київській землі» – пише відомий дослідник Гліб Івакін [10]. Ця стабільність позитивно вплинула щодо розвитку ремесел, аграрного виробництва краю. З ремесел поширеними є гончарне, ливарне, ковальське, виробництво скла. Вони задовольняли потреби краю.

Щодо ливарного, то для нього необхідними були запаси залізної руди і ліси для її випалювання. Ці умови якраз і були притаманні для лівобережжя Київщини. І вже зараз можливо визначити місця, де стояли горни, плавилася руда і добувалося залізо – зокрема, це село Рудня. Як акцентують увагу дослідники, с. Світільне, Димер теж можливо пов'язати з видобутком заліза і виробництвом зброї і військової амуніції [17; 16, с. 98]. Хоча більш поширеним рудні були для Правобережжя Київщини.

Поруч з ливарним виробництвом були ковальські майстерні, де вироблялися такі необхідні речі як рала, коси, серпи, лопати. Ці вироби продавалися на місцевих торгах або в Києві. В краї були і великі запаси глини для виробництва гончарних виробів – посуду, глечиків.

Враховуючи великі площі лісів, поширеною для Броварщини була діяльність з виробництва поташу, дьогтю: села Велика Димерка (були дими), Літки, Княжичі, Плоске [7, с. 225-312].

Вагому роль в економіці відігравали промисли. Для виробництва муки біля річок будували водяні млини. Поширеним було виробництво меду – бортництво і пасіки. Зокрема, в околицях Погребів був бортний ліс [7, с. 281]. Біля Києва є місцевість Бортничі (зараз входить в межі Києва).

5. Не зважаючи, що є вплив Орди, Київ продовжує бути великим центром торгівлі. Цьому сприяє хороше географічне розташування і потужні торгові шляхи, що пов'язували Західну і Східну Європу, Балкани, Близький Схід [10].

Більше того, відбулося зміщення центру торгівлі і економічних процесів до земель Середнього Подніпров'я. Дослідник історії грошового обігу Хромов К.К. пише, що в середині XIVст. в Орді відбуваються дві події – це епідемія чуми і міжусобиці. Вони зумовили руйнування звичних економічних зв'язків за віссю «схід-захід» і формування знову, подібно до Київської Русі, шляхів за віссю «північ-південь». А ці шляхи були максимально прив'язані до течій річок [27, с. 192-193]. Вплив сприятливого географічного розташування і потужної річкової мережі сприяв тому, що землі Київщини і Середнього Подніпров'я стали місцевими центрами торгівлі.

Важливо акцентувати увагу, що і «Броварщина теж відігравала важливу роль в торгівлі. Це можливо побачити за численними знахідками монет і невеликих скарбів того часу» [19, с. 116, 119].

Зокрема, землі краю були пов'язані із впливом перекопсько-київської дороги, рух по якій був досить вагомий, враховуючи і татарські погроми XVст. Михайло Грушевський пише, що вона була головною для Подніпров'я [6, с. 11]. До речі, біля Перекопу, в Херсонській області, знаходили київські наслідування монетам Джанібєка. І цих знахідок не мало. Монети з Київщини в степах Херсонщини. Це мов підказка з тих часів, що тут проходила торгова дорога і по ній часто їздили купці з Київської землі по сіль.

Сіль була популярним товаром, що постачався в Подніпров'я двома головними шляхами – сіль галицька з Поділля і сіль чорноморська, що приходила «знизу» [6].

Потужними були торгові шляхи в східному боці – з північними князівствами (Московським, Тверським, Брянським, Смоленським) [10]. Ці шляхи йшли через поселення Броварщини.

За скарбами можливо встановити і інші важливі торгівельні шляхи, і окремі з них пов'язували Броварщину з Поділлям, Волинню і Сіверщиною [1, с. 7-8]. Ця інформація розширює горизонти торгівельних операцій.

Враховуючи працюючі і розгалужені торгові шляхи, в Києві була одна з головних митниць Литовсько-Руської держави [10]. Митні пости, застави були і в землях Броварщини [19, с. 116, 119].

6. В умовах, коли інформації про цей період обмаль, важливу роль грають інші допоміжні джерела. Подібними є монети, що були в обігу в цих землях.

Для того часу в обігу були поширеними монети Орди. Є в скарбах і монети удільних князівств, що підпорядковувалися Литві. Зустрічаються литовські монети центрального (столичного) карбування. Подібну картину щодо обігової монети формує Борщівський скарб [11, с. 99-17], Василицький [12, с. 118-127] і, з певними варіаціями, Русанівський скарб біля Броварів [2] і [18].

З початком міжусобиць в Орді постачання цієї монети зменшилося і не було спроможним задовільняти попит [13, с. 358-375]. З метою стабілізації фінансової ситуації було розпочато карбування власної монети.

Першими почали карбувати імітації ординської монети – адже ця монета була поширеною. Імітували монету Джанібека, карбовану в місті Гюлістан. Враховуюче тяжіння їх знахідок до Києва вони увійшли до наукового обігу під назвою «київські наслідування монетам Джанібека» (КНД) [14; 25, с. 60-79].

Як показують розробки, київські імітації карбувалися ручним способом зі срібла високої проби (958°) за дротовою технологією [26, с. 62, 110-112]. Враховуючи дрібні розміри і малу вагу, монети використовувалися для обслуговування повсякденного грошового обігу.

Загалом КНД зустрічаються в межах 14 регіонів держави, але за кількістю знахідок переважає Київська область (35,7% загальної кількості) [24, с. 352-357]. В межах області для лівобережжя Броварщина є важливим регіоном зосередження знахідок цих монет. Ці монети зустрічаються в с. Русанів, с. Погреби, с. Княжичі. Що показує зосередження знахідок цих монет в цих поселеннях? Що вони були активні в литовську добу, були місцевими центрами економіки.

Хочу звернути увагу, що зараз не можливо точно встановити місце карбування КНД. Можливо, їх карбували в резиденції Ольгердовича (Замкова Гора в Києві), а можливо, було кілька місць карбування.

Після імітування ординських монет Володимир Ольгердович карбує власну іменну монету. З однієї сторони міститься легенда «ВОЛОДИМИР» з різними варіантами. З іншої сторони – князівський герб [14].

Враховуючи більшу дослідженість цих монет, є досить широка інформація щодо їх географічного поширення. Але, як показує дослідження Козубовського Г.А., ці монети тяжіють до Середньої Наддніпрянщини [15, с. 27].

Київщина займає лідируюче місце за поширенням монет Ольгердовича. Для Броварщини важливу роль грає скарб з с. Русанів [2] і [18]. Цінність цього скарбу полягає в тому, що це скарб з найбільшою кількістю монет Володимира Ольгердовича, що зараз відомі. Більше того, в скарбі представлені основні типи монет цього правителя.

Крім скарбу з с. Русанів, іменні монети Володимира Ольгердовича зустрічаються в с. Княжичі.

7. За часів Ольгердовича, в період стабільності, були процеси розвитку поселень. Історичним документом, що висвітлює особливості розвитку поселень того часу є «Список руських міст...» [20]. В цьому документі сформовано перелік міст для різних земель. Є міста і Київські – «А се Киевьскыи гроди». Містами, щобиближче лежать до Броварщини, є Остер і Переяслав. Це були потужні міста того часу.

Таким чином, Володимир Ольгердович, за часів свого правління, сприяв розвитку Київщини і земель сучасної Броварщини. Тиша і стабільність цього періоду сприяли розвитку економіки краю. Це позитивно вплинуло щодо ремесел і промислів. Броварщина відіграє важливу роль в торгівлі, тут проходять торгові шляхи, розміщуються митні застави. Потреби економіки Броварщини в обіговій монеті задовольняли емісії різних князівств і земель. Вагома увага приділяється і розбудові місцевих поселень.

Список використаних джерел

1. Борейша Ю. Волынские монеты Федора Любартовича в свете кладовых данных и реконструкции символики Галицко-Волынского государства. Минск: УП “Энциклопедикс”, 2015. 270 с.

2. Теж джерело.
3. Теж джерело.
4. Грамоти XIVст. Упорядкування Пещак М.М. К., 1974. 219 с.
5. Грушевський М. Історія України – Руси: в 11т, 12 кн./П.С. Сохань (голова ред.). Київ: Наук. думка, 1993. Том 3.
6. Грушевський М. Історія України – Руси: в 11т, 12 кн./ П.С. Сохань (голова ред.). Київ: Наук. думка, 1993. С. 11. Том 6.
7. Гузій В. Броварщина. Історико-краєзнавчі нариси. Бровари: Українська ідея, 1997. 400 с.
8. Теж джерело.
9. Єльніков М. Ординські часи для українських земель. К., 2008. 176 с.
10. Івакін Г. Історичний розвитку Києва XIII-середина XVIст. К., 272 с. URL: <http://litopys.org.ua/ivakin/ivak03.htm>
11. Зразюк З.А., Хромов К.К. Борщевский клад второй половины XIV века. *Восточная нумизматика в Украине*, сборник публикаций, часть II. Монеты Джучидов XIII- XVвеков и сопредельных государств / под общей редакцией К.К. Хромова. К.: «Купола», 2007.
12. Зразюк З.А., Строкова Л., Хромов К.К. Монетно-вещевой клад третьей четверти XIVвека из с. Василицы, Черкасского района Черкасской области (монетная часть. *Восточная нумизматика в Украине*, сборник публикаций, часть II. Монеты Джучидов XIII- XVвеков и сопредельных государств / под общей редакцией К.К. Хромова. К.: «Купола», 2007.
13. Климовський С. Київські монети Володимира Ольгердовича: пріоритет політики чи економіка? *Історико-географічні дослідження в Україні* / Відп. ред. О.А. Удод. К.: НАН України, Ін-т історії України, 2007. Число 10.
14. Козубовський Г.А. Гроші, грошовий обіг Середньої Наддніпрянщини XIV-XV ст. Автореферат дисертації к.і.н. ІА НАНУ.
15. Козубовський Г.А. До хронології карбування монет Володимира Ольгердовича. *Археологія*. 2016. № 4.
16. Козубовський Г. Переяславська земля в XIVст. *Історико-географічні дослідження в Україні*: Зб. наук. пр. 2012. № 12.
17. Коринный Н.Н. Переяславская земля X–первая половина XIIст. К., 1992.
18. Крепак І. Записки скарбошукача. Невідомі скарби Броварщини. 2020. 154 с.
19. Теж джерело.
20. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. М.Л., 1950. 650 с.
21. ПСРЛ. Том 40. Густынская летопись. 2003 р.
22. Руская летопись по Никонову списку. Петербург. 1786 р.
23. Сагдеева Р. Серебряные монеты ханов Орды. М., 2005.
24. Сундук А.М. Питання просторової локалізації знахідок київських наслідувань Джанібеку. *Археологія і фортифікація України*: збірник тез доповідей X Всеукраїнської науково-практичної конференції. – м. Кам'янець-Подільський, 2020.
25. Хромов К. 2007. О монетной чеканке Киевского княжества в 50-е годы XIV века («киевские» подражания монетам Джанибека). Хромов, К.К. (ред.). *Восточная нумизматика в Украине*, сборник публикаций, часть II. Монеты Джучидов XIII-XVвеков и сопредельных государств. Киев.
26. Теж джерело.
27. Хромов К.К., Хромова І. Місцеві монети-наслідування другої половини XIV ст. *UKRAINA-LITHUANICA*. К., 2015. Т III.
28. Шабульдо. Земли Юго-Западной Руси Великого Княжества Литовского / Шабульдо. К.: Наукова думка, 1987. 185 с.

29. Теж джерело.

30. <https://polona.pl/item/opis-powiatu-wasylkowskiego-pod-wzgledem-historiescznym-obyczajowym-i-statystycznym,MTY3NTY1Mw/20/#info:metadata>

Тельвак Віталій Васильович

*доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін,
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка*

ЗДОБУТКИ І ПЕРСПЕКТИВИ СУЧАСНОГО ГРУШЕВСЬКОЗНАВСТВА (2016-2021 РР.)

Своєрідними віхами дисциплінарного поступу грушевськознавства є ювілейні дати Великого Українця. За усталеною традицією, в ці роки проводяться різнопланові заходи, котрі, серед іншого, спонукають дослідників життя та творчості М. Грушевського до рефлексії над своїми пошуками в широкому контексті праці колег-гуманітаріїв. В підсумку, постають тексти, покликані не стільки підсумувати дисциплінарні здобутки, скільки спонукати до обговорення найбільш актуальних завдань. Цьогорічне відзначення 155-ліття з дня народження визначного історика вкотре спонукає до підсумування грушевськіани останнього п'ятиліття, багатого на чималі здобутки.

Найбільш суттєвими у досліджуване п'ятиліття були здобутки проблемно-тематичного плану, котрі не лише збагачували реконструйоване раніше сюжетне полотно життєпису історика, але й подекуди помітно розширювали узвичаєні дисциплінарні обрії грушевськознавства. Більшість таких студій були дисертаційними дослідженнями. Для прикладу згадаємо праці С. Панькової («Публіцистика Михайла Грушевського як джерело дослідження суспільно-політичної думки в Україні кінця XIX – початку XX ст.»), Н. Шелудякової («М. Грушевський – колекціонер у контексті наукового та мистецького життя України кінця XIX – початку XX ст.»), В. Хоменка («Михайло Грушевський у діяльності Української партії соціалістів-революціонерів: текст і контекст джерел»), І. Гойдало («Погляди про державу і право Михайла Грушевського»). Серед важливих монографічних новинок згадаємо праці В. Мельниченка («Михайло Грушевський у Москві»), В. Тельвака та В. Педича («Львівська історична школа Михайла Грушевського»), С. Панькової та Г. Кандаурової («Facies ad faciem: Ілюстрований життєпис Михайла Грушевського»), Р. Пирога та В. Тельва-

ка («Михайло Грушевський: біографічний нарис»), І. Гирича («Михайло Грушевський: конструктор української модерної нації»), Н. Романцової («Михайло Грушевський в історичній науці (1890-1934 рр.). Проблема в українській історіографії»).

Чимала кількість маловідомих сюжетів життєпису М. Грушевського була реконструйована у працях статейного формату. Звернемо увагу на з'ясування цілком незнаних раніше обставин дозвілля вченого, реконструкції його подорожей європейськими столицями, занурення у творчу лабораторію дослідника, з'ясування перебігу невдалого обрання історика до складу Російської Академії наук у 1924 р., детальне вивчення обставин його смерті, тощо. Серед статейних розвідок оригінальністю постановки проблем на увагу заслуговують спроби відтворити психологічний портрет М. Грушевського у світлі мемуарних та епістолярних джерел, зануритися в світ гумористичної грушевськiани, підійти до вивчення іконографії вченого за допомогою теоретичного інструментарію візуальної історії, переосмислити феномен радянської грушевськiани чи показати можливості вивчення й інтерпретації групи джерел «born digital» для з'ясування сучасної рецепції творчості історика. Поряд із такими успіхами в заповненні «білих плям» у життєписі історика, відзначимо, що чимало його сторінок надалі малознані нам.

Доволі часто в останні роки опрацьовувалася проблема взаємин М. Грушевського із сучасниками. Такі розвідки зазвичай базуються на віднайденому епістолярію і нерідко є передмовами до видання джерел. Як про певну важливу тенденцію, вкажемо на збільшення частки таких реконструкцій стосовно визначних західноєвропейських і російських колег М. Грушевського. Так, у досліджуваний період, поряд зі з'ясуванням взаємин історика з деякими українськими інтелектуалами (О. Грушевським, М. Мочульським, О. Барвінським, В. Винниченком, О. Лотоцьким та ін.), з'явилися розвідки про його контакти з німцями О. Гетчем та К. Гетцем, чехом Я. Пайскером, шведом А. Єнсенем, норвежцем О. Броком, румуном Н. Йоргою, росіянами О. Лаппо-Данилевським і М. Сперанським та ін.

Чималими в останнє п'ятиліття були здобутки грушевськознавців і в плані опрацювання та публікації інтелектуальної спадщини автора «Історії України-Руси». Тут згадаємо відродження серії «Епістолярні джерела грушевськознавства». В 2019 р., після

семирічної перерви, вийшов друком том листування М. Грушевського зі знаним галицьким політиком і культурним діячем О. Барвінським. В опублікованій протягом досліджуваного періоду документальній грушевськіані виразно домінує епістолярій. За цей час були оприлюднені листи вченого до В. Вернадського, О. Лаппо-Данилевського, О. Брока, М. Сперанського, А. Ляценка, Е. Радлова, В. Миролубова, М. Лемке, В. М'якотина, Б. Марковича, українських есерів на еміграції у Польщі, редакції журналу «Русское богатство». В свою чергу, світ побачили листи А. Єнсена, Л. К. Гетца, О. Гетча, Я. Пайскера, Н. Кибальчич, О. Лотоцького, Л. Гарматія, Н. Романович і представників Закордонного комітету УПСР до М. Грушевського. Також з'явилося взаємне листування історика з В. Лукичем.

Надзвичайно плідним досліджуваний період виявився для реалізації довголітнього проєкту англomовного видання «Історії України-Руси» М. Грушевського. За останнє п'ятиліття друком вийшли третя (2016), четверта (2017) та п'ята (2019) частини найголовнішої праці М. Грушевського. Вихід згаданих книг помітно наблизив до завершення розпочатий у 2007 р. перекладацький проєкт, адже невиданим залишається лише другий том, вже підготовлений до друку.

Найбільш вражаючими в останнє п'ятиліття виявилися здобутки інституційного плану. Восени 2016 р. співробітниця Інституту історії України НАН України О. Юркова презентувала концепцію інтернет-проєкту «Електронний архів Михайла Грушевського». Протягом п'яти років його реалізації розроблено унікальну модель поєднання на одному ресурсі друкованих, архівних та іконографічних матеріалів. Завдяки цьому, користувач насправді має справу з архівом не однієї видатної постаті, а цілої інтелектуальної історії України кінця XIX – першої половини XX ст. Весь комплекс матеріалів на інтернет-порталі проєкту представлено за кількома рубриками (новини, електронні колекції, бібліотека, архіви, галерея, інтернет-ресурси, довідник та ін.), котрі в свою чергу поділяються на тематичні підрубрики.

У досліджуваний період вдалося також реалізувати ще один амбітний інституційний проєкт, про потребу якого ще в 1960-х роках писав Л. Винар. Йдеться про спеціальне періодичне видання, тематично сфокусоване на широко інтерпретованій грушевськознавчій проблематиці. Таким виданням став

періодичний збірник «Михайло Грушевський: студії та джерела». Редакційний комітет обрав для збірника структуру наукового періодичного видання: першу частину складають історіографічні студії, другу – джерела з передмовами та коментарями. Надалі передбачається також запровадити розділи рецензій, оглядів та бібліографічних заміток, тематичну бібліографію та ін. Перший випуск збірника з'явився в 2018 р., другий – в 2019 р., третій та четвертий зараз перебувають на стадії підготовки та вийдуть друком восени цього року.

Вищезгадані історіографічні здобутки дозволяють говорити про доволі добру дисциплінарну кондицію сучасного грушевсько-знавства. Про це свідчить постійне розширення сфер і практик наукового пошуку, зростання кола зацікавлених дослідників і формування осередків (насамперед, у Києві, Львові та Дрогобичі), нові успішні інституційні проєкти тощо. Змальоване вище історіографічне різноманіття помітно актуалізує підготовку узагальнюючої монографічної праці, в якій було би простежено становлення та видозміну сучасних грушевськознавчих студій.

Разом із тим, згадані чималі успіхи оприявнюють перспективи і потреби молодшої українознавчої галузі. Найбільш серйозним викликом для дослідників спадщини М. Грушевського є назріла потреба переосмислення самої дисциплінарної матриці грушевськознавства. Створення нової дисциплінарної моделі, що враховуватиме історіографічне сьогодення, дозволить грушевськознавцям краще зрозуміти логіку свого пошуку в широкому контексті діяльності колег-гуманітаріїв, а також згармонізує назрілий міждисциплінарний діалог довкола всебічного осмислення феномену Михайла Грушевського в контексті його доби.

Ткаченко В.М.

*доктор історичних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник*

Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

ВІРУВАННЯ УКРАЇНЦІВ У ЗВ'ЯЗОК З ПОТОЙБІЧЧЯМ: РАХМАНСЬКИЙ (НАМСЬКИЙ, НАРСЬКИЙ) ВЕЛИКДЕНЬ

Календарна та сімейна обрядовість українців тісно переплітається упродовж річного та життєвого циклу. Важливе значення надавалося взаємозв'язку з померлими та

вшануванням предків. Особливо це відчутно у період великодньої й післявеликодньої обрядовості, а саме святкування Рахманського Великодня та Провідної неділі. Наша увага приділена висвітленню окремих аспектів пов'язаних з вшануванням рахманів.

Так, збираючи матеріали про народну обрядовість для Етнографічної комісії ВУАН у 20-х рр. XX ст. дописувачка з Умані А. Кудрицька про Намський (Рахманський Великдень) зазначила, що «праву середу святкують тільки дуже старі люде, зовуть Рахманським Великоднем. Костоправи ломлять березу і сушать на ліки» [1, арк. 25].

Інший респондент П. Ковальов із с. Горбівці на Вінниччині вказав, що у селі «існує повір'я про якихось-то «рахманів» (під цим можна розуміти душі вмерлих). Рахмани мешкають у глибині землі й святкують «Рахманський Великдень», тоді саме, коли церква святкує «Преполовіння». У Горбівцях цей день звуть «правою середою» [2, арк. 2 зв.]. Відносно самого переполовіння, то у різних регіонах, а то й селах його святкували по різному: у середу після Великодня, або ж аж у четверту середу після свята.

Варто відзначити, що серед документів Етнографічної комісії, мабуть, чи не найбільше надійшло з Поділля. Очевидно, що подільська мережа кореспондентів була найбільш розвинена. Так, в інших матеріалах, зокрема Л. Ставицького, студента Гайсинського Педтехнікуму, записаних у с. Бідку Соболівського р-ну на Тульчинщині, у 1927 р., зазначено, що «колись, ще за давних часів жили люди рахмани, але ж вони не вірили в Бога і не знали, коли Великдень. Отже, на наш Великдень шкаралупа з крашанки впала у воду й допливла до Рахманів і тоді вони зрозуміли, що в нас Великдень. Рахманським Великдень через чотири неділі» [3, арк. 131]. Натомість М. Судын у 1930 р., записав від Ярового Максима, якому було 78 років таку інформацію про це свято: «Рахманський Великдень» /за календарем «Переполовеніє»/. Се такі люди Рахмани, що не мають книжок і тому не знають, на коли припадає Великдень. Отже у нас на Великдень збирають шкаралупи від свячених крашанок і кидають на воду, на річку, для тих людей, що не святкують з нами Великодня. Як доплинут до них, до Рахманів, шкаралупи, то і в них тоді Великдень. А це буває в штирі тижні після наших свят» [3, арк. 219].

Олекса Козій зі ст. Вапнярка Тульчинської округи у 1928 р. надіслав повідомлення про Рахманський Великдень такого змісту:

«Приготовляючи їжу на Паску з яєць, то шкаралупу селяни несуть на річку – кидають у воду; одні вірують в те, що курчата, чи гусинята або каченята будуть рости, як з води, а інші вірять, що є люди під землею, які не знають коли буде Великдень і справляють тоді, коли вода принесе до них шкаралупи з яєць. “Це вже над нами люди справляють Великдень. Давайте, будемо й ми готуватись до Паски” – кажуть підземні люди коли побачать шкаралупу. В нас цю Паску, підземних людей, називають “Рахманський Великдень”. І в цей день кажуть, що як прилягти ухом до землі, то чути дзвони» [4, арк. 155].

Про вшанування предків на Рахманський Великдень є згадка і в матеріалах за 1920-1924 рр. М. Кульпінського з Одещини. І хоча це зовсім скупі відомості, автор записав: «Переполовенне називається Рахманським Великоднем. Це, кажуть, були десь такі люде, що не знали коли Паска і її святкували аж на переполовеніє» [5, арк. 56 зв.].

Водночас у 1929 р. Г. Козак-Артимчук із с. Мохначка, що входило тоді до Київщини у своїх надісланих матеріалах про календарну обрядовість зазначав: «...«Рахманський» иначе в нас зветься «Навський Великдень». Розповідають, що цей день присвячуєся тільки для мертвих, бо вони розговляюця на «тім світі» і коли хто робить в цей день Великдень із живих, то в того виростає «навська кістка», бо всі померлі звертаються до Бога з проханням аби наказав «злочинця» і він наказує тим, що виростає в неналежнім місці «навська кістка» [6, арк. 52 зв.].

У продовження викладеного вірування про «навську кістку» наведемо і відомості із досліджень Никанора Дмитрука здійснених ним на Житомирщині. Так, в одному з його рукописів записано, що «На Нарський Вилигдинь ни мо'на робить діла. Але люди ни витирплять, часом роблять. То це ни всякому пошкодить. А гиншуму виросте Нарська кістка, такий наростинь. Вона буває і на брові, і на руці, і на носі – де попаде вирости. Колись в Мазурувої Луцьки, то виросла премо на щоці. То її хто вже шо ни казав! Кажуть, щоб цей дід шо ходить с торбую, обчистив кругом обвиде палицею три рази кругом кістки й за кожним разом торкне цю кістку палицею. Як обчіртить дев'ять дід'ів, то й пропаде. Але кістка з мирця більш помошна. Де небудь знайти кістку з нибожчика те й сховать. Кісткою то пользуюця таким родом: обчистить нею кругом цього наросня дев'ять раз – обчиртить три рази, те й зверху

причавить; потом знов три рази обчиртить і причавить; і ше три рази – обчиртить і причавить. Те й вона пропаде» [7, арк. 78].

Досить цікавим є й інше повідомлення цього ж автора про те, що «на Нарський Вилигдинь мирці йдуть ду церкви, і сьвітять там і правлять вночі. А внаші церкві, сьвітилось в вівтарі. То підходили ду вівтара ду вікна, дивились, то сьвітло сьвітиця, але ни видно нікого. А вже як по півночі, то й погасне.

Всігда Нарський Вилигдинь буває в читвер, а мирці йдуть ду церкви в сериду, так як ми в суботу на одіяніє. Правиця в церкві й співають.

Бувало ми ходим на гулицю кожин день, а як на Нарський Вилигдень, то аби смеркало, то вже й жадна ни вийде на гулицю, а то мирці ни люблять, щоб були на дорозі, як вони будуть ду церкви йти» [7, арк. 78 зв.].

Отже, як бачимо, з давніх-давен яйце було символом як сонячного божества, так і взаємозв'язку підземного (потойбічного) світу із наземним, і задовго до християнства стало предметом обрядодій та вірувань. Таким чином за допомогою писанок та крашанок вірили у зв'язок померлого із живим світом.

Джерела

1. Архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України (далі – АНФРФ ІМФЕ). Ф. 1. Од. зб. 393. 103 арк.
2. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1. Од. зб. 420. 119 арк.
3. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1. Од. зб. 702. 238 арк.
4. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1-дод. Од. зб. 309. 268 арк.
5. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1. Од. зб. 618. 67 арк.
6. АНФРФ ІМФЕ. Ф. 1-дод. Од. зб. 310. 296 арк.
7. АНФРФ ІМФЕ. – Ф. 1. Од. зб. 403. 139 арк.

Турков Володимир Вікторович
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії України,

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

ГОЛОД 1921-1923 РР. В БОЛГАРСЬКИХ СЕЛАХ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ТА ЙОГО ПОДОЛАННЯ

Прихід до влади більшовиків був пов'язаний із впровадженням політики воєнного комунізму. Заснована на примусі та свавіллі, вона позбавила багатонаціональне селянство України, у тому числі болгар, стимулів до господарювання і буквально паралізувала економічне життя колоній. До цього слід додати нескінченні

розподіли та перерозподіли земель, що порушувало сівозміни, ротацію сільськогосподарських культур, що неминуче вело до зниження врожаїв. Німецькі, болгарські та грецькі села підпадали під так зване по селищне розкуркулення. Політика воєнного комунізму привела до огульного відрізання у громад етнічних меншостей засівних земель, пасовищ та угідь на користь українських та російських громад або, найчастіше, до державного фонду [6, с. 52]. У свою чергу, скорочення посівних площ приводило до різкого зменшення кількості робочої худоби в селянських господарствах болгар. В наслідок реалізації політики воєнного комунізму була зруйнована система товарно-грошових відносин на селі. Результатом цього фактору була суцільна натуралізація селянського виробництва, яке не було зацікавлене в розширеному відтворенні й виробляло лише необхідне для власного споживання [6, с. 69]. Не останню роль в розповсюдженні голоду зіграв кліматичний фактор.

Погодні умови 1921 р. були вкрай несприятливими. Навесні та влітку не було дощів. Посуха повністю спалила посіви в Миколаївській губернії – на 65% площ, Катеринославській губернії – на 64% площ, Запорізькій – на 63%, Одеській – на 45%. Через відсутність вологи в землі сходи восени 1921 р. виявилися поганими [3,с.30]. Така ситуація привела до голоду в південних регіонах України. Повністю голодуючими були оголошені Запорізька і Донецька губернії, Дніпропетровський, Херсонський і Миколаївський повіти Миколаївської губернії, Катеринославський і Новомосковський повіти Катеринославської губернії, Одеський і Тираспольський повіти Одеської губернії [3, с. 31]. Голод охопив переважну більшість болгарських сіл, у тому числі і населений пункт Тернівка на Миколаївщині. В грудні 1921 р. у 26 селян було діагностовано дистрофічну хворобу. В складних умовах, коли волосний виконком і партосередок розгубилися, з ініціативою щодо організації та надання допомоги голодуючим виступила місцева релігійна громада. Віруючи вирішили отримати кошти від реалізації церковного майна. На виручені гроші та пожертви громадян вони придбали продукти харчування і роздали їх у вигляді продуктових наборів усім голодуючим села Тернівка. З грудня 1921 р. по березень 1922 р. селяни отримали 620 продовольчих наборів, кожний з яких включав 2 кг пшона, 1 кг цукру, 2 літри олії, 1 кг в'яленої риби, 1 кг копченого м'яса. Завдяки зусиллям релігійної громади багато жителів Тернівки були врятовані від дистрофічної хвороби та

голодної смерті [1, с. 111]. У той же час в інших селах та волостях, де компактно проживали болгары, смертність в 5-6 разів перевищувала народжуваність. Наприклад, в 1922 р. у Цареводарівській волості, за квітень місяць народилося 27 хлопчиків, 23 дівчинки, а вмерло 294 чоловіка та 73 жінки. За травень місяць народилося 23 хлопчика, 23 дівчинки, а вмерло 34 чоловіка та 83 жінки [5, с.46]. Крім їжі людям не вистачало простих ліків та засобів гігієни. Це приводило до розповсюдження інфекційних захворювань. Влітку 1922 р. у Цареводарівській волості від холери померли 69 осіб. Вмерлі декілька тижнів лежали у своїх будинках, бо їх нікому було поховати [5,с.47]. Розповсюдженими також стали епідемії черевного та висипного тифу. У двох болгарських селах Малий Буялик та Кубанка на Одещині, було зареєстровано 12 випадків захворювання на черевний тиф, 8 осіб померли. У серпні 1922 р. на Одещині зафіксували 2,3 тис. випадків голодної смерті і 7,7 тис. різноманітних захворювань, спричинених голодом. На Мелітопольщині на березень 1922 р. померло 2519 осіб, із них 1343 особи були дітьми [2, с. 110]. Для боротьби з голодом 21 листопада 1921 р. був створений Всеросійський комітет допомоги голодуючим на чолі з головою Московської міської ради К. Каменевим. На території України в серпні 1921 р. почала свою роботу Одеська комісія з допомоги голодуючим на чолі з П. Воробйовим. Відкривалися і волосні комісії з допомоги голодуючим [2, с. 111]. Слід зазначити, що наступний 1922 р. теж видався неврожайним, але органи влади визнали південноукраїнський регіон таким, що може забезпечити себе зерном та іншими продовольчими запасами у 1922 – 1923 рр. Таке помилкове рішення привело до того, що на жовтень 1922 р. в Одеській та Миколаївській губерніях голодувало до 85 % болгарського населення [2, с.116]. Точна кількість загиблих від голоду 1921 – 1923 рр. так і не була встановлена. За підрахунками Народного комісаріату охорони здоров'я у зазначений період кількість жителів республіки зменшилася на 235 тис. осіб [3, с. 118].

Велику роль у порятунку голодуючих зіграли іноземні благодійні організації. Вони забезпечили продуктами харчування 1.8 млн. жителів неврожайних губерній України проти 400 тис., яких забезпечувала Центральна комісія з допомоги голодуючим при ВУЦВК. [4, с. 201]. Зокрема, Американська адміністрація допомоги (АРА) допомогла на півдні України 380 тис. голодую-

чим [3, с. 38]. Пункт АРА був розташований і в болгарському селищі Тернівка. На його утриманні перебувало 1140 жителів села – 540 дорослих і 600 дітей [1, с. 112]. Крім АРА в Україні активно працювали «Джойнт», «Червоний Хрест» та різні релігійні благодійні організації. Так, Чехословацька баптистка місія на загальне харчування голодуючого населення Мелітопільського повіту, де переважно проживали болгари витратила 40 тис. доларів [1, с.44].

Таким чином, завдяки зусиллям влади та ефективній діяльності іноземних благодійних організацій, були врятовані від голоду тисячі болгар і представники інших етнічних груп, що населяли південноукраїнський регіон.

Література

1. Гамза В.І. Тернівка. Історико – етнографічний нарис: монографія. Миколаїв: Іліон, 2013. 522 с.
2. Грищенко Ю. Болгари в Україні 1920 –х – 1930 –х рр.: між національними проектами влади та реаліями життя. Київ: Інститут історії України НАН України, 2018. 269 с.
3. Котляр Ю.В., Міронова І.С. Голодомори 1921 – 1923 рр. та 1932 – 1933 рр. на Півдні України: етнічний та міжнародний аспекти. Миколаїв: Видавництво МДГУ ім. Петра Могили, 2008. 204 с.
4. Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919 – 1928). Київ: Основи, 1996. 376 с.
5. Митков В.В. Голгофа болгар Таврії: анатомія репресій (1920 – е – 1940 – е годы). Запорожжя:Тандем –У, 2009. 244 с.
6. Якубова Л.Д. Соціально – економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-ті – початок 30 – их років ХХ ст.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. 456 с.

Ціватий Вячеслав Григорович

кандидат історичних наук, доцент

Київського національного університету імені Тараса Шевченка,

Заслужений працівник освіти України

ПУБЛІЧНА ДИПЛОМАТІЯ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН КОРОЛІВСТВА САУДІВСЬКА АРАВІЯ (КСА) ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО-РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Сучасна система політико-дипломатичних та інституціональних координат міждержавних відносин в Арабському регіоні вибудовується в умовах поліцентричного (багатополюсного) світу ХХІ століття [1, с. 26-29]. Особливе місце в цій диспозиції обіймають провідні держави цього регіону, зокрема – Королівство Саудівська Аравія (КСА). Динамічний розвиток держав Арабського регіону

веде до їх все більш активного позиціонування себе на світовій арені. Зазначені інституціональні, регіональні та політико-дипломатичні процеси базуються, перш за все, на розширенні використання інструментарію «м'якої сили» («soft power») у зовнішній політиці та ефективній діаспоральній політиці держав цього регіону, а також – публічної, культурної та спортивної дипломатії як специфічних галузей практичної дипломатії.

Мета дослідження – проаналізувати концепт «м'яка сила» та особливості регіональної зовнішньої політики на прикладі відповідних стратегій Королівства Саудівська Аравія (КСА) в умовах сучасного поліцентричного світоустрою XXI століття.

Зростання потенціалу арабських гравців у сфері публічної та культурної дипломатії у 2019-2021 рр. було відзначено у щорічній доповіді The Soft Power 30 [2], яка подається консалтинговою компанією Portland і віддзеркалює ключові тенденції у сфері використання «м'якої сили». Королівство Саудівська Аравія (КСА) є другою країною з найвищим рейтингом у регіоні з загальним показником 44,2 із 100 та одночасно зросла з 26 по 24 місце у всьому світі. Нація відзначає покращення показників у показниках «Знайомство» (32-е), «Управління» (27-е) та «Культура та спадщина» (39-е). Збільшення на 8 пунктів у сфері управління, зі значним покращенням позитивного сприйняття її лідерів, а також поглядів на те, щоб бути безпечною та захищеною нацією. KSA робить кроки вперед, щоб покращити сприйняття свого загального управління, починаючи від заохочення та популяризації жіночого спорту – перша жіноча футбольна ліга стартувала минулого року та провела міжнародну жіночу гольф -подію в Саудівській Аравії. Будучи першою арабською державою, яка прийняла «Велику двадцятку», KSA взяла на себе відповідальність за просування та дотримання порядку денного G20, включаючи прихильність цілям сталого розвитку ООН. Нація просувається уперед у своєму баченні «Візії 2030» – своєї стратегії диверсифікації економіки, щоб стати глобальною інвестиційною силою – і такі ініціативи, як Фонд державних інвестицій, сприяють цій трансформації.

Ендрю Кемпбелл, керуючий директор із фінансів бренду на Близькому Сході, зробив наступний коментар: «Прихильність Саудівської Аравії до її бачення 2030 року є чітким кроком на шляху країни до диверсифікації економіки та демонстрації своєї відкритості у світовому масштабі, будучи при цьому на основі

найсильніших сил та можливостей нації. Домашні бренди KSA допомагають очолити цю трансформацію у своїх відповідних галузях – від створення STC цифрового хабу для всього регіону, до адаптації до майбутнього зростання в ІТ-секторі, програм SABIC, що допомагають у створенні та інституціональному розвитку малого та місцевого бізнесу, Saudi Aramco спонсорує майбутні інвестиційні ініціативи. Саудівська Аравія охоче демонструє свою позицію у всьому світі, і, приймаючи минулого року саміт G20, країна і на далі, сподіватимемося, буде спиратися на цю основу, що в найближчі роки ще більше сприятиме створенню гарних умов для розширити своїх можливостей у сфері «soft power» («м'якої сили»)» [2; 3, с. 29].

Інституціональну основу політико-дипломатичного інструментарію «м'якої сили» держав Арабського регіону складають: по-перше, багата національна культура, філософія, релігія і традиції, що йдуть корінням у їх стародавню історію; по-друге, налагоджена система надання взаємодопомоги та допомоги державам, що розвиваються; по-третє, політичні цінності, сформовані в результаті арабського переосмислення політико-правових ідей і практик, запропонованих державам арабського світу в якості моделі повоєнного становлення; по-четверте, популяризація арабської культури, традицій, науки і освіти у світовому масштабі; по-п'яте, прогнозована і системна діаспоральна політика, політика співробітництва зі своїми співвітчизниками за кордоном та зарубіжними діаспорами в арабському світі в умовах поліцентричного світоустрою XXI століття [3].

Інституціональний потенціал арабської «м'якої сили» підкріплюється позиціонуванням і статусністю держав Арабського регіону. Вони продовжують довгострокову інституціональну підтримку ключової ролі ООН у світових справах, вносить активний вклад у вирішальну роль, яку відіграє ООН у підтримці принципів і норм міжнародного порядку, поступу до глобальної безпеки та процвітання мондіалізованого світу. Провідні держави арабського світу взяли на себе зобов'язання також щодо підтримки ООН у її справах щодо вирішення комплексних глобальних проблем, які жодна держава не має можливості вирішити наодинці. Концепція «м'якої сили» в практичному втіленні державами Арабського регіону має свою національну і регіональну специфіку. Основи концепції «м'якої сили» в теорії та практиці міждержавних відносин були

закладені американським політологом Джозефом Наєм на початку 1990-х рр. у монографії *Bound to Lead: The Changing Nature of American Power* [4]. Дане поняття активно увійшло в міжнародно-політичний лексикон, дипломатичну й зовнішньополітичну практику багатьох держав, отримало свій подальший розвиток у монографії Дж. Ная *Soft Power: The Means to Success in World Politics* (2004 р.) [5]. Концепція Джозефа Ная отримала благодатний ґрунт для свого застосування в державах арабського світу на початку 1990-х рр. Даний період був пов'язаний із гострою необхідністю пошуку арабськими країнами свого місця в системі політико-дипломатичних координат, місця в поліцентричному світі, що змінюється. Закінчення епохи «Холодної війни» і біполярного світу ставило перед Арабським Сходом питання обґрунтованості існування держав цього регіону в поліцентричному світі та активної участі держави арабського світу в міжнародному інституціональному, політико-дипломатичному й соціокультурному житті [6].

Концепт «м'якої сили», сформульований у 1990-х рр. американським політологом Джозефом Наємом і отримав широке застосування в теорії і практиці міжнародних відносин та дипломатії [4]. Усвідомлення актуальності використання «м'якої сили» в зовнішньополітичній діяльності державами Близькосхідного регіону знаходить своє відображення в промовах політиків і дискусіях в ЗМІ. «М'яка сила» Саудівської Аравії задекларована в офіційному документі. У Стратегії «Бачення-2030» (Vision 2030), офіційному програмному документі, який наслідний принц Мухаммед бен Салман проголосив у 2016 році основою політичного розвитку королівства, безпосередньо термін «м'яка сила» не згадується, але він безперечно виступає лейтмотивом висунутих принципів [2]. Уже в передмові документа Саудівська Аравія фігурує в якості «серця арабського та ісламського світу, інвестиційного центру та комунікаційного хаба, який сполучує три континенти» [7]. Три інституціональні складові: етнорелігійна, економічна і логістична, формують інституціонально-структуруючий фундамент інституціональної політики Королівства саудівська Аравія (КСА). Якщо перший елемент можна віднести до традиційних інструментів впливу, які існували задовго до появи терміна «м'яка сила», то два інших – економічний і логістичний саудівська влада розвиває саме в останні десятиліття ХХІ століття цілком свідомо в рамках нової політичної концепції.

Незважаючи на відому консервативність і замкнутість, Королівство все більше прагне до відкритості зовнішньому світу, що втілюється, по-перше, у великій кількості іноземних мігрантів [8, с. 146-161; 9]. Королівство Саудівська Аравія стала приймати в себе великі культурні заходи. Після того, як саудівським спортсменам дозволили з'являтися на міжнародних стадіонах, вони також вносять великий внесок у створення позитивного образу своєї держави на міжнародних змаганнях (наприклад, Олімпіада-2020 у 2021 році в місті Токіо, Японія). Стратегічно вигідне становище Королівства Саудівська Аравія – між Африкою та континентальної Азією, недалеко від Суецького каналу, на узбережжі Червоного моря і Перської Затоки, дозволяє Королівству виконувати роль важливого інституціонального, логістичного та геополітичного центру.

Отже, **результатом дослідження** стало те, що автор зумів визначити інструментарій політики м'якої сили Королівства Саудівська Аравія (КСА). Основою дослідження було вивчення інструментарію «м'якої сили» держав Арабського регіону, а модель освітньої логістики дозволила визначити, як внутрішній, так і зовнішній потенціал політико-дипломатичної та державно-освітньої траєкторії розвитку реалізованої урядом Королівства Саудівська Аравія (КСА) у міжнародному та політико-дипломатичному аспекті.

Література

1. Циватий В.Г., Громико О.А. Поліцентричність сучасного світоустрою: мегатренд ХХІ століття (інституційний контекст). *Зовнішні справи*. 2014. № 08. С. 26-29.
2. Global Soft Power Index 2021. The world's most comprehensive research study on perceptions of soft power. USC Center on Public Diplomacy, 2020. 114p. URL: <https://brandirectory.com/globalsoftpower/download/brand-finance-global-soft-power-index-2021.pdf> (дата звернення: 16.09.2021).
3. Циватий В.Г. Публичная и культурная дипломатия Украины ХХІ века: институциональное измерение и стратегии развития. *Дискурс-Пи: научный журнал*. 2014. С. 124-130.
4. Nye, J.S. (1990). Bound to lead: The changing nature of American power. New York: Basic Books.
5. Nye, J.S. (2004). Soft Power: The Means to Success in World Politics. New York: Public Affairs Group.
6. Вербицька Г. А. Соціальні мережі в арабському світі та їхній вплив на трансформацію еліт. Дис. канд. наук із соціальних комунікацій за спеціальністю 27.00.06 – «Прикладні соціальнокомунікаційні технології» (27 – соціальні комунікації). Київ, 2019. 202с.
7. Vision–2030. URL: <https://www.vision2030.gov.sa/> (Дата звернення: 09.09.2021).

8. Тюкаева Т. И. Научная политика Саудовской Аравии: ученый интернационал как опора развития. *Сравнительная политика*. 2016. Т. 7. № 3 (24). С. 146–161.
9. Ас-сйаса аль-малйа ва мизан аль-мадфуат лі-ль-Мамлякаті ль-арабія ас-саудіа [Фінансова політика і платіжний баланс Королівства Саудівська Аравія] URL: [http:// www.riyadhchamber.org.sa/mainpage/ ChamberServices/SiteAssets/Pages/](http://www.riyadhchamber.org.sa/mainpage/ChamberServices/SiteAssets/Pages/) (Дата звернення: 13.10.2021).

Tchentsova Vera

*candidate of historical sciences senior researcher,
ERC AdG 2019 Typarabic, Institute for South-East European Studies,
Romanian Academy (Romania)*

«ELDERS» IN THE CHURCH: PATRIARCHAL AND SYNODAL ACTS OF 1686 ABOUT KYIV AND THE TERM «GERONT»

Ongoing discussion over the ecclesiastical status of the Orthodox church in Ukraine recently came to focus on the terminology used in the patriarchal and synodal decisions issued in 1686 to settle the position of the metropolitan see of Kyiv. According to the act signed in June 1686 by the ecumenical patriarch Dionysius IV and his synod, the metropolitans of Kyiv, while elected by the local assembly with the consent of Zaporizhian hetmans, were henceforth to be ordained in Moscow instead of Constantinople. However, this decision stated that during liturgical celebrations the metropolitans had to commemorate at the Anaphora (the Great Eucharistic Prayer) the ecumenical patriarch «among the first» (ἐν πρώτοις), while the patriarch of Moscow was to be ranked second. This clause clearly indicated the immediate hierarchical superior of the see reproducing the usual order: the celebrant at the Anaphora always initiates the ‘diptychs of the living’ with the name of his immediate superior, asking the Lord to give him protection. Thus, the 1686 patriarchal and synodal decisions stressed Constantinople’s ultimate authority over Kyiv beyond any temporary accommodation dictated by specific political upheaval.

Various other facets of terminology used in the documents to frame the new canonical situation in the diocese of Kyiv confirmed this clause. The synodal decisions of 1686 define the patriarch of Moscow in his relation to the metropolitan of Kyiv as an “elder and superior” (καὶ γινώσκειν ἐκεῖνον γέροντα καὶ προεστῶτα αὐτοῦ), specifying that henceforth this see will defer to Moscow’s authority (εἶη ὑποκειμένη /«подлежащей»). These terms have been

interpreted sometimes as a proof that the patriarch of Moscow received ultimate authority, as “superior” and “elder”, over the Kyivan metropolitans. This position, however, entails a discrepancy with the inescapable conclusion based on the liturgical requirements regarding commemorations. To overcome this problem, parallel use of the same terminology must be called to bear of the debate.

The closest parallels are to be sought in documents relative to the Archbishopric of Sinai and the 1663 patriarchal tomos defining the respective spheres of authority of the tsar and the patriarch. The patriarchal and synodal acts issued in 1687 state clearly that the archbishops of Sinai are under the jurisdiction of the patriarchs of Jerusalem who ordain them to their chair and, as such, are their «elders» [3, p. 409]. Similarly, according to Paisios Ligarides’ narrative of the condemnation of the Patriarch of Moscow, a metropolitan ordained by a patriarch «is as a son to his ordainer» [4, p. 307]. As such, Jeremias II of Constantinople was called «great sovereign and elder and father» by Job of Moscow since he had received from him «benediction and patriarchal installation» [1, col. 318]. The *tomos* of 1663 sent by the Eastern patriarchs to the tsar stressed that a church hierarch, either a metropolitan or a patriarch, is to be considered somebody’s «elder» when he has ordained him to his chair (οὕτω τοι μητροπολίτης τυχὸν ἢ καὶ πατριάρχης, ὥς μὲν γέρων τούτων κατὰ τὸν τῆς χειροτονίας λόγον ἀναφερόμενος) [2, p. 112].

Several documents from the Russian state archive of ancient acts confirm these statements: an «elder» was a church hierarch who had either personally ordained a cleric or succeeded the ordainer on his chair. For example, Bishop Cosmas of Hierissos was ordained by Cyril Kontaris of Beroea, then «vicar of the most holy patriarch of Constantinople in Thessalonica»; consequently, in 1631 Cosmas called Athanasios Patelaros his «elder», since he occupied the throne of Thessalonica [RGADA, f. 52-1, 1631, n. 11, fol. 51r]. Athanasios Patelaros himself, as well as other clerics of the Patriarchate of Constantinople (Gabriel Vlasios, Theophanus of Paleon Patron) called Patriarch Cyril Loukares his “geront”, because, as it seems, he was ordained or installed on the chair by this patriarch.

Though, an «elder» is not necessarily a superior of the ordained (installed). In 1633 in the tsar’s letter to Cyril Loukaris the installation of a patriarch by an «elder metropolitan» was compared to the Baptism of Christ by John the Forerunner, who despite his humble

origin could be considered an «elder»: «...яко же и Христос от раба крещение приял, обаче же еще и от раба, но от старейшаго и лучшаго» [RGADA, f. 52-1, 1634, n. 6, fol. 23-24].

Whether he was his superior hierarch or not, the ordained had to commemorate his ordainer during the liturgies which explains why such a commemoration of the patriarch of Moscow by the metropolitan of Kyiv is stipulated, «according to the rules», in the 1686 synodal acts. As such, one more parallel case, that of the see of Aleppo, that passed from the patriarchs of Antioch to the patriarchs of Constantinople and then back, could be evoked [3, p. 218, 221-222].

Unfortunately, documentation is lacking to ascertain if the same rule was applied when Patriarch Theophanes of Jerusalem acted as an «elder» in 1620-1621, ordaining Orthodox church hierarchs on behalf of the patriarch of Constantinople for the see of Kyiv. However, notwithstanding this intervention, transforming him in an «elder» for the metropolitan of Kyiv, he surely left precedence in the liturgical commemorations in Kyiv to the patriarch of Constantinople who had to be named there «among the first» as the immediate superior of the metropolitan. This offers a parallel to assess the exact balance of jurisdictional power after the enactment of the 1686 synodal decisions.

Bibliography:

1. Русская историческая библиотека. СПб., 1875. Т. 2. 1228 стб.
2. Собрание государственных грамот и договоров, хранящихся в Государственной коллегии иностранных дел. Москва, 1826. Ч. 4. IV, 654, [19], 165 с.; 5 л. факс.
3. Δελικάνης Καλλίνικος. Τὰ ἐν τοῖς κώδιξι τοῦ Πατριαρχικοῦ ἀρχιεποφυλακίου σωζόμενα ἐπίσημα ἐκκλησιαστικά ἔγγραφα. Ἐν Κωνσταντινουπόλει, 1904. Τ. 2. 30+700 σ.
4. Palmer W. The Patriarch and the Tsar. London, 1873. Vol. 3. 66+559 p.

Харламов Михайло Іванович
доктор історичних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальних і гуманітарних дисциплін
соціально-психологічного факультету
Національного університету цивільного захисту України

КУРСИ ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ КЕРІВНИКІВ ПОЖЕЖНОЇ ОХОРОНИ ПРОМИСЛОВОСТІ УСРР У 1927-1934 РОКАХ

На сучасному етапі розвитку історичної науки вчені досліджують питання професійної освіти УСРР періоду між двома світовими війнами досить активно. Однак науковці оминають у своїх роботах історичні питання розвитку професійної пожежної

освіти 1920-х – 1930-х років. Одним з маловивчених питань є робота курсів підвищення кваліфікації пожежних керівників індустрії в УСРР у 1927–1934 роках.

До 1927 року в УСРР не було довготривалих курсів підвищення кваліфікації пожежних керівників, в тому числі і індустріальних підприємств. Але вітчизняна промисловість вимагала підвищення рівня кваліфікації керівників індустрії України, в тому числі і вогнеборчих працівників. Так рішенням Вищої Ради Народного Господарства УСРР від 8 січня 1927 року у м. Харків були організовані шестимісячні курси з підвищення кваліфікації пожежних співробітників підприємств індустрії України. На курси було прийнято 50 осіб. Згідно угоди між Харківським відділом комунального господарства НКВС УСРР та пожежної охорони ВРНГ УСРР з 19 липня 1927 року для курсів було надано приміщення та пожежний реманент Шевченківської пожежної частини Харкова для розміщення шестимісячних курсів [1, с. 8].

Заняття на курсах розпочалися з 1 квітня 1928 року. Предмети, що викладалися на курсах можна умовно поділити на три блоки. Перший блок дисциплін – практичні пожежні дисципліни (основи будівельного мистецтва та вогнетривкого будівництва, водопостачання, облаштування пожежних машин та пожежного знаряддя, пожежна практика та пожежне виховання, пожежна тактика, основи іпологиї, медична допомога, практичні роботи у майстернях), точні теоретичні дисципліни (математика, фізика, хімія, графічна грамота), соціально-гуманітарні дисципліни (суспільствознавство, пожежне законодавство, основи страхування, повітряний напад та протиповітряна оборона).

Другий цикл курсів підвищення кваліфікації пожежних керівників промислових підприємств ВРНГ УСРР складався з точних теоретичних дисциплін: математики, графічної грамоти, фізики та хімії. Третій блок предметів курсів пожежних керівників підприємств торкався соціальних і гуманітарних питань, складався з суспільствознавства, пожежного законодавства, основ страхування, дисципліни «Повітряний напад та протиповітряна оборона».

Навчальною базою для проведення занять були учбові приміщення пожежних частин м. Харків, практичні заняття проводилися на об'єктах народного господарства, будинках, недобудовах тощо. Перший випуск курсів підвищення кваліфікації пожежних керівників ВРНГ УСРР відбувся 29 вересня 1928 року. Про що ми дізнає-

мося з посвідчення про успішне закінчення курсів Сигала О.П. [3, арк. 128]. Усі 55 випускників були направлені на роботу у пожежні частини міст та промислових підприємств України. Шестимісячні курси підвищення кваліфікації пожежних керівників подібні курсам у м. Харків були відкриті у 1932 році у м. Сталіно (Донецьк). На них навчалися 25 курсантів. Схожі курси для молодшого командного складу пожежних команд великих підприємств були відкриті у 1932 році об'єднаннями «Союзмука» та «Заготзерно» з підготовкою 25 курсантів без відриву від виробництва [2, с. 80].

Таким чином, слід сказати, що шестимісячні курси підвищення пожежної кваліфікації керівників пожежних команд підприємств України сприяли суттєвому покращенню пожежної безпеки у промисловості, про що свідчить зменшення кількості пожеж на фабриках та заводах у 1929 – 1934 роках.

Джерела та література

1. Ключ П.П., Палюх В. Г., Пустомельник В.П. Кузница огнеборцев: Очерк истории Харьковского института противопожарной безопасности. К 70-летию со дня основания. / П.П. Ключ, В.Г. Палюх, В.П. Пустомельник. – Харьков: Фолио, 1998. – 272 с.
2. Томіленко А.Г. Підготовка кадрів у галузі пожежної безпеки в Україні у 20-30-х роках ХХ століття. / А.Г. Томіленко // Збірник наукових праць «Гуманітарний вісник ЧДТУ». – 2016. – № 25. – Вип. 9. – с. 75 – 83.
3. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України). Ф. 4532. Управління начальника воєнізованої охорони Українського промислового округу, оп. 2., спр. 65. Анкети, посвідчення та список курсантів Всеукраїнського пожежного технікуму. Квітень 1930 р. – вересень 1930 р. – 143 арк.

Хоменко Віталій Олексійович

кандидат історичних наук,

Відокремлений структурний підрозділ

«Конопотський індустріально-педагогічний фаховий коледж СумДУ»

СУМСЬКЕ ПОГРАНИЧЧЯ: ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ТА ХРОНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

У 1890-х рр. американський історик Фредерик Тернер запропонував теорію фронтиру. Під фронтиром він розумів зону поселень експансивного суспільства на межі зіткнення «цивілізації» з «варварством», де суспільство та уряд чи то несформовані, чи то недоформовані. Надалі ця теорія була переосмислена і фронтір почали визначати як зону інтенсивної взаємодії різних культур і навіть різних цивілізацій.

В українській історичній науці початку ХХІ ст. дослідники велике значення надають феномену фронтиру, здебільшого використовуючи українські відповідники цього терміну: пограниччя, порубіжжя. При цьому слід зважати на те, що ці терміни дуже часто інтерпретуються по-різному. Українські словники пограниччя визначають як «місцевість біля кордону» [4], а порубіжжя – «територія розташована вздовж кордону, біля кордону; прикордоння» [5]. Але ці короткі визначення не відтворюють усю складність історичних процесів. Адже вони не завжди відбувалися на чітко визначених кордонах різних державних утворень. Відтак, істориками термін пограниччя «щораз частіше розглядається в контексті перетину, співставлення та взаємодії культур, мов, релігій, пам'яті, світоглядних цінностей, ідентичності тощо» [6, с. 226].

Український фронтір був складовою Степового фронтиру як південно-східної ланки Великого фронтиру (кордону) Європи між європейською та азійською цивілізаціями. Він проходив через степову зону України й тягнувся до Каспійського моря. Його відкриття губиться в докнязівських часах, закриття ж припадає на кінець 18 ст. [2, с. 337]. А термін пограниччя, на нашу думку, можна трактувати набагато ширше, як у територіальному, так і в хронологічному аспектах.

Сумщина є одним з регіонів, які якнайкраще підходять до концепту пограниччя. У різні епохи територія, яка зараз належить до Сумської області, була зоною, що перебувала на межі світів: лісу і степу, землеробів і кочовиків, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої і Московського, згодом Російського, царства, України і Росії. Сумське пограниччя вже зацікавлювало істориків, серед яких можна згадати Ярославу Верменич [1, с. 151-195] та Володимира Кравченка [3]. Дуже часто дослідники історію сумського пограниччя починають з часу контактів племені сіверян з хозарами. Вважаємо, що буде доцільно хронологічні межі посунути вглиб віків і тисячоліть.

Звісно, що про пограниччя можна вести мову лише у контексті взаємодії людських спільнот. Натомість, на початках людської історії надзвичайно суттєвим був вплив природніх умов, які зумовлювали та безпосередньо впливали на відповідні способи життя первісних людей. Так, у ранньому палеоліті межа риського (дніпровського) зледеніння (180 тис. років тому) проходила на південному сході сучасної Сумщини. За цією

межею починалися землі, де теоретично можна знайти сліди перебування пітекантропів. 125 тис. років тому західною межею Сумщини, фактично по р. Десні, проходила межа московського зледеніння. Жителями цього регіону були вже неандертальці, на специфіку життя яких відчутно впливала близькість льодовика.

Дослідники пізнього палеоліту (40-10 тис. років тому) виокремлюють кілька археологічних культур, творцями яких були вже кроманьйонці, причому сучасна межа між Сумською і Харківською областями була і приблизною лінією розмежування середньодніпровської та степової пізньопалеолітичних культур, які відрізнялися способами полювання і будівництва своїх жител, хоча панівним ландшафтом для них обох був степ. Тобто, стосовно цього періоду вже можна говорити про можливість певних культурних взаємовпливів, але чи вони були і якими вони були з'ясувати наразі проблематично.

У ранньому мезоліті (IX-VIII тис. до н.е.) на північному заході Сумщини зустрічаються зони пам'яток кудлаївської та піщано-рівської культур. Вони відрізнялися, як походженням, так і способами виготовлення знарядь праці. Змінюються і ландшафти: межа між лісом і лісостепом проходила приблизно верхніми течіями річок Сули та Псел. В енеоліті (V-IV тис. до н.е.) територію Сумської області населяли представники двох археологічних культур: ямково-гребінцевої кераміки та лисогубівської. Їх заняттям переважно було мисливство. Південніше лежали території степових культур, зокрема, деріївської, які вели тваринницьке господарство.

В епоху бронзи (III-I тис. до н.е.) межа між лісом і степом, землеробством і скотарством окреслилася ще чіткіше. У добу ранньої бронзи північ і центр Сумщини населяли представники культури шнурової кераміки, південь – ямної, згодом катакомбної. На середньому етапі бронзового віку на цих територіях зустрічаються мар'янівська, яка була наступним етапом розвитку культури ямково-гребінцевої кераміки, і зрубна культури. У часи пізньої бронзи схід Сумської області населяли представники бондарихинської культури, яку можна вважати спадкоємцем мар'янівської, а захід і північ – спочатку сосницької, а потім лебедівської, яка є пізнім варіантом попередньої.

На початку раннього залізного віку (IX-VIII ст. до н.е.) на південному сході між лебедівською та бондарихинською культурою вклинюються поселення чорноліської культури. У скіфські часи

(VIII-III ст. до н.е.) на півночі Сумщини локалізувалися меланхлени, а в центрі і на півдні – будини. Етнічна приналежність цих народів і досі викликає суперечки. У III-I ст. до н.е. на майбутніх сумських землях проживали представники юхнівської та зарубинецької культур. У II-V ст. тут була територія взаємовпливів коївської та черняхівської, а в VI-VII ст. на її південній межі існувала контактна зона колочинської та пеньківської культур.

Вважаємо, що дослідження пограничних процесів є важливим аспектом сучасної історичної науки. Стосовно Сумської області, яка була утворена з чернігівських (сіверських), харківських (слобідських) та полтавських земель, потрібно звертати увагу не тільки на історію Слобожанщини та українсько-російські відносини останніх століть. Перспективи дослідження полягають у розширенні хронологічних та територіальних рамок вивчення Сумського пограниччя. При цьому важливо залучати не тільки писемні джерела, але й здобутки археології, історичної географії, генетики тощо.

Література

1. Верменич Я. В. Територіальна ідентичність українського пограниччя: історичні витоки та геополітичні впливи / Відповідальний редактор В.А. Смолій. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 367 с.
2. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т – Я. 784 с.: іл.
3. Кравченко В. В. Харьков/Харків: столица Пограничья. Вильнюс: Европейский гуманитарный университет, 2010. 358 с.
4. Пограниччя, [електронний ресурс], режим доступу: <https://slovnyk.ua/index.php?swrd=%D0%BF%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%87%D1%87%D1%8F>
5. Порубіжжя – тлумачення, [електронний ресурс], режим доступу: <https://goroh.pp.ua/%D0%A2%D0%BB%D1%83%D0%BC%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F/%D0%BF%D0%BE%D1%80%D1%83%D0%B1%D1%96%D0%B6%D0%B6%D1%8F>
6. Чмелик Р. Поняття «пограниччя» в контексті українських і польських досліджень етнічних територій. Народознавчі зошити. 2014. № 2 (116). С. 221-228.

Цибка Веніамін Іванович

*голова Сумського міського об'єднання громадян
«Фонд підтримки інформаційних проектів «Алгоніка»*

КОНОТОПСЬКА ГЕНЕАЛОГІЧНА МОЗАІКА

При системній обробці парафіяльних метрик з фондів Державного архіву Сумської області (далі – ДАСО) за досить значні періо-

ди часу до поля зору дослідника інколи потрапляють окремі актові записи про народження, одруження, смерть видатних чи відомих свого часу персон або актові записи, що викликають інтерес своїм змістом. Деякі з таких знахідок спонукали автора до проведення повноцінного генеалогічного дослідження [4; 8; 5; 9; 7], а деякі так і залишились лише окремим документально підтвердженим фактом. Публікація таких фактів генеалогічного характеру вже раніше розпочата автором [21, 20, 22] і цією статтею автор продовжує вводити у науковий обіг загальновідомі і невідомі факти з життя видатних та маловідомих уродженців Сумщини.

Нижче наводимо у хронологічному порядку деякі з виявлених у метричних книгах православних церков Конотопського повіту Чернігівської губернії актові записи:

В метричній книзі Успенської церкви с. Соснівка Конотопського повіту Чернігівської губернії за 1865 рік виявлено актовий запис № 27 про народження 11 квітня 1865 року Василя Семеновича Богдана. Батьками були записані: *«козакъ Семень Федоровъ [сынъ] Богданъ и законная жена его Ксенія Іоаннова [дочь], оба православного исповѣданія»*. Обряд хрещення здійснив 11 квітня 1865 року священик Федот Бугославський з дяком Василем Бурновським та пономарем Трохимом Данилевським. Хрещеними батьками були: козак Володимир Пилипович Довгаль та козачка Євросинія Федорівна Єркова [15, арк. 102 зв. - 103]. Енциклопедичний довідник «Сумщина в іменах» крім зазначеної дати народження надає ще стислу інформацію про геоботаніка, професора Василя Семеновича Богдана [3, с. 55], який, до речі, закінчив Санкт-Петербурзький лісовий інститут як і інший, відомий наш земляк, уродженець Кролевця Василь Дмитрович Огієвський [16, с. 16]. Цікаво, чи були вони знайомі та чи підтримували стосунки?

В метричній книзі Миколаївської церкви с. Підлипне Конотопського повіту Чернігівської губернії за 1877 рік виявлено актовий запис про народження [10] 14 травня 1877 року у *«калежскаго ассесора Александра Матфеева [сына] Лазаревского и законной жены его Анны Николаевой [дочери], оба православные»* сина Гліба. Обряд хрещення здійснив 22 травня 1877 року священик Михайло Тимошевський [18]. Хрещеними батьками були: губернський секретар Данило Григорович Кандиба, дочка поручика Олександра Миколаївна Шрамченко [14, арк. 16 зв. - 17].

В метричній книзі підлипнівської церкви за 1879 рік відшукано актовий запис № 58 про народження 20 серпня 1879 року у подружжя Олександра Матвійовича і Ганни Миколаївни Лазаревських дочки Катерини. Обряд хрещення здійснив 30 серпня 1879 року священник Михайло Тимошевський. Хрещеними батьками були: все ж той губернський секретар Данило Григорович Кандиба та дружина поручика Катерина Андріївна Шрамченко [14, арк. 147 зв. - 148].

І хоча наведені факти з історії роду Лазаревських відомі краєзнавцям [1, с. 60; 1, с. 67] публікація актових записів про народження дітей історика О. М. Лазаревського надасть дослідникам додаткову інформацію. І це не тільки відомості про хрещених батьків, на підставі яких можна зробити висновок про тривалі дружні стосунки родини Лазаревських з губернським секретарем Данилом Григоровичем Кандибою, сином колишнього Конотопського повітового предводителя дворянства [6, с. 266 - 269]. Наприклад, 8-10 днів між народженням і хрещенням у обох випадках наводить дослідника на думку, що, можливо, Ганна Миколаївна народжувала своїх першу і другу дитину не в с. Підлипне, а в с. Вороніж Глухівського повіту, де жили її батькі, Микола Олексійович та Катерина Андріївна Шрамченки [17, с. 45 - 46; 17, с. 53], а обряд хрещення немовлят відбувався вже в Підлипному.

Є ще одне питання, на яке автор ще не знайшов відповіді. Як відомо Олександр Матвійович Лазаревський помер у Києві 31 березня 1902 року, а 2 квітня у київській Вознесенській церкві відбулося відспівування покійного. 4 квітня 1902 року О. М. Лазаревський був похований в с. Гирявка Конотопського повіту [1, с. 106]. Якщо все так відбувалося, то, на думку автора, у метричній книзі Вознесенської церкви м. Київ повинен бути відповідний актовий запис про смерть історика з приміткою щодо місця поховання покійного у відповідній графі. Особам, що супроводжували тіло Олександра Матвійовича до місця поховання причт Вознесенської церкви повинен був надати відповідний лист на ім'я священника парафії, на цвинтарі якої повинно бути здійснене поховання праху. А у метричній книзі Покровської церкви с. Гирявка повинен бути відповідний актовий запис про смерть 31 березня і про поховання 4 квітня О. М. Лазаревського з посиланням на лист священника київської Вознесенської церкви. Саме така процедура була виявлена автором при похованні в с. Гаврилівка Роменсько-

го повіту померлого у Смоленську генерал-лейтенанта Яновського [21, с. 18]. При перевірці актового запису про смерть та поховання історика не було виявлено ні в метричній книзі гирявської Покровської церкви, ні в метричній книзі Миколаївської церкви с. Підлипного, ні в метричних книгах усіх конотопських церков [11; 12]. Отже на черзі – перевірка метричної книги Вознесенської церкви м. Київ. Пошук у цьому напрямку дав свої результати: у метричній книзі Старокиївської Вознесенської церкви за 1902 рік виявлено актовий запис № 39 про поховання 2 квітня «члена Кіевской Судебной Палаты действительного статского советника Александра Матвѣевича Лазаревского», померлого 31 березня 1902 року від запалення легень у віці 67 років. Перед смертю Олександра Матвійовича сповідав священник означеної церкви Микола Клітін. У графі метричної книги «Кто совершалъ погребеніе и гдѣ погребены» вертикально через увесь аркуш записано: священник Микола Клітін з дияконом Корнилієм Новоборським та псаломщиком Василем Юркевичем. У цій же графі для досліджуваного актового запису зазначено місце поховання померлого: «На церковномъ погостѣ въ с. Гирявкѣ Конотопскаго уѣзда Черниговской губ.» [19, арк. 224 зв. - 225]. Таким чином, маємо першоджерело відомостей про місце поховання відомого історика.

В метричній книзі Успенської церкви с. Соснівка Конотопського повіту Чернігівської губернії за 1906 рік знайдено актовий запис № 18 про народження та хрещення 9 квітня 1906 року поета та перекладача Василя Яковича Баска. Батьками зазначені: «Конотопскаго Уѣзда, с. Пальчиковъ козакъ Іаковъ Григорієвъ [сынъ] Басокъ и законная жена его Марія Максимова [дочь], оба православные». Хрещеними батьками зазначені: козаки Віктор Тимофійович Хоменко та Меланія Андріївна Демидко. Хрестив немовля священник Василь Григорович з псаломщиком Петром Бурковським [13, арк. 69 зв. - 70]. На думку автора, на відміну від думки авторів енциклопедичного видання «Сумщина в іменах» місцем народження В. Я. Баска слід вважати не с. Соснівка, а с. Пальчики Конотопського повіту (нині – с. Пальчики Бахмацького району Чернігівської області) [2, с. 41 - 42].

Отже, вище наведені архівні знахідки свідчать, що з Конотопщиною пов'язано чимало, ще до сьогодні невідомих, фактів з життя відомих і не дуже відомих, але цікавих особистостей.

Література

1. Акічев Ш. М. Пам'ятні дати Конотопщини. – Харків: Мачулін, 2019. – 312 с.
2. Басок Василь Якович // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – 608 с.
3. Богдан Василь Семенович // Сумщина в іменах: Енциклопедичний довідник. – Суми: Рекламно-видавниче об'єднання «АС-Медіа», Сумський державний університет, 2003. – 608 с.
4. В. І. Цибка, О. В. Дубинська. Матеріали до родоводу «отца русского футуризма» Давида Давидовича Бурлюка // Матеріали шостої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції. – Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2005. С. 243-247.
5. В. І. Цибка. Нові матеріали до родоводу Харитоненків // Матеріали історико-краєзнавчої конференції до 190-річчя з дня народження І. Г. Харитоненка. 5 жовтня 2012 р., м. Суми. / упоряд. С. В. Тихенко. – Суми: ДВНЗ «УАБС НБУ», 2012. – С. 87 - 89.
6. В. Л. Модзалевский. Малоросійській родословникъ. Том второй. Е–К. Київ: Типографія Т-ва Г. Л. Фронцкевичъ и К°, 1910. – 720 + IV + 20 с.
7. Веніамін Цибка. Дослідження генеалогії Стефана Андрійовича Таранушенка по фондах Державного архіву Сумської області / В. І. Цибка // Стефан Андрійович Таранушенко. – Харків: Харківський приватний музей міської садиби, 2019. – С. 30 - 43.
8. Веніамін Цибка. Дослідження родоводу С. А. Таранушенка за документами Державного архіву Сумської області / В. І. Цибка // Таранушенко С. А. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918-1932 рр.: монографічні видання, статті, рецензії, додатки, таранушенкознавчі студії / упоряд. О. О. Савчук, С. І. Білокінь; підготовка тексту О. О. Савчук, М. М. Красиков; наук. ред. М. М. Красиков; передм. С. І. Білоконя; прим. О. О. Савчука. – Харків: Видавництво «АТОС», 2009. – С. 411 - 418.
9. Веніамін Цибка. Хроніка одного генеалогічного дослідження або українські корені родоводу видатного педагога Костянтина Дмитровича Ушинського / В. І. Цибка // Освітні інновації: філософія, психологія, педагогіка: збірник наукових статей у двох частинах. Частина 1 / За заг. ред. О. В. Зосименко. – Суми: ФОП Цьома С. П., 2018. – С. 335 - 342.
10. Визначити номер актового запису у відповідній графі неможливо – край метричної книги обрізаний. Зазначений актовий запис – 21-й актовий запис про народження осіб чоловічої статі від початку року.
11. ДАСО, ф. 1189, оп. 1, спр. 64. 592 арк.
12. ДАСО, ф. 1189, оп. 1, спр. 65. 696 арк.
13. ДАСО, ф. 1189, оп. 1, спр. 76. 201 арк.
14. ДАСО, ф. 1189, оп. 3, спр. 23. 193 арк.
15. ДАСО, ф. 898, оп. 1, спр. 14. 142 арк.
16. Козлов О. М. Родоводи Антоновичів, Мосцепанових, Нарановичів, Огієвських, Терещенків, Харитоненків. Серія «Дворянство Сумщини». – Суми: Видавничо-виробниче підприємство «Мрія-1» ТОВ, 2006. – 44 с.
17. Модзалевский В. Л. Малоросійський родословник. Том V. Випуск 5. К.–СПб.: ВІРД, 2004. – 100 с.
18. Права частина даного актового запису виявилася незаповненою, тому склад причту встановлено по іншим актовим записам: псаломщик Володимир Шейнов.

19. Центральний державний історичний архів України у м. Київ, ф. 127, оп. 1080, спр. 71. 260 арк.
20. Цибка В. І. Генеалогічні сюжети Сумщини / В. І. Цибка // Слобожанщина. Погляд у минуле: збірник науково-документальних праць. – Житомир: Вид. Євенок О. О., 2020. – С. 360-378.
21. Цибка В. І. Генеалогічна мозаїка Сумщини / В. І. Цибка // Сумські історико-краєзнавчі студії: збірник матеріалів Регіональної науково-практичної конференції. – Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. – С. 12-24.
22. Цибка В. І. Генеалогічні сюжети Лебединщини / В. І. Цибка // Слобожанщина. Погляд у минуле: збірник науково-документальних праць. – Житомир: Вид. Євенок О. О., 2021. – С. 399-420.

Черняк Ірина Володимирівна
*кандидат наук із соціальних комунікацій,
провідний науковий співробітник
Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав»*

МИКОЛА ПЕТРОВИЧ САУСТЕНКО – ВИДАТНИЙ ОРГАНІЗАТОР ПРОФЕСІЙНО-ТЕХНІЧНОЇ ОСВІТИ НА ПЕРЕЯСЛАВЩИНІ

У розвитку професійно-технічної освіти на Переяславщині середини ХХ століття вагоме місце належить талановитому керівнику, педагогу, широко освіченій людині різнобічних поглядів, прихильнику тісного зв'язку між теорією і практикою М.П. Саустенку (1930-2008). Однією із характерних рис цієї видатної особистості було те, що він був Директором-Стратегом з великої літери. Він завжди мав свою об'єктивну, не заідеологізовану точку зору на проблеми фахової діяльності, на проблеми внутрішньої і зовнішньої політики країни [1].

Народився Микола Петрович у селі Вінницькі-Стави, що на Васильківщині. У 13 років вже працював у колгоспі, але мріяв про навчання і в цьому його підтримував і всіляко сприяв рідний дядько Петро Нечипорович Ярошенко, викладач Уманського технікуму механізації сільського господарства котрий був для Миколи Петровича наставником і радником, повсякчас підтримував та навчав цілеспрямовано йти до своєї мети [3, с.3-4].

У 1946 році М.П. Саустенко вступав до технікуму механізації сільського господарства (Умань). Після закінчення навчання був направлений до Васильківської машино-тракторної станції де працював механіком. Проте бажання вчитися не полишав і в 1949 року вступив на заочний відділ до Української академії

сільськогосподарських наук на факультет механізації сільського господарства [2, арк. 104].

3 лютого 1955 року розпочав трудову діяльність у Переяслав-Хмельницькому училищі механізації сільського господарства № 2 (нині «Переяслав-Хмельницький центр професійно-технічної освіти»), де пройшов шлях від майстра виробничого навчання, викладача, старшого майстра, виконуючого обов'язки директора до директора професійно-технічного училища № 22 [2, арк. 104-105].

Училище для М.П. Саустенка було другою домівкою. Це був його шлях його дітище, його заповітна мрія. Саме під керівництвом Миколи Петровича зводилися нові корпуси, створювалися сучасні навчальні кабінети, лабораторії, майстерні, навчальне господарство, навчально-методична база постійно розширювалася. При безпосередній участі М.П. Саустенка створено історико-краєзнавчий музей де висвітлено історію навчального закладу [3, с. 5].

До питання добору педагогічного колективу училища директор ставився надзвичайно серйозно і відповідально, залучав до роботи кваліфікованих спеціалістів, вмів правильно організувати робочий та навчальний процеси, переймався долею кожного учня. Біля витоків училища стояли висококваліфіковані викладачі: О.М. Палатна (викладач історії, заступник директора з НВР), А.І. Саханшина (вчитель математики), Г.В. Башманова (вчитель спецдисциплін), Г.П. Саустенко (вчитель спецдисциплін), Л.А. Яблонський (викладач спецпредметів), В.С. Шелест (викладач спецдисциплін), А.Я. Довгий (викладач спецдисциплін), Н.П. Бідний (майстер виробничого навчання) та інші [3, с. 17-25].

Попри те, що Микола Петрович був надзвичайно вимогливим до себе й усіх, без винятку, як до співробітників, так і до учнів, та як людина користувався неабияким авторитетом. Він умів переконати учнівську молодь у нагальній потребі саме в тій спеціальності, яку вони обрали.

Головною особою в училищі М.П. Саустенко вважав учня. Він був переконаний, що гордістю учителя є його учні, а училища – його випускники [3, с. 4]. Тому, своєрідною особливістю його викладацького стилю був постійний зв'язок і контакт із учнівською аудиторією. Він заохочував до самостійного мислення, аналізування, формування та розвитку учня як індивідуальності. Переймався й піклувався долею

кожного учня мабуть саме таке батьківське піклування й посіяло в учнівських лавах любов та повагу до ректора.

Микола Петрович 50 років свого життя віддав профтехосвіті. З них 40 років очолював рідне училище. Він був не лише мудрим наставником, хорошим психологом, вимогливим педагогом, дбайливим господарем, а й творцем профтехосвіти України [1].

За його керівництва у 1995 році училищу було присвоєно звання «Кращий заклад освіти Київщини». Його ім'ям названа одна із мальовничих вулиць міста Переяслава. За віддане служіння професії М.П. Саустенко був нагороджений нагрудним знаком «Відмінник профтехосвіти СРСР», почесним знаком «За заслуги в розвитку профтехосвіти», знаком «Відмінник освіти України». Йому присвоєно звання Заслуженого працівника професійно-технічної освіти України, Почесного громадянина міста Переяслава-Хмельницького, він був стипендіатом фонду інтелектуальної співпраці «Україна - ХХІ століття», членом Президії районного комітету профспілок працівників сільського господарства, членом Державної акредитаційної комісії при Міністерстві освіти і науки України [2, арк. 109].

23 листопада 2008 року на 79 році М.П. Саустенко пішов із життя.

М.П. Саустенку завжди були притаманні високий професіоналізм і відповідальність, він мав оригінальну систему поглядів на низку проблем у освітянській галузі, підтримував і пропагував кращий досвід, водночас завжди допомагав у вирішенні будь-яких проблем.

Джерела та література

1. Записано від Палатної Ольги Миколаївни, жителька м. Переяслав Бориспільського р-ну Київської обл., 17. 09.2021 р.
2. Особова справа працівників училища, які звільнилися у 2005 році, т. 2. *Професійно-технічне училище №22. м. Переяслав-Хмельницький*. Арк. 70–72; 104–109.
3. Саустенко М.П. «Училище моє – гордість моя». Переяслав-Хмельницький. – 2004. С. 3–35.

БЮРОКРАТИЧНА СТРУКТУРА ПОВІТОВИХ СУДІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ (1797–1831 рр.)

Прихід Російської імперії на Правобережжя відкрив новий етап в історії регіону. Замість Речі Посполитої з її шляхетською демократією, слабкою королівською владою, виборною і незалежною судовою владою прийшло самодержавство зі своєю системою адміністративних і судових органів. Захопивши край верховна влада почала конструювати адміністративні і судові органи згідно «Учреждений для управления губерний Всероссийской империи» 1775 р. Павло I, заради лояльності місцевих еліт, модернізував імперську політику, пожертвувавши частиною судової влади. Тому в прикордонних Київській, Волинській та Подільській губерніях було відновлено окремі елементи річпосполитських судових процедур: виборність посадовців повітових і підкоморських судів, чинність Третього Литовського статуту і польських конституцій, польська мова в судах першої інстанції [6]. Загалом утвердження в регіоні здійснювалося шляхом забезпечення соціальної стабільності. Проте, виконати цю справу було неможливо без вирішення питання з шляхтою. Зіткнувшись з великим числом безземельної шляхти, влада намагалася змусити її служити державі, а не у магнатських маєтках. Для цього залучала її до державної служби, обіцяючи посади, чини і гроші та дворянські звання.

Фактично, верховною владою було вибудовано, а місцевою адміністрацією реалізовано для повітових судів, магістратів і ратуш дві структури – виборні посадовці і постійно діючий корпус судових посадовців і канцелярських службовців, які перебували на цивільній службі.

Враховуючи юрисдикцію повітових судів, яка охоплювала кримінальні і цивільні провадження і поширювалася не лише на шляхтичів, але і на державних селян, кріпаків і навіть духівництво, держава не могла залишити їх без контролю. Збереження річпосполитського принципу формування складу канцелярій повітовими суддями неминуче призвело б до ситуації, як і у випадку з підкоморськими судами, у яких було

відсутнім звітування, листування з іншими установами. Тому заради дотримання норм діловодного процесу і бюрократизації влада запровадила призначення службовців канцелярій.

Хоча кожних три роки до складу повітового суду обирався писар (нотар), але з боку губернського правління призначався секретар, який керував канцелярією і забезпечував передусім правильне документування судових рішень. На ці посади призначалися виключно шляхтичі, які закінчували повітові училища та набули досвід практичної роботи на нижчих посадах. 1828 р. секретарем Острозького повітового суду призначено 32-річного безземельного шляхтича О. Рожовецького, який після закінчення Луцького повітового училища служив в Луцькій римо-католицькій консисторії канцеляристом і одночасно перекладачем. Але менше, ніж за рік він залишив службу і протягом наступних п'яти років знаходився при письмових справах повітових маршалків. Лише після цього він вступив на службу до суду перекладачем і 1824 р. отримав чин колезького реєстратора, 1828 р., після призначення секретарем, - губернського секретаря, 1831 р. – колезького секретаря. Неодноразово заступав і виконував обов'язки острозького стряпчого [1, арк. 3 зв.—4]. З його та подібних йому формулярів можна дійти висновку про набуття спеціалізації на місці служби.

Вкажемо, що служба на нижчих посадах давала можливість шляхтичам отримувати класні чини. Повитчик Ковельського повітового суду губернський секретар Ф. Пухальський, 1793 р. н., службу розпочав канцеляристом у Ковельському суді. 1827 р. він отримав колезького реєстратора, 1831 р. став губернським секретарем. Очевидно, що власність батька (35 кріпаків) відкривала йому шлях до престижних виборних посад [2, арк. 2, 3, 13 зв.—14].

Централізаторська політика Миколи І охопила і канцелярії повітових судів західних губерній. Державна рада своїм рішенням 21 грудня 1827 р. уніфікувала склад повітових установ: секретар, по два повитчика (канцеляриста), підканцеляриста і копіїста. Причиною таких змін стала необхідність забезпечити успішне провадження кримінальних, слідчих і інших справ російською мовою. Їм передбачалась виплата жалування за рахунок сум, які збиралися на земські повинності [4].

Варто зазначити, що при цьому за найменшої можливості канцеляристи намагалися обійняти виборну посаду, адже це було ознакою більш високого становища. Для цього необхідно було,

передусім, відповідати майновому цензу. Частина канцеляристів, які або їх батьки мали необхідну власність, проходили службу на нижчих канцелярських посадах, беручи участь у виборах [5, арк. 245]. Обраний писарем Острозького повітового суду у 1826 р. 31-річний шляхтич А. Брадовський розпочав службу з 1813 р. у цьому ж суді адвокатом [3, арк. 5 зв.]. Наявність власності відкрила йому шлях до виборної посади.

Таким чином, верховна влада аби не втрачати нагляду за розглядом цивільних і кримінальних проваджень, вибудувала ще одну бюрократичну структуру в судах, значення якої в умовах формального судочинства було важливим. Схвалення місцевою адміністрацією чиновниками у повітові суди передусім молодих польських шляхтичів, які закінчили, в основному, повітові училища, можна розглядати продовженням імперської політики пошуку компромісу з місцевою елітою. За умови успішної служби вони тримали можливість набувати чергові чини і посади, але вже як чиновники на російській службі. Фактично, статська служба давала їм можливість легітимізувати себе і свій статус у новій державі.

Джерела та література

1. Державний архів Волинської області (ДАВО). Ф. 361. Оп. 1. Спр. 300. Арк.3 зв.–4.
2. ДАВО. Ф. 363. Оп. 1. Спр. 298. – Арк.2, 3, 13 зв.–14.
3. Державний архів Рівненської області. Ф. 22. Оп. 2. Спр. 31. Арк. 5 зв.
4. Полное собрание законов Российской империи. Собрание 2. Т. 2 (1827). № 1633.
5. Центральний державний історичний архів України (м. Київ). Ф. 484. Оп. 1. Спр. 12а. – Арк.245.
6. Шевчук А. Судове врегулювання поземельних відносин у Правобережній Україні (1797–1840 рр.). *Український історичний журнал*. 2020. №4. С. 29–45.

*Шкіра Людмила Миколаївна
старший науковий співробітник
Музею народного сухопутного транспорту Середньої Наддніпрянщини
Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»*

**КОЛЕКЦІЯ ГУЖОВИХ ТРАНСПОРТНИХ ЗАСОБІВ
ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ. З СУМЩИНИ В ЕКСПОЗИЦІЇ
МУЗЕЮ НАРОДНОГО СУХОПУТНОГО ТРАНСПОРТУ
СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ НАЦІОНАЛЬНОГО
ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»**

Вироби з дерева віддавна супроводжували наших предків, а художні та будівельні традиції передавалися з покоління в покоління. Однією з важливих ланок деревообробного напрямку було стельмаство – виготовлення саней та возів, їх конструктивних частин і було традиційним для сільського населення України до сер. ХХ ст. Майстри виготовляли гужові транспортні засоби різні за зовнішнім виглядом, вантажопідйомністю, міцністю, розмірами та функціональним призначенням, що відобразилося на їх народних назвах: коти́ги, грабарки, биндю́ги, брички, фаєтони, шарабани, карети, тачанки, лінійки, безтарки, бідки, тарантаси, волокуші, санки, гринжолі, козирки, полози, опліни тощо. Працівниками Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», на чолі з Героєм України Михайлом Івановичем Сікорським (1923-2011), зібрано колекцію транспортних засобів ХІХ-першої пол. ХХ ст. в різних етнографічних регіонах, та 1993 р. відкритий унікальний Музей народного сухопутного транспорту Середньої Наддніпрянщини.

Слід відзначити достатньо широкий діапазон музейних форм і методів виявлення та придбання експонатів. Найбільш поширеними серед них були наукові експедиції (тематичні та комплексні), дослідження регіонів та одержання музейних предметів від організацій та громадян. Незначна, проте вагома кількість етнографічних обстежень Сумщини працівниками Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника була проведена в 70-80-х р.р. ХХ ст., проте не всі етнографічні дослідження фіксувалися у Книзі наказів, вносилися лише основні та комплексні дослідження. Так, згідно Книги наказів Переяслав-Хмельницького державного історико-культурного заповідника, в 70-80-х р.р. ХХ ст. музейними працівниками було здійснено на Сумщину більше десяти комплексних етнографічних експедицій та зібрано десятки експонатів. Так, згідно наказу № 5, від 17.02.79р. «п.2, до Сумщини

з метою збору етнографічних експонатів відряджають наукових співробітників музею: Миколу Федоровича Хоменка, Михайла Івановича Жама, Юрія Миколайовича Мисюру 20.02-25.02. 1979 р.» [1]. У кінці лютого 1979 р. науковим працівником заповідника Миколою Федоровичем Хоменком здійснено наукове опрацювання предметів музейного значення, що були зібрані в експедиції 20.02-25.02. 1979 р., це транспортні засоби:

1. Віз інв. № Е-480 «однокінний, на дерев'яних осях, з неглибоким ящиком, що кріпиться на «насади». Колеса без шин. Віз призначений для перевозки грузу. Виготовлений умільцями по дереву с. Зазірки в першій пол. ХХ ст. Речі знайдено: Сумська обл. Кролевецький р-н с. Зазірки колгосп ім. Щорса. Розмір: довжина 240 см; ширина 146 см.; висота 90 см. Стан речі: дерево в тріщинах, колеса без шин, дуже пошкоджений. Дерев'яні ободи на колесах зношені. Акт прийому № 1611. Матеріал, техніка: дерево, метал, стельмаство. Закупівельна ціна 10 крб» [2].
2. Сани Е-2457 «розвальні». «Однокінні, легкого типу, на двох полозах, на п'яти копилах прямих у кожному полозі, з загнутим передком, без спинки. Використовувалися як робочі та виїзні. Виготовлені майстрами по дереву с. Зазірки в першій половині ХХ ст. Де знайдено речі: Сумська обл. Кролевецький р-н с. Зазірки колгосп ім. Щорса. Розмір: висота 71 см, довжина – 226 см. Стан речі: полози зносилися, дерево потемніло, каркас розпався в одному вузлі. Акт прийому №1611. Матеріал, техніка: дерево, стельмаство. Закупівельна ціна – 20 крб». [2]
3. Сани Е-2458 типу «козилок». «Парокінні, виїзні, легкого типу, на двох полозах з «підрізами». В кожному полозі по 2 прямих та 3 «косих» копили, на яких встановлено «каркас» та «козилок» зі спинкою та «загнутим» передком». Виготовлені в с. Зазірки Кролевецького р-ну Сумської обл. в першій пол. ХХ ст. Матеріал: Дерево, столярна робота. Довжина: 250 см». [2].
4. Бричка Е-2459 «парокінна, на чотирьох колесах. Каркас встановлений на ресорах. На каркасі змонтований козилок зі спинкою. Виготовлений майстрами в с. Зазірки в першій пол. ХХ ст. матеріал: дерево, метал, ручна робота. Розмір: довжина 226 см. Джерело надходження: с. Зазірки Кролевецький р-н Сумської обл. Колгосп ім. Щорса [2].

У подальшому ці експонати розмістили в експозиції об'єктів скансену а в 1993р. цей експозиційний матеріал було переміщено

до Музею народного сухопутного транспорту середньої Наддніпрянщини і нині він займає почесне місце в тематичній експозиції.

Сани Е-492 («грузові»). «У два полози вставлені «копили» (по п'ять), «зв'язані» «оплішнями» на яких кріпиться каркас. На каркасі встановлено загнутий передок. Перша половина ХХ ст. Дерево, ручна робота. Розмір: ширина спереду – 68 см, у задній частині – 137 см. Довжина – 255 см. с. Ярославець Сумська обл.» [2]. Нині унікальний артефакт еспонується в пам'ятці народної дерев'яної архітектури кін. ХІХ ст. – об'єкті корчма Музею народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини.

Під час етнографічних експедицій у 1979 р. музейними працівниками були виявлені віз однокінний, на дерев'яних осях з неглибоким ящиком та пожежна бочка. Проте за станом збереження дерев'яних конструкцій предмети не стали експозиційними матеріалами.

Короткий аналіз музейної колекції гужового транспорту із Сумщини дозволяє зробити підсумок про особливості народного сухопутного транспорту досліджуваного регіону. Найчастіше транспортні засоби використовували для перевезення грузу, перевезення пасажирів та святкових виїздів. Матеріалом для виготовлення транспортних засобів слугував місцевий матеріал, дерево (дуб, ясен, сосна, береза). Дерево гнулося методом розпарення. У конструктивних частинах транспортних засобів умільці застосовують металеві деталі для кріплення та з'єднання частин. Особливостями місцевих транспортних засобів є великі розміри, використання великої кількості металевих деталей при з'єднанні окремих частин транспортних засобів, нанесення фарби на дерево з метою захисту від вологи та кращого збереження.

Транспортні засоби майстрів Сумщини у зібранні Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав» характеризуються високою якістю та надійністю, міцністю конструкції та довговічністю. Це свідчить про велику майстерність умільців по дереву та ковалів даного регіону.

Джерела та література

1. Книга наказів Переяслав-Хмельницького Державного історико-культурного заповідника 15.07.1976–28.12.1981. 200 арк.
2. Фонди НІЕЗ «Переяслав». Матеріали фондової облікової документації. Інвентарна група, інвентарна група «Е». («Етнографія»). Кн. № 1-6. №№ 1-4462.

Шкіра Микола Володимирович
завідувач науково-дослідного філіалу
«Музей народної архітектури та побуту Середньої Наддніпрянщини»
Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

**КОЛЕКЦІЯ ПАМ'ЯТОК НАРОДНОЇ ДЕРЕВ'ЯНОЇ АРХІТЕКТУРИ
З ЗАТОПЛЕНИХ КАНІВСЬКИМ ВОДОСХОВИЩЕМ СІЛ
ПЕРЕЯСЛАВЩИНИ В ЕКСПОЗИЦІЇ МУЗЕЮ НАРОДНОЇ
АРХІТЕКТУРИ ТА ПОБУТУ СЕРЕДНЬОЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ
НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИКО-ЕТНОГРАФІЧНОГО
ЗАПОВІДНИКА «ПЕРЕЯСЛАВ»**

На сьогодні все більшої популярності набувають відродження української культури і збереження історичної пам'яті, що упередметнюється в традиціях і пам'ятках етнокультурної спадщини. Зі швидким економічним розвитком українського села у другій половині ХХ ст. почали інтенсивно зникати млини-вітряки, дерев'яні хати, культові споруди, виробничі приміщення, предмети домашнього вжитку. Саме вони складають матеріальну і духовну основу формування традицій, побуту і моралі народу. З будівництвом ряду каскадів водосховищ на річці Дніпро, з карти України, почали зникати цілі територіальні одиниці. Виникла необхідність термінового переміщення цінних сільських будівель. Саме з 60-х рр. минулого століття у місті Переяславі-Хмельницькому Київської області було розпочато будівництво першого в Україні музею просто неба.

Переяславський скансен – це архітектурно-етнографічний комплекс просто неба з українським селом і окремими мінімузеями різного профілю й тематики (українського рушника, обрядів, народного сухопутного транспорту, хліба, бджільництва та ін.). Музей створювався на основі перенесення автентичних, найбільш оригінальних зразків народного дерев'яного зодчества на спеціально відведену територію. Впродовж 1964–1978 рр. тут відтворювалася комплексна реконструкція українського села сер. ХІХ – поч. ХХ ст. з хатами й господарськими будівлями двору: коморами, повітками, клунями та громадськими будівлями села: школою, корчмою, крамницями, культовими будівлями.

Саме в цей період обірвалася історія десятка наддніпрянських сіл і великої кількості хуторів Переяславщини. Вони опинилися на дні Канівського рукотворного моря, заради будівництва Канівської ГЕС – складової частини загальнодержавної системи водного господарства країни. Ціль, мета та ідея були величними,

а життя тисяч людей було порушене масштабними планами державотворців. 12 серпня 1963 р. прийнята Постанова Ради Міністрів УРСР № 29 «Про заходи по переселенню населення і перенесення на нові місця будівель і споруд у зв'язку з будівництвом Канівської гідроелектростанції». Зі створенням штучного водосховища (слід було підняти воду у Дніпрі на висоту 3м 65см), постало питання про виселення придніпровських сіл Переяслав-Хмельницького району: Циблі, В'юнище, Козинці, Городище, Комарівка, Зарубинці, Підсінне, Андруші, хуторів: Чубуки, Гора, Борок, Гетьманів, Лісаневичі, Слобода і Максимівка. Загальна чисельність переселенців складала 7 тис. 315 чол. [1]. У зв'язку з цим, у Переяслав-Хмельницькому районі, впродовж восьми років (1965–73 рр.), було здійснено масштабне переселення мешканців зазначених населених пунктів з подальшою реорганізацією адміністративного устрою. Так, у 1970 р. ліквідовується Трубайлівська сільрада, з підпорядкуванням сіл Андруші та Трубайлівка Переяслав-Хмельницькій міськраді, а з листопада 1971 р. Григорівська сільрада включена до складу Черкаської області. Наступного, 1972 р. знято з обліку села: Борок та Комарівку Хоцьківської сільради. У 1973 р., у зв'язку з переселенням жителів виключені з облікових даних села: В'юнище, Городище, Козинці В'юнищанської сільради, а центр сільської ради перенесено у новозбудоване село, під старою назвою Циблі, з перейменуванням у Циблівську сільраду; село Підсінне Стовп'язької сільради [3 с. 129].

Мешканці запроєктованих під затоплення територій, в індивідуальній, або централізованій формі, переселялися до нових місць проживання. Для тисяч людей акція будівництва стала справжньою жорстокою трагедією, а під водами Канівського водосховища назавжди загинула історія цілого регіону.

Так, історично склалося, що офіційно Канівський гідровузол та Переяслав-Хмельницький Музей просто неба почали будувати у 1964 р., приурочивши початок їхнього створення до 150-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка. Розуміючи той факт, що пам'ятки дерев'яної архітектури є важливим компонентом матеріальної і духовної культури українців, у працівників Переяслав-Хмельницького історичного музею, на чолі з Михайлом Івановичем Сікорським та його помічником Єфремом Федотовичем Іщенком, виникає ідея про збереження українського наддніпрянського села в окремому місці. У березні 1963 р.,

рішенням сесії Переяслав-Хмельницької міської Ради, було виділено земельну ділянку для будівництва першого в Україні етнопарку на честь 150-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка.

На початкових етапах створення музею українського села, предметом обстеження була територія затоплення. Так, кожному переселенцю за будинок, господарські споруди, деревонасадження та інші витрати, пов'язані з переселенням, державою виплачувалася компенсація, але після того, як всі будівлі на дворіщі будуть розібрані. Тож жителі придніпровських сіл будівлі, що не могли перевезти, розбирали на дрова [2]. Користуючись даною ситуацією, музей купував, чи міняв на дрова у селян найбільш оригінальні хати та господарські будівлі.

Впродовж 1965–1975 рр. 44 типові та досить оригінальні споруди із зони будівництва Канівського водосховища були перевезені на територію Музею. Нині, на площі 24,2 га знаходиться 107 пам'яток народної дерев'яної архітектури. З них, із затоплених сіл: церков – 2; вітряків – 2; хат – 13; комор – 6; повіток – 9; клунь – 3; сажів – 7; погрібник – 1; курник – 1. Всі вони паспортизовані, мають облікову картку об'єкта культурної спадщини та є пам'ятками народної дерев'яної архітектури другої пол. XIX ст. місцевого значення. Ця краса, створена працею народних майстрів, потребує подальшого вивчення. В архітектурі збережених об'єктів показана художня та будівельна культура жителів Переяславщини, традиції та притаманні риси. Спрямування дослідницької уваги на вивчення історії та культури затоплених сіл дозволить зберегти інформацію про унікальне природно-історичне середовище, зафіксувати традиції та зберегти пам'ять про культуру краю.

Джерела та література

1. Архівний відділ Переяслав-Хмельницької державної адміністрації. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 103. Арк. 3–4.
2. Польові матеріали автора. Записано автором від жителя с. Вюнище Бойка О. М., 1948 р. н.
3. Корінний М. М. Адміністративно-територіальний поділ Київщини 1918–2010 роки, довідник. – Біла Церква: видавець Пшонівський О. В., 2012. – 304 с.

«ВОГНЯНЕ ДНИЩЕ» АБО «ВОЛОКІТА» – ОБРАЗ ЧОРТА ЯК ОДИН З ЕЛЕМЕНТІВ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ КУЛЬТУРИ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПОЛЬОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)

Системі українських вірувань притаманна своєрідна строкатість, що пов'язана з зародженням в досить суперечливих умовах: тісні культурні взаємозв'язки з сусідніми народами: росіянами, білорусами, болгарами, греками та з боротьбою з численними державами, котрі в різні часи зазіхали на українські землі. То ж для відновлення цілісної картини світогляду наших предків актуальним є дослідження регіональних особливостей в образах та сюжетах демонічних персонажів.

Запропонована робота є спробою відтворити образ чорта, характерний для українців Чигиринщини, використовуючи наявну наукову літературу та польові записи, зібрані в 2010 – 2020 рр. в м. Чигирин і селах Стецівка, Вітове, Рацеве Черкаського р-ну, Черкаської обл.

Чорт – чи не найпопулярніший міфічний персонаж. В словнику В. Даля нараховується близько 40 його назв, серед яких: злий дух, нечистий, біс та ін. Він є уособленням зла і ворогом людства [3]. Однак: «Майже в усіх країнах і в усі часи народ відноситься до чорта набагато краще і добріше, ніж того вимагає церква» [1]. Його зовнішній вигляд подібний до людського, з додаванням фантастичних деталей, найчастіше це роги, хвіст і копита. Образ чорта доволі різноманітний і має свої регіональні особливості. Часто під цим ім'ям розуміють всіх «нечистих духів», включаючи навіть домових, лісових, водяних, русалок та ін. На Чигиринщині побутують уявлення про чорта, як злого духа, що приходить мучити людей. П. Єфіменко назвав цього нечистика «волокіта» або вогняний змії [4; с. 36]. Науковець припускав, що звичайним небесним явищем, таким як падаюча зірка чи метеорит населення надавало магічних властивостей. Подібні уявлення зафіксовано в с. Стецівка Черкаського р-ну: *«Верталися ми якось з гульок, з сусіднього села Вербівка. Коли бачимо, як по небу летить клубок вогню і з нього іскри сипляться. Летів той клубок, доки не підлетів до якоїсь хати і не вскочив в димар... А потім чули, як баби балакали, що до Марії нечистий ходє. Вона чоловіка недавно сховала,*

*ото чорт в його подобі і приходить. Не знаю, чи чорт то був, чи ні, але саме в димар до баби Марії той клубок летів...»¹ Такий клубок бачила і Лаптьова О. А., в тому ж с. Вербівка. За її словами, вони з подругами бачили як він влітав до баби Марфи в димар, а вони бігали під вікнами і слухали як баба з кимось говорить, хоча в хаті була сама.² Про подібне побачене розповіла Сібякіній Г. Я. її мати Лещенко Т. П. (1931-1997), уродженка с. Вітове Черкаського р-ну, Черкаської обл.: *«Мати розказувала, що як дівкою з гульок верталася, то бачила в небі вогняне днище... воно летіло по небу і залетіло до сусідів у димар».*³ Зі слів опонентів, таке трапляється з людиною, коли вона *«приплакала покійника»*: *«Пам'ятаю як сусіди балакили, що дід Василя чорт задавив. Дід Василь зі своєю бабою жили поруч з нами. Жили добре, як то кажуть «душа в душу». Коли ж його жінка раптово померла, він за нею дуже побивався, плакав, все время згадував її. І так, мабуть пару місяців, а ж доки дід не почав хвалитися, що вона до нього в гості приходить... Найшли його утром в себе в хаті мертвого. Кругом розгардіяж, подушки розкидані, а дід мертвий і голова простромлена між бильцями кровати. Баби старі казали, що то він тяжко плакав за нею і приплакав. До нього в подобі жінки почав ходити чорт, а ж поки не задавив його»*⁴ Врятуватися від подібного можна лише з допомогою Священника та Божої молитви: *«...Через півроку мати померла, брати її поховали, зробили все як треба. А мені зробилося таке, що й розказувать важко. Стала вона до мене вночі приходить. Я тільки спать лягаю, світло як виключу так ніби хто стоїть надомною і гукає мене: «Ніно! Ніно!».* Коли таке перше сталося я милостиню людям пороздавала і в церкву ходила молитися. А воно знову, тільки ніч так і гукає мене. Я й до нього зверталася і просилася і плакала. Переселилася в другу комнату, а воно знову гукає. Тоді розказала дітям, вони до священника звернулися, той приходив тричі хату святити і*

---

¹Записано від Кисіля Г. Л., 1962 р. н., жителя м. Черкаси, уродженця с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.

²Записано від Лаптьової О. Г., 1938 р. н., уродженки с. Вербівка жительки с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.

³Записано від Сібякіної Г. Я., 1968 р. н., уродженки с. Вітове, жительки с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.

⁴Записано від Сібякіної Г. Я...

відмолювати. Люди кажуть, що то мати або ж вину чує яку, або то нечистий в її образі приходить»⁵

Фіксацію нечистої сили у вигляді вогняного змія / полотна / днища / шару зустрічаємо в науковій літературі, так у Б. Грінченка: *«... Їхало нас чимало хлопців і усі ми бачили, що перед нами пролетіло красне довге полотно, а іскри далеко від нього так і сиплються...»* [2; с. 94], *«Варто і в наші дні, у нас на Русі, поскучати молодий бабі за чоловіком, що пішов на заробітки, а особливо ж вдові по померлому, як біси готові вже на втіхи та послуги...»* [5; с. 24].

В уявленнях жителів Чигиринщини, найчастіше чорт з'являється в образі померлого родича. Часом його описують і як тварину: *«...Коли я з хати виходю, а воно на верху стовпа сидить риже таке та здорове, та як скоче, тільки шерсті клубок остався...»⁶*, іноді як фантастичну істоту: *«Я коли сина поховала, він на мотоциклі розбився, то дуже сильно страдала, плакала за ним. А то якось вечером у хаті сидю і знову плачу, а воно із – під печі виглядає: маленьке таке з рожками і сміється до мене... Я тоді дуже злякалася і плакати перестала, Богу молилася, то більше його не бачила».*⁷ Характерною ознакою чорта є наявність копит: *«У дворі точно порча була, бо бєс приходив по ночам і в вікно дерся, стукав, а утром на снігу по всьому двору були сліди, такі наче копитця, батюшка сказав святою водою покропить ті сліди і по всьому двору тоже, то більше не було такого»⁸*

З проведеного дослідження бачимо, що значне побутування легенд та переказів про різноманітних нечистих духів в наш час засвідчує, що сучасне суспільство, не зважаючи на урбанізацію, ще не готове повністю відмовитися від подібних уявлень. Аби повно розкрити це явище його варто розглядати не лише з точки зору міфології та соціології, а й з точки зору психології, де чорт, відьма, та інші «духи» – ідеї, створені суспільною свідомістю задля пояснення походження певних життєвих явищ та

---

⁵Записано від Профатило Н. М., 1935 р. н., жительки с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.

⁶Записано від Бовдур В. Г., 1941 р. н. жительки с. Стецівка, Черкаського р-ну Черкаської обл.

⁷Записано від Сібіякіної Г. Я., яка почула від сусідки Репетій Марії (1826-1992), жительки с. Стецівка Черкаського р-ну Черкаської обл.

⁸Записано від Шульженко П. А., 1952 р. н., уродженця с. Адамівка жителя м. Чигирин Черкаського р-ну Черкаської обл.

подолання окремих людських проблем. Якщо міфологія і соціологія вже займалася дослідженням цього феномену, то психологія зацікавилася ним порівняно нещодавно, то ж ця та тема потребує подальшого дослідження та аналізу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Амфитеатров А. классическая демонология / А. Амфитеатров. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: [//books.google.com.ua](http://books.google.com.ua)
2. Гринченко Б. Д. Из уст народа / Б. Д. Гринченко. – Чернигов: Земская Типография, 1901. – 488 с.
3. Даль В. Толковый словарь живого русского языка / В. Даль. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://slovardalja.net/view_search.php
4. Ефименко П. П. Понятия крестьян Орловской губернии о природе физической и духовной / П. П. Ефименко. – С-Петербург: Типография Майкова, 1868. – 48 с.
5. Максимов С. В. Нечистая, неведомая и крестная сила / С. В. Максимов. – С-Петербург, 1903. – 526 с.

Ярош Наталія Володимирівна

кандидат педагогічних наук,

старший викладач кафедри історії України,

Сумський державний педагогічний університет імені А.С. Макаренка

ПРАПОР ЯК ВІЙСЬКОВИЙ АТРИБУТ У КИЇВСЬКІЙ ДЕРЖАВІ

Дослідники військових традицій Київської держави відзначають наявність розвиненої знакової системи управління княжим військом. До важливих елементів системи належить прапор. Прапор завжди вважався військовою святинєю, під якою об'єднуються вірні своєму обов'язку воїни. Військовий історик В. Бережинський, вивчаючи питання появи на Русі прапора, звертається до різних версій дослідників [1, с. 10]. Одні з них вважають, що традиція використання прапора потрапила на Русь із кочівниками, інші – із варягами, треті є прихильниками запозичення русами прапора у Візантії. На прапорах кочівників були зображені не тільки хрести, але й інші символи, такі як голова вовка, лебідь, олень. Прапор вважався святинєю. Він символізував духа – покровителя роду, який давав перемоги.

У праці полководця Маврикія «Тактика і стратегія» застосовуванню прапора, його символіці відводиться чільне місце [1, с. 11]. Про військові прапори княжої доби розповідають писемні і мистецькі твори – літописи, біографії («Житіє Бориса і Гліба»), поетич-

ні твори («Слово о полку Ігоревім»), мініатюри Радзивіллівського (Кеніксберського) літопису XVст., де зображено княже військо.

Деякі дослідники вважають, що то були не знамена, а своєрідні військові значки [3, с. 37]. Найповнішим джерелом про стяги княжої доби є саме вказані мініатюри Радзивіллівського літопису XV ст., які, очевидно, виконані на основі давніх оригіналів. Щодо конструкції давньоруського стягу, то він складався з древка, прикріпленого до нього шматка тканини чи іншого предмета і верхівки, або наверх, насадженого на древко. Наверх стяга відігравало велику роль у визначенні приналежності загону. Його робили здебільшого із заліза досить великим, чітких обрисів, які добре розпізнавалися здалеку. Гострий стрижень наверх вбивали у древко і стяг таким чином отримував завершення у вигляді певного варіанту тризуба [2, с. 31].

Колір прапора на Русі міг бути різним, але перевага надавалася червоному. У язичницькій символіці ця барва означала військовий початок. Саме її уживали як основну на щитах, стягах та вітрилах. У «Слові о полку Ігоревім» читаємо: «черлен стяг, біла хоругов, черлена чілка, сріберне стружіє – хороброму Святославовичу» [5, с. 13]. Найдавніші прапорні полотнища були трикутно-клинові, досить довгі, прикріплені до держака або безпосередньо бічним кінцем чи прямокутно на перекладині держака. На зламі XIII і XIV ст. з'явилися чотирикутні прапори з клиновими полотнищами на вільному кінці. Полемізуючи з І. Крип'якевичем [4, с. 71] про типи прапорів на Русі, історик В. Бережинський доходить висновку, що однотипними вони не були [1, с. 14].

Княжі прапори відрізнялися один від одного кольором полотнища, а також іншими відзнаками, за якими впізнавали, чиє військо. Як свідчать історичні джерела, червоний колір був характерний для давніх прапорів практично усіх народів. Він якнайкраще відповідав задуму підкреслити могутність володаря. Окрім червоних, були прапори білі і блакитні, рідко жовті, існували також кольорові сполучення.

Цікавий матеріал щодо кольорів прапорів містять мініатюри Радзивіллівського літопису. Як зазначає М. Котляр, особливо важливими є наукові дослідження мініатюр Радзивіллівського літопису, проведені А. Арциховським та О. Подобедовою. На думку цих учених, багато ілюстрацій ізводу, складеного

наприкінці XV чи на початку XVI ст., створено на основі рисунків, що беруть початок у кінці XII або першій третині XIII ст. [3, с. 38].

Отже, військові прапори за княжої доби виконували ряд важливих функцій. Їх використовували, передусім, як умовні знаки: панування над країною, оволодіння містом чи фортецею, місцезнаходження полководця, управління битвою. Велике значення мали стяги на всіх етапах воєнних дій.

Джерела та література

1. Бережинський В. Прапор у війську Київської Русі як атрибут дружинної культури і засіб управління боєм // Воєнна історія. 2005. № 5 – 6. С.10-22.
2. Карпов В.В. Становлення та розвиток військової символіки України. 1991 – 2012 рр.: Монографія. Київ: НАКККіМ, 2014. 232 с.
3. Котляр М. Нариси воєнного мистецтва Давньої Русі. Київ: Наш час, 2010. 280 с.
4. Крип'якевич І. Історія українського війська / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич та ін.: у 2 т. 5-те вид. змін. і доп. / упор., показчики Б.З. Якимовича. Київ: Варта, 1994. 384 с.
5. Слово о полку Ігоревім. Київ: Радянська школа, 1989. 310 с.

Тетеря Світлана Анатоліївна

завідувачка науково-дослідним сектором

«Музей кобзарства» Національного

історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

Костюк Наталія Василівна

молодший науковий співробітник науково-дослідного сектору

«Музей кобзарства» Національного

історико-етнографічного заповідника «Переяслав»

ЮРІЙ ФЕДИНСЬКИЙ – ЗАСНОВНИК ФЕСТИВАЛЮ «ДРЕВО РОДУ КОБЗАРСЬКОГО»

На шляху відродження української етнічної культури, яка зазнала нищівного руйнування за часів радянської імперії, ми зустрічаємо безліч небайдужих українців. Ці люди докладають максимум зусиль для того, щоб відроджувати та примножувати нашу правічну культуру у будь-яких її проявах. Але більш відродно коли до цього процесу долучаються люди, які народилися та жили за кордоном. До таких непересічних особистостей можна віднести Юрія Фединського. Народився він у США, і приїхав на батьківщину предків – до Києва, після розпаду СРСР, щоб удосконалити знання в грі на бандурі. Вступив до класу бандури професора С. Баштана, але згодом відійшов від академічного навчання й почав займатися кобзарством і створювати музичні ансамблі, використовуючи український фольклор. Нині митець активно займається відрод-

женням українського торбану, реконструюванням безладової кобзи Вересая, традиційної кобзарської бандури, бандури Гната Гончаренка, басолі або триструнової народної віолончелі, бубна, а також виконує музичні твори на сучасному фортепіано, електрогітарі.

Хто ж такий пан Юрій?

Ось як він про себе розповідає: «Хоч я народився й виріс в Америці, із нею в мене дещо не склалися стосунки. Мені було важко інтегруватися в суспільство, бо я вважав себе українцем і, очевидно, на генетичному рівні відчував, що моя рідна земля – Україна. Якось мені спало на думку, якщо переїду на землю своїх пращурів – почуватимуся в ладу із собою. Головне, що так і сталося. В Україні відчуваюся більше вдома, ніж в Америці. Мені тут легко, комфортно – думаю, це тому, що відчуваю енергетику рідної землі й сприймаю вас, як близьких за духом людей. Як сприймають мене – то вже інша річ» [2].

Юрій Фединський залишив Нью-Йорк і осів у селі Крячківка на Полтавщині, яке завдяки йому стало одним із осередків відродження кобзарства. Проживаючи тут він запропонував своїй дружині, Марії (за фахом інженер-будівельник) навчитися співогрі. Сьогодні вона прекрасно грає на басолі (віолончелі) і не менше свого чоловіка, залюблена в складні барокові та ренесансні твори. Вони складають чудовий дует, у якому виконують шляхетні українські пісні на слова Івана Котляревського, Тараса Шевченка, Івана Мазепи, канти і американський блюз тощо. Їх репетиції проходять щодня, тому діти також запам'ятовують слова та мелодію творів – так утворився сімейний вокально-інструментальний ансамбль. І це їх стиль життя – заповненого вишуканим мистецтвом, любов'ю та в той же час шляхетною простотою.

Визначний Юрій Фединський і як майстер по виготовленню музичних інструментів. У його доробку налічується кілька торбанів – висококваліфіковано змайстрованих та, відповідно, дуже високої якості. Окрім того, Юрій Фединський є організатором відомого «Кобзарського табору» у селі Крячківка на Полтавщині, де кожен охочий має змогу майструвати будь-який із старосвітських українських музичних інструментів. Також Юрій Фединський презентує виконавство на торбані з учнями у мішаних складах оркестру із залученням інших інструментів (басоля, кобза, пандора тощо). Твори його репертуару

складають, як жанри кобзарсько-лірницької традиції (лірницькі псалми та думи), так і світські (барокові канти) [1, с. 38].

Юрій Фединський започаткував та щорічно проводить фестиваль «Древо Роду Кобзарського». Із 23 по 25 липня 2021 р. даний культурологічний захід у селі Крячківка Пирятинського району Полтавської області проходив вже всьоме. Програма цьогорічного фестивалю «Древо Роду Кобзарського» була цікава й різноманітна: Тарас Компаніченко та гурт «Хорея козацька»; ансамбль давньої музики Костянтина Чечені; Елвіра Сарихалілта, Ігор Ходжаніязов; гурти: «Буття», «Зілля», «Крячківка», «Древо»; народні танці; містечко майстрів; майстер-клас із живопису для дітей; стрільба з лука; лекція про антрополога-земляка Федора Вовка; багато інших несподіванок (рис. 1).

Рис. 1. На фестивалі «Древо Роду Кобзарського» 2021 р., автор фото Тетеря Д.А.

Вже традиційно щорічно до Крячківки з'їжджаються закохані в українську автентичну культуру професійні митці й аматори з різних куточків країни, а також із далекого зарубіжжя.

Юрій Фединський активно співпрацює із Музеєм кобзарства Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав». Надає не тільки теоретично-методичну допомогу, але й бере безпосередню участь у культурно-просвітницьких заходах, що проходять на базі музею. Один із них – проходив 27 вересня 2017 р. і

був приурочений до 140-ї річниці від дня народження Гната Хоткевича (1877–1938), зібрав значну аудиторію поціновувачів його творчості та викликав непересічне захоплення та зацікавленість унікальною родиною Фединських.

Ще одна важлива риса пана Юрія, що викликає повагу, це бажання ділитися зі світом своїми знаннями, вміннями та безмежною любов'ю до української етнічної культури. У зв'язку з цим він здійснює благодійні просвітницькі турне по Європі та Північній Америці. Його сучасна кобзарська місія має основну мету – популяризувати українські традиційні музичні інструменти, репертуар та іншу естетику виконання.

Джерела та література

1. Чухліб О. ТОРБАН ЯК РІЗНОВИД БАРОКОВОЇ ЛЮТНІ В УКРАЇНІ. *Традиційні музичні інструменти кобзарів і лірників: Матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (2 червня 2017 р.)*. Харків: НЦНК «Музей Івана Гончара», 2017. С. 29–40.
2. Ярошенко Г. ДРЕВО ЯНКІ: ЯК АМЕРИКАНЕЦЬ ЧЕРЕЗ БАНДУРУ ВЧИТЬ ЛЮБИТИ УКРАЇНУ [Електронний ресурс]. *Газета Україна молода*. № 058. 2018. Режим доступу до ресурсу: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/3316/188/123536/>.

Наукове видання

**ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ:
ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ**

МАТЕРІАЛИ

V Міжнародної наукової конференції

11–12 листопада 2021 р.

Частина 1

Підп. до друку 22.10.2021.

Формат 60x84/16. Гарнітура Arial.

Папір офсетний. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 13,49.

Ум. фарб.-відб. 13,49. Обл.-вид. арк. 12,48.

Тираж 100 пр. Вид. №132.

Видавець і виготовлювач:

ФОП Цьома С.П. 40002, м. Суми, вул. Роменська, 100.

Тел.: 066-293-34-29.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:

серія ДК, № 5050 від 23.02.2016.